

Formidling

Berit Eide Johnsen og Kathrin Pabst (red.)

Formidling

Bruk og misbruk av historie
Agderseminaret 2010

© Høyskoleforlaget 2011

1. utgave, 1. opplag 2011

ISBN trykt bok 978-82-7634-948-1

ISBN web-pdf: 978-82-02-63282-3

Boken er utgitt med støtte fra Universitetet i Agder.

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslag: Kristin Berg Johnsen

Formgivning og sats: Laboremus Oslo AS

Brødtekst: Minion 11/15,5 pkt

Titler: Whitney

Trykking og innbinding: AIT Otta AS

Utgitt av:

Høyskoleforlaget AS – Norwegian Academic Press

Gimlemoen 19

4630 Kristiansand

Norway

WWW.HOYSKOLEFORLAGET.NO

Forord

Artiklene i denne boken bygger på foredrag fra Agderseminaret, som ble arrangert på Universitetet i Agder 15.–16. oktober 2010. Seminaret hadde – som denne antologien – tittelen *Formidling – bruk og misbruk av historie*.

Agderseminaret viderefører en lang tradisjon for årlige samlinger om regionalhistoriske emner. «Sommerseminarer i historie» (med påfølgende bokutgivelser) ble holdt fra 1976 og frem til 1999. Fra 2007 har Rådet for Forskernettverk Agder, som består av representanter for Universitetet i Agder, Vest-Agder-museet, Statsarkivet i Kristiansand og Aust-Agder kulturhistoriske senter, videreført denne tradisjonen med et seminar lagt til høsten.

Antologien er redigert av en komité som har bestått av de fem historikerne som utgjør Rådet for Forskernettverk Agder: Kjell Bråstad, statsarkivar ved Statsarkivet i Kristiansand, Berit Eide Johnsen, professor ved Universitetet i Agder, Kjell-Olav Masdalen, direktør ved Aust-Agder kulturhistoriske senter, Kathrin Pabst, forskningsleder ved Vest-Agder-museet og ph.d.-student ved Universitetet i Agder og Bjørg Seland, professor ved Universitetet i Agder.

Artikkelsamlingen dekker et bredt område med temaer som gir grunnlag for diskusjon mellom forskere med ulik faglig bakgrunn, og som bør ha interesse for det allmenne publikum. Det overordnede målet er å bidra til en dypere forståelse av landsdelens sosiale og kulturelle utvikling ved å rette søkelyset mot sentrale temaer og sette disse inn i en større sammenheng.

Kristiansand, 17. august 2011

Berit Eide Johnsen og Kathrin Pabst

Innhold

Innledning	11
-------------------------	----

Kapittel 1

Flykten från minnet och fiktionen som räddning. Central styrning och folklig kreativitet	17
---	----

Jonas Frykman

Symboliskt våld	19
I Istrien	21
Atlantis barn	22
Folklig kreativitet	23
Samhällelig katharsis	26
Litteratur	27

Kapittel 2

«Nå skal du få høre ...!»	28
--	----

Om muligheter og utfordringer når kulturhistoriske museer vil bidra til samtidsaktuelle diskusjoner

Kathrin Pabst

Museenes nye samfunnsrolle	29
Eksempler fra inn- og utlandet	31
«Wehrmachtsausstellung» ved Hamburger Institut für Sozialforschung, Tyskland	32
Barnehjemsutstillingen ved Dansk Forsorgsmuseum	35
«Familiehemmeligheter» ved Maihaugen, Norge	37
Innsamling og bruk av personfortellinger om et utvalgt, kontroversielt emne	39
«Min kropp – min sannhet»	40
«Himmelen over Sørlandet»	42

Sammenfatning: muligheter og utfordringer	45
Litteratur	47

Kapittel 3

Robben Island Museum	49
Sørafrikanske fortellinger om en ny fortid	
<i>Kirsti Mathiesen Hjemdahl</i>	
Politiske plasser i endring	49
Transformasjonsøkonomisk kraft	50
Robben Island Museum - dealing, healing, learning	52
Å plassere fortiden	55
Velkommen til Robben Island Museum - <i>We serve with pride</i>	57
Forskere på feltarbeid	60
Sosial klasseset	62
Underlagt propaganda	62
Hvordan vurdere bruk og misbruk av historie?	64
Litteratur	65

Kapittel 4

Historieformidling som verktøy for gode holdninger?	67
Refleksjoner rundt Stiftelsen Arkivets formidlingsvirksomhet	
<i>Bjørn Tore Rosendahl</i>	
Hva kan vi lære av historien?	68
Hvilke gode holdninger?	71
Bruk og misbruk av historien	73
Unyansert heltedyrkelse?	76
Hvilke perspektiver?	80
Bruk av sterke virkemidler	82
Hvilke roller?	85
Konklusjon: opplevelse for læring	88
Litteratur	89

Kapittel 5

Jubilering og historiebruk	91
<i>Olaf Aagedal</i>	
Jubileum som kamp om merksemd og ressursar	92
Jubilering som kamp om fortida	93
Jubileum som forskingsfelt	94
Isenesetjingsperspektivet	95

Jubileumskompetanse	97
Kunsten å kombinere ulike former for jubileumskompetanse	98
Spenningar i historiebruk i to jubileum	100
Unionsjubileet i 2005 og «edutainment-fella»	100
Dansk grunnlovsjubileum 1949: å lære om og av historia	102
Avsluttande kommentar: jubilering og historiebruk fram mot 2014	104
Litteratur	105

Kapittel 6

«...frem af Pergamenter»	107
---------------------------------------	------------

Populærformidling på bakgrunn av arkivmateriale

Roger Tronstad

Hva er arkivformidling?	108
Wergeland og Krag om arkivskatter	111
Juridiske grenser	112
Etiske hensyn	115
Prioritering	117
Konklusjon	123

Kapittel 7

Iscenesatt sjøfartshistorie på sørlandske sommerfestivaler og spel	124
---	------------

Berit Eide Johnsen

Sørlandske sommerfestivaler og spel	126
Sørlandets festivaler	128
Kaperdagene/Kapernatten i Farsund og Kjæmpestaden i Arendal	130
Iscenesettelser av sjøfartshistorien - historisk korrekt?	135
Moderne, romantiske eventyrfortellinger	139
Turismen i det postmoderne samfunnet, oppfunnet tradisjon og autentisitet	140
Sabeltannifisering av Sørlandet?	143
Drivkreftene og motivene bak iscenesettelsene	145
Tordenskioldsdage og det danske drømmesamfunnet	148
Festivaler og kulturarturisme i det postmoderne samfunn	151
Hvorfor sjøfartshistorie? Hvorfor krigen 1807-1814?	154
Nåtids- og fremtidsperspektiv	156
Avslutning	157
Litteratur	159

Kapittel 8

«Based on a true story» 163

Filmen Yohan – Barnevandrere og sørländsk filmturism i jämförelse med svenska berättelsedestinationer

Per Strömberg

Yohan-filmens narrativa lager 165

Förprojekt kring filmbaserad kulturarvsturism i inre Agder 167

Filmbaserad kulturturism 169

En studieresa till svenska berättelsedestinationer 172

Erfarenheter från studieresan 174

Metodologiska erfaringer: aktionsforskarens ulike roller 178

Avslutande reflexioner 180

Litteratur 182

Kapittel 9

Oppsummering 185

Knut Sprauten

Bidragstere 190

Innledning

I denne boken rettes et kritisk søkelys mot hvordan historisk stoff blir popularisert og benyttet på ulike arenaer og i ulike sammenhenger. Historiske hendelser og steder er utgangspunkt for jubileer, festivaler, turistattraksjoner og filmproduksjoner og danner grunnlaget for formidlingsarbeidet ved etablerte institusjoner som arkiver og museer. Som oftest er det konkrete mål som avgjør *hvilke* historiske hendelser som trekkes frem i formidlingen. Målene påvirker *hvordan* hendelsene fremstilles. Her er det også viktig å se nærmere på *hvem* som definerer målene og tar valgene underveis, og hva som ligger bak disse valgene.

Historie byr på en uendelig mengde valgmuligheter når det gjelder kilder og fremstillingsmåter, og vi tolker gjerne fortiden på basis av behov og verdier i dagens samfunn. I tillegg kommer den subjektive tolkning som hver enkelt foretar. Idealet er at tolkningsprosessen skal være kritisk, reflektert og basert på solid historiefaglig forskning. Skrekkeeksempler er historiebruk som først og fremst skal tjene politiske eller kommersielle formål. Mellom disse ytterpunktene er det en stor gråsoner der det ikke alltid er lett å avgjøre om valgene er bevisste eller ubevisste, og hvorvidt man kan snakke om bruk eller misbruk av historie.

Artiklene i denne antologien favner bredt: fra beskrivelser og analyser av jubileer, minnesmerker og filmturisme til offentlige arkivers og museers bevissthet og refleksjon rundt egen formidling. Problematikken bruk og misbruk av historie blir tematisert gjennom eksempler fra inn- og utland. Vi blir konfrontert med formidlingsproblematikk fra svært ulike felt, der Robben Island-museet i Sør-Afrika og kommersialiserte sommerfestivaler på Sørlandet representerer ytterpunkter. Blant spørsmålene som stilles, kan vi nevne: Hva er formålet med den aktuelle formidlingen? Hvordan blir historiske fakta tilpasset formålet? Hvem foretar disse tilpasningene, og

hvor bevisste er vi på at historiske fakta kan bli holdt tilbake, neddempet og oversett fordi de ikke passer inn i etablerte oppfatninger?

Valg av formidlingsform er avhengig av målgruppe. Målgruppen kan være bredt sammensatt, som befolkningen generelt, eller mer spesifikk, for eksempel et bygdesamfunn eller en gruppe skoleelever på et visst klassetrinn. Forskjellige målgrupper har forskjellige ønsker og behov. Hvordan blir det historiske materialet popularisert og gjort tilgjengelig for et publikum? Hvor langt kan og bør institusjoner og arrangører strekke seg mot opplevelsesaspektet på bekostning av historiske fakta – uten å miste troverdighet? Hvilke formidlingsformer er best egnet til å stimulere konstruktiv debatt om vanskelige og motsetningsfylte temaer? Hvilke muligheter – og ikke minst hvilket ansvar – har museer, universiteter og arkiver til å «rette opp» bildet av fortiden når nye opplysninger kommer frem?

Artiklene som presenteres i denne boken, tar opp problemstillinger og spørsmål som i senere år er blitt stilt av en rekke historikere og forskere både i Norden og i Europa for øvrig. *Minnepolitikk*, *kollektiv erindring* og *erindringsprosesser* er begreper man bruker for å tydeliggjøre subjektivitet, makt og mål når historiske kilder blir valgt ut og stoffet blir formidlet. I Tyskland arbeides det kontinuerlig med å avkrefte myter og korrigere feilaktige fremstillinger av ulike institusjoners og soldatgruppers rolle under andre verdenskrig. I andre sammenhenger ser vi at kommersielle hensyn får dominere. I Sverige tjener mange godt på at landet blir assosiert med et idyllisk liv på landsbygda, slik som barnebokforfatteren Astrid Lindgren beskrev det, og i Norge spiller man fortsatt på vikingtiden og landets heroiske historie i fremstillingen av opplevelsesprodukter. Dette er eksempler på at målrettet markedsføring kan være basert på tvilsomme og historisk uholdbare premisser. Det tematiske mangfoldet i denne antologien viser at de ovenfor nevnte spørsmålene er relevante i analyser av et mangfold av institusjoner og personer som bruker historiske hendelser som utgangspunkt for eksempelvis formidling, markedsføring, merkevarerbygging og politisk posisjonering.

Jonas Frykman innleder boken med en tankevekkende artikkel om «flukten fra minnet» – og fiksjonen som redning. Han retter søkelyset mot hvordan nasjoner bevisst velger eller systematisk glemmer enkelte aspekter av sin historie. I Kroatia ble det gjort store anstrengelser for å kunne håndtere

nye politiske føringer etter Jugoslavias oppløsning i 1991 og opprettelsen av de selvstendige delrepublikkene. Her har minnesmerker og monumenter lenge hatt en sentral betydning, først og fremst gjennom sin symbolske kraft og sin synlighet i samfunnet. Men hva gjør man med de gamle monumentene når en ny politisk æra begynner, med nye makthavere og et folk som ikke lenger ønsker å bli assosiert med tidligere tiders politikk?

Kathrin Pabst ser nærmere på den nye samfunnsrollen kulturhistoriske museer har fått tildelt av Kulturdepartementet. Hvordan kan museer bidra til samfunnsaktuelle temaer og problemstillinger, og hvilke utfordringer møter de i arbeidsprosessen? Ved hjelp av flere eksempler fra inn- og utland viser hun at balansegangen mellom faktaformidling, opplevelse og en bevisst utfordring av besøkende er vanskelig. Her er det behov for ny kunnskap som museene må opparbeide seg over tid og gjennom nye erfaringer.

Kirsti Mathiesen Hjemdahl har forsket på formidlingen ved Robben Island Museum som en del av Sør-Afrikas omfattende kunnskapsproduksjon knyttet til apartheid. Hun analyserer de store transformasjonene som Robben Island har gjennomgått fra å være et fengsel for blant andre Nelson Mandela til å bli et minnesmerke og en byggestein for en fremtidig nasjonal identitet. Men hun ser også på publikum og begrunnelsene deres for å reise til øya. I artikkelen konkluderer hun med at transformasjonen skjer på basis av mange faktorer som påvirker hverandre. For å kunne svare på om Robben Islands historie blir brukt eller misbrukt, er det ikke nok å se på veien frem til dagens formidlingsopplegg. Man bør også se på den gjensidige påvirkningen av guider og besøkende, og ikke minst deres forskjellige oppfatninger av fortiden.

Bjørn Tore Rosendahl beskriver utgangspunktet for og målene med formidlingsarbeidet ved Stiftelsen Arkivet i Kristiansand. Hvordan kan Stiftelsen Arkivet, som har etablert seg i Gestapos hovedkvarter fra 1942 til 1945, bruke lokalene der mer enn 3500 mennesker satt i fangenskap, og der mange ble utsatt for tortur? Hvilke holdninger kan man fremme gjennom formidlingen av denne historien i autentiske omgivelser? Som i artikkelen om Robben Island er det også her et hovedspørsmål om opplevelse og læring står i motsetning til hverandre, eller om opplevelse kan bidra til å støtte opp under læringen og dermed effektivisere den.

Olaf Aagedal belyser hvordan historie blir brukt når jubileer skal feires i Norge. Hvilke hendelser blir valgt ut, av hvem og hvorfor? Og hvilke interesser ligger bak en jubileumsmarkering? Ved hjelp av eksempler forklarer han hvilke kompetanseområder som konkurrerer med hverandre under arbeidet med et jubileum, og hvilke forskningstemaer og iscenesettingsperspektiver han anser som spesielt relevante. Her skiller han mellom jubileum som en kamp om merkevarebygging og ressurser og som en kamp om hvordan fortiden skal tolkes. Relevant kompetanse som historikere, politikere, folklorister, dramaturger og arrangører sitter inne med, må i de fleste tilfellene kombineres for å få et vellykket jubileum.

Roger Tronstad belyser i den sjette artikkelen utfordringene som arkivarer møter når de skal velge ut relevante historier og tilhørende kilde-materiale med tanke på populærformidling. Skal man trekke frem kilder og aspekter av historien som er etterspurt, eller skal man belyse nye, hittil ukjente sider av historien? Mengden av kildemateriale er så omfattende at arkivarene er nødt til å prioritere. Men bruker man de «riktige» kildene tilpasset den aktuelle populærformidlingen? Og varierer man nok?

Berit Eide Johnsen tar opp hvordan sjøfartshistorie blir iscenesatt og videreformidlet på sørlandske sommerfestivaler og spel. Ved hjelp av konkrete eksempler analyserer hun hvordan historiske hendelser blir brukt, hvorfor de blir brukt som de gjør, og hva som skiller festivaler og spel fra andre formidlingsformer. Hun viser hvordan veksten i den maritime kulturavturismen kan bli koplet til stedsutvikling og stedsmarkering, og hvordan man gjerne løsriver historiene fra det autentiske for å oppnå bestemte virkninger. Det kan være økonomiske, sosiale og kulturelle mål som avgjør valg av historiske hendelser og måten disse blir formidlet på.

I den siste artikkelen ser *Per Strömberg* nærmere på filmen *Yohan – Barnevandrere* og hvordan denne er blitt utgangspunkt for et prosjekt innen kulturturisme i Vest-Agder. Filmen baserer seg på de historisk dokumenterte barnevandringene på Sørlandet på 1800-tallet, men ellers bruker man mange kunstneriske grep for å gjøre historien levende og for å frigjøre den fra kildematerialets begrensninger. Man kan benytte både pragmatiske og normative perspektiver for å forstå samspillet mellom ulike økonomiske og regionale interesser.

Knut Sprauten oppsummerer artikkelsamlingen med noen overordnede betraktninger om hvordan historie kan bli formidlet, brukt og misbrukt. I dag møter oppdragshistorikerne forventninger om at de skal bidra til profilering og merkevarebygging, konstaterer han. Arkiver og museer kan bli tvunget til å velge populære temaer i samtiden og en presentasjonsform som har bred appell, i stedet for å gå i dybden og velge nye historiske temaer. På den måten risikerer man å reise nye «små monumenter» som skygger for fortellingen om en komplisert historisk prosess.

Flykten från minnet och fiktionen som räddning. Central styrning och folklig kreativitet

Jonas Frykman

Den bärande frågan för denna bok är hur historiskt stoff blir populariserat, och hur det kommuniceras via olika medier. Vi tänker då gärna på hur filmen och populärfiktionen har tagit över vår förståelse av det förflutna, något som ofta betyder att de förvrider och förenklar det. Att rätta till uppkomna missförstånd är en klassisk akademisk position, ständigt förnyad generation efter generation. Men kanske skulle vi stå oss slätt som historiska discipliner om vi inte blivit välsignade med dessa återkommande feltolkningar av det förflutna?

Vid Lunds universitet, där jag till vardags arbetar, har arkeologiska institutionen under många år hållit en internationell kurs om *Viking Age Scandinavia*. Alltid övertecknad av studenter *from overseas* som vill lära sig mer om de hornförsedda hjältar de mött i otaliga filmer och kunnat läsa om i böcker och *comic-strips*. Vem är inte bekant med *Hagar the Horrible*? Det är en amerikansk serie som publiceras i ett 60-tal av Jordens länder. Och vikingar finns också spridda som monument varhelst man har anledning att tro att de dragit fram. Från samtida statyer av «Big Ole» i Alexandria, Minnesota, USA – försedd med såväl bevingad hjälm och svärd (jfr Werner 2008:8) – till Millenniummonumentet i Novgorod, vikingarnas Holmgård. Studenterna blir alltid djupt besvikna när de får läsa torra akademiska

verk om regelbundna handelsresor eller vardagsliv och fattigslit bland en befolkning som tvingades hemifrån på grund av överbefolkning och brist på kvinnor att gifta sig med. Det var dyrt att skaffa sig en hustru – silver från fjärran land kunde tjäna som brudgåva.

Under slutet av 1900-talet var de etnologiska institutionerna i Sverige överlupna av studenter som växt upp med Astrid Lindgrens böcker om Emil i Lönneberga. Den bild de fått av svensk allmogekultur filtrerad genom det småländska 1800-talet kunde vi egentligen aldrig ändra på. Livet på landet var gott. Det rymde lilla Ida, drängen August och pigan Lina, Krösa-Maja på torpet och så förstås Mor och Far. För det mesta var det sommar – och lilla Ida hjälpte till så gott hon kunde med att sjunga sin berömda sommarvisa. Fiktionen tog över, och det faktum att Småland var det landskap i Sverige varifrån emigranterna förmligen flydde till Amerika just när Emil var liten, har aldrig lyckats rubba den bilden. Både vikingar och Astrid Lindgren har förstås varit kommersiella succéer.

För den historiskt kunnige är det alltid lika frustrerande att se på hur folk tubbar på sanningen. Men också lite tillfredsställande eftersom det göder insikten om att man vet mer. Och vem vill inte sitta inne med den korrekta bilden av det förflutna? Särskilt om det är ett så känsligt område som de mest omhuldade myterna. I Norge har vikingatiden kommit att bli vad Lyotard (1984) skulle kallat en *master (eller meta) narrative*, en berättelse som förklarar och organiserar kunskapen om världen och vardagens erfarenheter. Vikingatiden går igen i språk, namnskick, kläder, arkitektur och heminredning. En sådan berättelse har på en gång en enorm potential att dra till sig nya element, samtidigt som det är viktigt att dess rätta kärna förblir intakt. Kirsti Mathiesen Hjemdahl (2002) har i sin studie av en temapark på temat Vikingaland visat vilket obehag och vilken förtrytelse det fiktiva väckte inom museala fackkretsar. Här uppmanades barnen att leka vikingar i en miljö som på många och olika sätt brast i historiskt korrekthet!

Men kanske är sökandet efter den sanna historien en lyx som man kan kosta på sig om man lever i ett land som med stolthet eller självkänsla kan peka tillbaka på sitt förflutna. För många länder i Europa ger blotta ordet «historia» kalla kårar och dåligt samvete och väcker känslor av utsatthet eller förnedring. Tysklands självflagellering och ständiga uppgörelse med nazitiden som går under det svåruttalade namnet *Vergangenheitsbewälti-*

gung är ett av många exempel. «Man får», säger Ian Buruma i sin bok *The Wages of Guilt*, «ibland, särskilt i Berlin, intrycket av det tyska minnet som en jättelik tunga som om och om igen söker sig till den trasiga tanden» (2002:8). Hålrummet har också fått sina många monument – Peter Eisenmans *Denkmal* i centrala Berlin är väl vid sidan av koncentrationslägren det mest kända. Med sin massiva närvaro, strax intill Brandenburger Tor, uttraderar det varje tvivel om ett förflutet som aldrig får sluta att göra ont.

Vad jag skall fördjupa mig i här är något liknande, nämligen hur man hanterat det förflutna i de nyligen bildade Öststaterna, och särskilt då republiken Kroatien, som fick sin självständighet så sent som 1991. Och det jag skall uppehålla mig vid är hur folklig kreativitet, förmågan att skapa ett fiktivt förflutet, kan komma att rädda dagens människor från plågsamma minnen. I detta fall hågkomster från den socialistiska eran. De kan inte användas för att skapa något «master narrative» som i Norge och inte heller för att gå till rätta med det förgångna som i Tyskland. I och med att staten Jugoslavien försvann finns det inte längre någon nation att rikta anklagelser emot. Ingen kan egentligen längre ställas till svars, och det finns inget statsöverhuvud som kan framföra ursäkter på nationens vägnar för begångna brott.

Men innan jag går in på ett fältarbete om minnet av det förflutna som jag genomfört i Istrien i Kroatien, skall jag uppehålla mig vid några av de medier som vet berätta något om historien. Kanske tillhör de de mest kraftfulla just för att de är konstant förbisedda – nämligen monumenten och minnesmärkena. Sin kraft får de genom sin självklara närvaro i stadsbilden (jfr Frykman og Ehn 2007).

Symboliskt våld

Idag är det boken och naturligtvis filmen och tv:n som sprider budskapen om det förflutna. Från antiken över medeltiden fram till renässansen var det i gestalt av olika monument som historien definierades, som härskarens makt och ära förmedlades. Vem kan argumentera emot ryttarstatyn av Cosimo Medici i Florens eller Karl Johan framför slottet? De är konstateranden i brons på en sockel av granit eller marmor.

Pierre Bourdieu (1977) räknar mycket riktigt monumenten till en av de viktigare former för *symboliskt våld* som ett samhälle tvingar på sina medborgare. *Tvingar* är egentligen fel term eftersom den som blir utsatt för det ser det som om kom det inifrån. Och statyerna lär man sig dessutom uppskatta för deras skönhet. Cosimo avbildades av en av sin tids erkända konstnärer (Giambologna) och Karl Johan likaså (Brynjulf Bergslien).

Michael Jackson (2005) har påpekat hur starkt detta symboliska våld verkade under de dynamiska 18- och 1900-talen. Det är framförallt två perioder som har kännetecknats av ett intensivt statyresande, och monumentens disciplinerande effekter kan tydligt avläsas genom detta. Dels är det under det sena 1800-talets nationsbyggande och demokratisering, dels är det i 1900-talets s.k. folkliga diktaturer. I båda fallen var det som verksamma ordningsmän monumenten sattes upp i offentligheten. Antingen det gällde 1800-talets hjältar och kungar eller det tidiga 1900-talets muskelknutar.

Under 1800-talet fylls städernas torg av statyer och framförallt byster av framgångsrika borgerliga män och krigare – kvinnans plats var ju fortfarande i hemmet. En besökare från USA vid tiden skrev att det växer fram «en allt tätare skog av monument, som nästan höll på att kväva torgen och de pittoreska vyerna i Europa» (Lowenthal 1985: 323).

Det fanns en alldeles självklar demografisk bakgrund till detta monumentresande. In till städerna strömmade nu landsbygdens folk. Vi vet hur dåtidens städer såg ut, fyllda av gatuhandlare, akrobater, gäng, tiggare, prostituerade och galna – kort sagt en mångfald och ett proletariat som behövde bildas och fostras. Monumenten blev ett komplement till fabriker, verkstäderna, skolorna, arméerna: ett medel i konsten att lära folk att uppträda värdigt på offentliga platser. Från dem strålade de mest prominenta dygderna. Kläderna männen bar, kunde vara romerska togor som anspelade på legitimitet och lång tradition: militära uniformer, hopknäppta kostymer. Ofta föredrog man att bara visa överkroppen – alltså framställa en byst som växte direkt ur sockeln. På samma sätt som man ville dölja och fostra de lägre och förment farliga klasserna dolde man de lägre delarna av kroppen.

Det rörde sig alltså inte alls om att skapa *historia*, utan att göra den till en *läxa*. Sak samma när vi kommer in i den andra stora perioden – första hälften av 1900-talet. Då är det i de framväxande totalitära staterna i

Tyskland, Spanien och Italien, liksom i kommunismens länder, som vi ser de många monumenten. Nu är det kraftens och arbetets dygder som man får i hemläxa. Produktivkrafterna skulle frigöras. Monumenten blir nästan övertydliga i sin pedagogik. De riktar sig inte som tidigare främst till borgerligheten utan till en massa som varken är van att läsa eller förstå konst.

I Istrien

Denna folkuppfostrande förmåga tillskrev monumenten också i Kroatien, landet som 1945 ingick som delrepublik i den nya socialistiska federationen Jugoslavien under Tito. Det som slog mig som främling när jag först inledde mitt fältarbete i den norra delen av landet som heter Istrien, i mitten av 90-talet, var just den täta förekomsten av *partisanmonument*. Alltså statyer eller minnesmärken som hyllade segern över fascismen – regionen hade varit ockuperad av först Mussolinis styrkor och efter 1943 av Hitlers. Många av Titos partisaner stupade i strider eller till följd av terror.

På vart torg i de många småstäderna, ofta vid viktiga vägkorsningar, på krigsskådeplatser och på varje kyrkogård står än idag skulpturer och minnesmärken. Ibland är det enstaka «folkets hjältar» som valts ut – som Vladimir Gortan eller Olga Ban – men oftare är det skulpturer som tillägnats just segern «*Smrt fašizmu – sloboda narodu*». (Krossa fascismen, befria folket!) Liknande minnesmärken finns förstås över hela Östeuropa. Men det som utmärkte dessa var att de också innehöll ett annat budskap. Nämligen en hyllning till den socialistiska republiken. Vid varje monument fanns tre flaggstänger. En för Jugoslavien, en för delrepubliken och en för den lokala regionen. Som kinesiska askar i varandra.

Tanken bakom dem var att de skulle erinra om uppoffringarna, men samtidigt stänga av kontakten med det oönskade förflutna. Allting började med partisanernas seger 1945 och vad som föregick den. Vad som skedde före motståndskampen speglade enligt den officiella historieskrivningen såväl feodalism som klassförtryck. Nu var det en ny era som inleddes i och med socialismens seger, och hemmet för detta nya samhälle hette Jugoslavien.

Fram till första världskriget lydde halvön under Habsburg, dessförinnan Venedig, dessförinnan Östrom osv. Som gränstrakt mellan två imperier

– det ottomanska och det habsburgska – hade regionen en växlingsrik historia. Men minnet av detta komplexa förflutna lades, som en historiker har kallat det, «i historiens frysbox». I stället trädde befrielsekampen fram som nationens «master narrative», och detta hölls levande med hjälp av monumenten. Alternativa tolkningar sågs efterhand som oviktiga eller omöjliga. Det symboliska våldet verkade effektivt.

Också frysboxar tinar om de inte får någon ström. Strömmen blev avklippt när staten upphörde att existera och delrepublikerna blev självständiga 1991. Då visade sig att de också ruvade över en annan hemlighet, något folk varit vagt medvetna om men aldrig kunnat berätta. Nämligen att tusentals av regionens italiensktalande invånare dödats av partisanerna, anklagade för att vara fascister och därmed folkfiender. Berggrunden på halvön består av ihålig kalksten med många grottor och avgrunder. Det gick fasansfulla historier om hur människor sammanbundna kastades ner i dessa för att gå en långsam död till mötes (Ballinger 2003). Över dem var inga minnesmärken resta – i sin frånvaro började de nu göra sig påminda.

Här ställdes man inför ett praktiskt, materiellt problem. Vad gör man med alla minnesmärken när man vet att de inte längre talar ett språk som delas av alla? I andra östländer kunde segern över fascismen räknas in i de nationella uppoffringarna folket gjorde för sin nations frihet (så var det i Bulgarien, Rumänien, Ungern, Ukraina m.fl.). Det gick att skriva in dem i en sammanhängande berättelse om nationen och folket.

Kreativa lösningar har prövats i flera länder. En sådan kan vara att samla dem i en minnespark nåstans långt borta, som i Budapest – eller t o m göra en nöjespark av dem – som i *Grutos Parkas* i Litauen. I Kroatien blev en tredjedel av de ca 7 000 minnesmärkena förstörda i ett försök att utplåna minnet av en tid man nu avlägsnat sig från. Men att driva bort det symboliska våldet genom en annan form av våld är som att driva ut djävulen med Belsebub.

Atlantis barn

För att det alls skall vara någon idé med att identifiera sig med historien måste det finnas en vilja hos vanligt folk att identifiera sig med det förflutna. Den måste bli en del av deras intentioner och planer för framtiden och

för dagliglivet. Om de inte känner att de är *medskapare*, så blir det en trist utantillläxa. För norska barn är vikingatiden mer än en berättelse, den finns i de ting man leker med, i kläderna man bär, i kontakterna med mor och far, lika mycket som i filmerna man ser och äventyren man läser. Vikingatiden är alltså mer än en narration eller diskurs, den har en materialitet, en social substans och en imaginär potential som gör att den kan hanteras i dagligt bruk. Sak samma var det med de många berättelserna om partisanernas strider i bergen och Titos hjältemod för barnen som växte upp i Istrien: de satt i de uniformer barnen fick bära som medlemmar i «pionjärerna», de fanns i filmer och populärfiktion, i byggnader och namn på torg och gator; de fanns belagda i museerna dit skolklasser bussades på utflykter och besök. Den socialistiska tiden hade samma påtagliga närvaro i vardagen och i det offentliga rummet som någonsin vikingatiden här. Med den skillnaden att plötsligt blev det en materia som inte längre var tillgänglig.

Den kroatiska författarinnan Dubravka Ugrešić har med en träffande metafor kallat dem som växte upp i staten Jugoslavien men nu lever i en märklig form av exil för «Atlantis barn». I ett slag sjönk den värld som de en gång tillhörde. Efter statens fall sågs vardagsliv, drömmar och dagliga vanor plötsligt som om de varit impregnerade av ett illegitimt system. Museer förstördes, statyer sprängdes, filmer upphörde att bli vist på biograferna.

Det börjar komma tecken på en omdefiniering av den aktuella perioden, symptomatiskt nog från det mer välbärgade Slovenien – det enda land som också är med i EU. Där kan man se sitt socialistiska förflutna som en distinkt skillnad emot andra länder. Särskilt kulturen av Tito har fått fart här; man börjar återskapa revolutionsmuseer etc. men processen är ännu i sin linda.¹

Folklig kreativitet

Behovet av ett förflutet är idag extra starkt eftersom det svarar emot den nya nationens längtan efter att ha en historia man kan identifiera sig med. Det är inte längre ledarna som utövar symboliskt våld, utan medborgarna

---

1. Temat är för närvarande föremål för en doktorsavhandling i etnologi vid Lunds universitet av Dragan Nikolić.

som ropar efter något som kan skänka kontinuitet till det egna livet. Detta är förklaringen till de nymornade nationernas allt högre rop på historia och kulturarv. Då får man bereda sig på att det också dyker upp en flora av oortodoxa lösningar. Här kan de fiktiva verkligheterna vara en utväg. Det är ett sådant exempel jag nu skall berätta om.

I min ägo har jag ett litet kort, som ständigt dyker upp i röran av papper på skrivbordet. Det säger att jag 13 juli 1998 blev medlem i föreningen «*Jules Verne Club*» i staden Pazin. Jag fick det av turistchefen Radenko Sloković när jag förärade honom den svenska förstautgåvan av boken *Mathias Sandorf*.

Pazin är det administrativa sätet för regionen Istrien i Kroatien. Det året höll jag på med en studie av regional identitet i detta gränsområde mellan Balkan och Europa. Som en sant mångkulturell region kan man ta sig fram på italienska, slovenska och kroatiska – och minst 18 andra minoritetsspråk. Idag hyllar man den här mångfalden – delvis eftersom det ligger i linje med den toleranta ideologi som EU omhuldar under valspråket *In Uno Plures – Unity in Diversity*. Men framförallt är det en turistregion med besökare som kommer från Italien, Österrike, Tyskland och Ungern. Liksom på Sörlandet här i Norge har frågan om kulturell identitet blivit allt viktigare de senaste två decennierna, och antalet böcker som beskriver maten, vinet, landskapet och dess invånare växer i antal. Ju fler som besöker platsen, desto mer vill man odla sin särprägel. Särprägel betyder autenticitet, och den vill också turisterna ha. De söker inte bara till stranden, solen och synden, utan de vill också ha ett stycke genuin kultur att berika sig med. Istrien blir med andra ord alltmer «*istriskt*» och försöker finna den exotism som kan motsvara invånarnas och beställarnas önskningar. Och det är här som kommunisttiden blir helt omöjlig medan ord som ekologi, jungfrulig natur, gamla traditioner och kulturarv blir viktiga attraktioner – som också kan omsättas i souvenirer.

«*Jules Verne Club*» bildades av några entusiaster under 90-talet och har vuxit kraftigt sedan dess. Den är baserat på ett av de mindre kända verken, boken *Mathias Sandorf*, första gången publicerad 1885. Huvudpersonen i boken, som är en ungersk ädling, vistas i Trieste där han konspirerar mot Habsburg för Ungerns frihet. Här bland skumma hamnkvarter och handelshus blir han upptäckt av kejsrerliga spioner. Han fångslas samman

med två vänner och förs i en knirkande kärra upp bland de otillgängliga kullarna i den mystiska provinsen Istrien. Här i Pazin utspelas några av bokens nyckelscener. Borgen *Kastel* är en gråstensmurad fästning med anor från medeltid, ruvande vid kanten av en avgrunds djup klyfta i berget. *Kastel* har ända till den blev museum för en mansålder sedan, också fungerat som fängelse. Klyftan, *Jama*, har också kommit till bruk som avrättningsplats – folk kastades ner i djupet. Under ett ljungande åskväder bryter sig Mathias Sandorf ur sin cell, flyr längs åskledaren ner i klyftan. Via en underjordisk flod spolas han efter några mils strapatser upp på kusten vid *Limski kanal* och försvinner från Istrien mot nya, mediterrana konspirationer och äventyr.

Jules Verne satte aldrig sin fot i Pazin, en plats som han lärt känna blott genom en fransk resebeskrivning. En lokal gymnasielärare hade sänt den berömda författaren ett vykort som föreställde fästningen *Kastel* vid randen av klyftan *Jama*.

I slutet av juni varje år firas sedan mitten av 90-talet «Jules Verne-dagarna» här i Pazin. Besökare, turister och ortsbor bjuds på ett skådespel som innefattar romanhjältens ankomst till borgen i en skrinada. Det hålls en rättegång på borggården, och dödsdomarna avkunnas. Åskådare kommer via den nydöpta «Jules Verne-gatan» fram till borgen. Dagen rundas lämpligen av genom att på något av ortens matställen beställa en speciell «Jules Verne-pizza». Över hela Kroatien har man inför denna vecka annonserat en teckningstävling på temat Mathias Sandorf. Konstverken ställdes år 2005 ut i en lokal skola som bär namnet efter en legendarisk antifascistisk hjälte; priser delades ut till vinnarna. En festival för *fantasy*-litteratur har blivit ett fast inslag i evenemanget, och man erbjuder årligen platser för författare *in residence* som vill ägna sig åt magiska eller *fantasy*-teman. Ballonguppstigning görs från det centrala torget, det som döptes till «Frihetens torg» under socialismen och som har gott om minnesmärken över hjältar i partisanernas kamp. Det här är ett fenomen som växer i omfång och kan påräkna kulturstöd från den regionala kulturnämnden. «Jules Verne-dagarna» finns omnämnt i guideboken *Lonely Planet*.

Samhällelig katharsis

Vad är då skillnaden mellan det *grand narrative* som vikingatiden utgör i Norge och den förflutenhet som börjar växa fram i Istrien? Likheterna är ju vid första påseende mest slående. Det handlar i båda fallen om att bygga upp en berättelse som människor kan tro på och laborera med – här möter vi den i formeringsstadiet. Mathias Sandorf och evenemanget i Pazin har på kort tid skrivits in som ytterligare en del av den istriska identiteten, jämsides med den karaktäristiska folkmusiken med sin pentatoniska tonskala, det egenartade medeltida skriftspråket – *glagolytiska* – och det allt viktigare arvet från antiken och andra tider som garanterat ingen minns (Frykman 2007).

Skillnaden är att den nya berättelsen har blivit ett kreativt sätt att runda den period som ännu inte är berörbar, som smärtar och ruvar på ouppklarade förbrytelser likaväl som möjligheter till nostalgi över ett förskjutet samhällssystem. «Det är min förhoppning», berättade turistchefen Sloković medan vi satt där på hans kontor, «att Jules Verne-dagarna skall kunna fungera som katharsis för invånarna här i Pazin. Människor vågar inte närma sig vad som händer under andra världskriget, och de försöker skaka socialisttiden av sig. Folk är rädda för att röra vid det förflutna. Men Jules Verne kan alla sluta upp omkring. Det kan få dem att samlas runt fästningen och runt klyftan, beröra det som är svårt, men i en annan form.»

Samtidigt visar utvecklingen i Istrien på samma tidsliga processer som de många historiska skådespelen och festivalerna med historisk bakgrund i dagens Norge, nämligen att historien har demokratiserats, populariserats och blivit identitetsskapande – att människor söker personliga svar på vad det förflutna kan vara. Familjefotografierna är minst lika intressanta att titta på som historieböckerna – och bäst är det om de två kan knytas samman. Människor koloniserade sig själva med en annan och bättre fungerande kontinuitet än den som faktiskt utspelats – och ibland också bättre än den som man faktiskt minns. Det i sin tur öppnar för upplevelseindustrin att ha framgångar på marknaden. Vi som forskare får då finna oss i att vara en i mängden av alternativa informationskällor.

Slutligen finns det en mer allmän iakttagelse att göra så fort man närmar sig fältet med det folkliga bruket av historien, nämligen att det förflutna för

oss alla inte är en fråga om att nå fram till sanning, utan att finna mening. Och mening är, som Hannah Arendt gång på gång återvänder till i *The Human Condition* (1958), följt av frågan: Vem är du? Något som innebär att det är en vakenhet inför det sociala, erkännandet och behovet av andra människor och försöken att med olika medel slå broar mellan dem. Vad den fiktiva berättelsen om Mathias Sandorf gjorde, var att öppna det förflutna så att folk kunde gå i dialog med den, men också finna berättelser som talade om en gemensam framtid så att man bekymra sig för mycket om det förflutna.

Litteratur

- Allcock, John, B. (2000) *Explaining Yugoslavia*. London: Hurst & Company.
- Arendt, Hannah (1958) *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ballinger, Pamela (2003) *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buruma, Ian (2002/1994) *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and Japan*. London: Phoenix.
- Hjemdahl Mathiesen, Kirsti (2002) History as a cultural playground. I: *Ethnologia Europaea*, nr. 32:2.
- Frykman, Jonas (2007) Partisaner i parentes. Minnen som väcker obehag. I: Jonas Frykman og Billy Ehn (red.) (2007), *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Frykman, Jonas og Billy Ehn (red.) (2007) *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Jackson, Michael (2005) *Existential Anthropology. Events, Exigencies, and Effects* Oxford: Berghahn Books.
- Lowenthal, David (1985) *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyotard, Jean-François (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press.
- Ugrešić, Dubravka (1998) *The Culture of Lies. Antipolitical Essays*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Werner, Jeff (2008) *Medelvägens estetik. Sverigebilder i USA, del 2*. Hedemora: Gidlunds.

KAPITTEL 2

«Nå skal du få høre ...!»

Om muligheter og utfordringer når kulturhistoriske museer vil bidra til samtidsaktuelle diskusjoner

Kathrin Pabst

Kulturhistoriske museer er viktige formidlingsarenaer i dagens samfunn. Formidlingen skjer ofte gjennom utstillinger og er gjerne knyttet til museenes to andre primære arbeidsområder, samlingsforvaltning og forskning. Flere undersøkelser bekrefter at museene har en høy grad av troverdighet: Besøkende tror på at kunnskapen de får formidlet, er sann, faglig korrekt og pålitelig. Men fagligheten og troverdigheten settes på prøve når museene nå skal opptre som aktive samtidsaktører som tør belyse emner som folk flest ikke vil snakke om. Dette kan være emner som tyskerbarn, overgrep som seksuelt misbruk, sykdom og død eller behandling av minoriteter.

Mange museer har de siste årene begynt å lage utstillinger om slike temaer, og ofte er man her avhengig av eksterne fagkonsulenter. Museene har fagkompetanse til å produsere utstillingene, men ofte ikke tid eller kompetanse til å forske på aktuelle temaer. Museene er heller ikke vant til å ta stilling til kontroversielle spørsmål, siden det vanligvis ikke er nødvendig når man studerer et historisk emne ved hjelp av kildemateriale og gjenstander.

Når emnene nå skal belyses ved hjelp av personfortellinger, og dermed subjektive meninger, blir troverdigheten ytterligere satt på prøve. Ingen kan etterprøve graden av sannhet i en personlig beretning: Det finnes ingen andre personer som har opplevd akkurat det samme på samme måten, og det finnes ofte intet «bevis» for situasjoner som ble opplevd som vanskelige eller traumatiske. Tittelen «Nå skal du få høre ...!» viser derfor både til et museum som tar opp et kontroversielt og tabubelagt tema, og som vil

opplyse sitt publikum, og til enkeltpersoner som har et personlig budskap de ønsker å få frem.

I denne artikkelen vil jeg se nærmere på museenes muligheter til å bidra til samtids- og samfunnsaktuelle diskusjoner ved formidling gjennom utstillinger. Artikkelen er basert på et pågående doktorgradsarbeid ved Vest-Agder-museet. Avhandlingen dreier seg om de etiske utfordringene museumsansatte møter når de jobber med kontroversielle temaer sammen med enkeltpersoner og fagkonsulenter. Utstillingene som er trukket frem i denne artikkelen, ble alle studert som bakgrunnsmateriale for avhandlingen.

Spørsmålene jeg vil drøfte, er følgende:

1. Hvilke utfordringer kan museene møte når de opptrer som tydelige samfunnsaktører?
2. Hvordan kan man bruke personfortellinger som utgangspunkt for å belyse tabubelagte eller kontroversielle emner, og hvilke utfordringer følger med dette?

I den første delen av artikkelen vil jeg belyse bakgrunnen for at museene jobber med samtidsaktuelle og til en viss grad kontroversielle emner. Deretter vil jeg vise til utfordringer og mulige konsekvenser av dette ved å se nærmere på tre utstillinger i inn- og utland.

I den andre delen vil jeg belyse én konkret mulighet til å bidra til samfunnsaktuelle diskusjoner: innsamling og bruk av personfortellinger om et utvalgt, kontroversielt emne. Kulturhistoriske museer har alltid brukt personfortellinger i sitt arbeid, men i mine to eksempler blir personfortellinger og innsamlingsprosessen grunnlaget og bærebjelken for å ta opp samtidsaktuelle emner.

Avslutningsvis vil jeg kort reflektere over museenes muligheter og utfordringer i arbeidet med samtidsaktuelle temaer, både generelt og spesifikt, altså når det gjelder personfortellinger.

Museenes nye samfunnsrolle

Norske museer har siden slutten av 1970-tallet tenkt stadig mer konkret på samtiden som et viktig arbeidsområde. Et av de første behovene som

meldte seg, var kompetanseheving for å kunne håndtere et arbeidsfelt som virket uoversiktlig og altfor stort. Denne kompetansehevingen skulle basere seg på forskning på relevante retningslinjer og metoder. Selv om det kontinuerlig ble arbeidet med konkretisering av mål, samarbeid og ansvarsfordeling, var fremgangen i prosessen langsom (Berkaak 2003).

I løpet av de siste årene er det blitt enda tydeligere at kulturhistoriske institusjoner har fått tildelt en ny rolle når det gjelder valg av temaer og måter de skal jobbe, formidle og opptre på. Dette ble tatt opp blant annet i St.meld. nr. 48 (2002–2003; 178):

Som folkeopplysningsinstitusjonar må musea i formidlinga si kunne kombinera den historiske dimensjonen med aktuelle spørsmål (...). Skal musea fungera som gode samfunnsinstitusjonar, må dei søkja dialog med omverda. Dette inneber at musea ikkje berre skal generera og formidla kunnskap, men at dei óg skal ha evne til å overraska og utfordra brukarane både emosjonelt og intellektuelt.

St.meld. nr. 49 (2008–2009; 145) fulgte opp med å presisere at museene må bidra til å vise befolkningen nye sider ved deres omgivelser. Museene skal selv avgjøre hva som er relevant og viktig i et samfunnsperspektiv, og de kan selv velge materiale som må til for å igangsette nye tanker og refleksjoner om samfunnsrelevante emner. Begge stortingsmeldinger legger dermed opp til at museene skal være tydelige samfunnsaktører på premisser de selv kan velge.

Museene har iverksatt en rekke tiltak for å fylle denne rollen. Flere museer har prøvd ut nye arbeids- og tilnæringsmåter, som oftest i regi av ABM-utviklings BRUDD-prosjekt (ABM 2006a)¹ eller Samtidsnettverket, som har koordinert og fremmet samtidsrelatert musealt arbeid i Norge siden 1998.

BRUDD-prosjektet skal motivere kulturhistoriske museer til å jobbe med ubehagelige, tabubelagte, marginale, usynlige eller kontroversielle temaer. Siden oppstarten i 2005 har et titalls museer fortløpende diskutert, fått ideer til og lagt planer for BRUDD-utstillinger. Som eksempler

---

1. ABM-utvikling, tidligere et fellesorgan for arkiv, bibliotek og museer, ble for arkiv- og museumsdelen slått sammen med Norsk kulturråd 01.01.2011 og eksisterer ikke lenger som egen institusjon.

kan nevnes Glomdalsmuseets utstilling «Latjo Drom» om romanifolkets/ taternes kultur og historie, Quisling-utstillingen ved Telemark Museum, Miss Landmine-utstillingen ved Bymuseet i Bergen og «Min kropp – min sannhet» ved Vest-Agder-museet. Arbeidsformen innad i prosjektet har stadig forandret seg. Prosjektet ble evaluert høsten 2010, og i desember samme år ble det etablert en arbeidsgruppe som skulle se nærmere på prosjektets mål, muligheter og utfordringer fremover.

Hva som er kontroversielt, og hva som burde tas opp på en kulturhistorisk institusjon, har vært diskutert i mange sammenhenger – både internt på museene og i lokalmiljøet. Eksempelvis vakte Quisling-utstillingen på Telemark Museum stor oppmerksomhet i 2007. Det var høylytte protester mot prosjektet mange år før utstillingen ble åpnet, og det viste seg også at noen innad i museet mente at det burde ties om en landsforræder. Mange av motstanderne hadde opplevd krigen på nært hold, mens andre var redd for byens og Norges omdømme. Tallrike avisinnlegg viste at det fantes sterke meninger om hva kulturhistoriske institusjoner burde arbeide med.

Selv om det finnes omfattende evalueringer av konkrete prosjekter og sammenfatninger av delprosjekter (Berkaak 2003; Haukelien 2006), er det fortsatt et stort behov for forskning på dette feltet. Senest i 2007 ble det i regi av Norsk kulturråd utgitt en rapport som kartla kunnskapsbehov og utfordringer i museumssektoren (Ydse 2007). Her kom det frem at mange institusjoner etterspør hjelpemidler i sitt samtidsrelaterte arbeid, noe som ikke nødvendigvis betyr et ønske om enda flere retningslinjer (se Leer-Salvesen 2002). Minstestandarder for det praktiske arbeidet ved museene i Norge fastsettes av ICOMs museumsetiske regelverk, som de fleste institusjonene har forpliktet seg til å overholde (ABM 2006b).²

Eksempler fra inn- og utlandet

For å anskueliggjøre noen av utfordringene museene kan møte når de tar opp ubehagelige, tabubelagte eller kontroversielle temaer, vil jeg i det følgende presentere tre utstillinger fra inn- og utland. Ingen av disse er offisielt karakterisert som BRUDD-utstillinger, men de er i tråd med prosjektets

2. ICOM står for International Council of Museums.

program og tar opp emner som synes å ha truffet «noe» underliggende i samfunnet. Eksemplene vil vise at kulturhistoriske museer i flere land står overfor de samme utfordringer i arbeidet sitt. Den informasjonen jeg har fått om de moralske utfordringene museene står overfor, baserer seg på intervjuer jeg har ført med prosjektledere og prosjektmedarbeidere i 2009.

«Wehrmachtsausstellung» ved Hamburger Institut für Sozialforschung, Tyskland

«Wehrmachtsausstellung» – på norsk: «Wehrmacht-utstillingen» – var en vandretstilling som første gang ble vist fra mars 1995 til november 1999 og deretter revidert og vist igjen fra november 2001 til mars 2004.³ Bak utstillingene sto flere forskere ved Hamburger Institut für Sozialforschung (HIS) og eksternt engasjerte fagkonsulenter. Vandretstillingen ble kostnadsfritt stilt til disposisjon for samarbeidspartnere som ville vise dem i sine respektive byer. Frem til 1999 ble utstillingen vist i 34 byer og hadde nærmere 900 000 besøkende. Mer enn 60 byer verden over meldte sin interesse for å vise den. Utstillingen førte til tusener av reaksjoner, både muntlige i utstillingene og skriftlige i gjestebøker samt lokale og regionale aviser (HIS 1999).

Gjennom et omfattende billedmateriale dokumenterte utstillingen at Wehrmachts gjerninger under andre verdenskrig var verre enn det tyskere flest hadde antatt. Siden 1960-årene har flere studier og etterfølgende publikasjoner tatt opp Wehrmachts ugjerninger, men disse har ikke nådd et større publikum.

Utstillingen kombinerte kjente fakta med nye originaldokumenter, først og fremst et stort antall fotografier som var blitt tatt under krigen av Wehrmacht-soldatene selv. Ord som «Wehrmachts forbrytelser» og «utryddelseskrigen» ble hyppig brukt. De mer enn 1 400 fotografiene var svært sterke og ble kombinert med poengterte billedtekster og overskrifter (HIS 1996). Den tyske offentligheten hadde lenge hatt et mye mer positivt bilde av Wehrmachts rolle under krigen enn det utstillingen ga. Budskapet og fremstillingsmåten var derfor sjokkerende for både publikum og tidli-

---

3. <http://de.wikipedia.org/wiki/Wehrmachtsausstellung> 11.06.2009.

gere Wehrmacht-soldater og deres etterkommere. Volden mellom 1940 og 1945, og fortrengingen av denne etter krigen, ble viet stor oppmerksomhet i utstillingen, som dermed rettet seg kritisk mot hele Tysklands befolkning.

Støttearrangementer og motdemonstrasjoner ble gjennomført i de fleste byene der utstillingen ble vist. I 1999 ble en bombe detonert foran utstillingslokalet i Saarbrücken. Prosjektlederen trengte livvakter når hun deltok under utstillingsåpninger. HIS fikk installert panserglass på alle vinduer for å beskytte ansatte mot truslene som ble rettet mot dem. I tillegg utløste utstillingen en strid mellom representanter for flere tyske partier om hvordan den tyske historien burde behandles, noe som også førte til en omfattende diskusjon i den tyske Forbundsdagen (Bundeszentrale für politische Bilder 1996).

Kritikken fra fagfolk gikk ut på at utstillingen var for unyansert, at den spilte på en kollektiv skyldfølelse, og at den brukte språk og bilder for å sjokkere på en unødvendig måte. Tilhengerne ønsket derimot utstillingen og fremstillingsmåten velkommen og var positive til nye opplysninger som kunne føre til ettertanke og diskusjon.

Utstillingen utløste også en omfattende metodediskusjon blant historikere. Fotografiene appellerte mye sterkere til følelsene enn andre historiske dokumenter. Det ble påpekt at slike kilder var blitt behandlet altfor ukritisk tidligere, og søkelyset ble nå satt på kildekritiske spørsmål som tidligere ikke var blitt stilt. Hvem var fotografen, hva nøyaktig visste bildet, hvor var det blitt tatt, hvem var med på bildet, hva var målet med fotograferingen, og i hvilken situasjon befant fotografen seg da bildet ble tatt?⁴

Fordi kritikken mot utstillingen etter hvert rettet seg mot det faglige innholdet, hovedsakelig bruken av billedmaterialet, valgte instituttets styre å trekke den tilbake. I november 1999 ble en kommisjon bestående av åtte fagekspertter bedt om å utarbeide en sakkyndig uttalelse om utstillingen. Den forelå i november 2000 og slo fast at hovedutsagnene i utstillingen var korrekte, men at en brøkdel av bildene hadde feil billedtekst. Det ble engasjert en ny prosjektleder, som skulle se nærmere på mulige faglige svakheter

---

4. Diskusjonen kan følges blant annet gjennom avisutklipp som er datert oktober og november 1999, og som er oppbevart i Hamburger Institut for Sozialforschung i permen markert «Presse».

og svare på disse gjennom en ny utstilling. Denne åpnet i november 2001, ble vist i 11 byer frem til mars 2004 og ble sett av 400 000 besøkende.

Den andre utstillingen var mye mer detaljert enn den foregående når det gjaldt enkeltskjebner og enkelthendelser. Billedmaterialet var blitt kraftig redusert, tekstene mer konkrete og mindre sterke i ordbruken. Utstillingens tittel holdt fast ved hovedbudskapet, men hadde endret tonen fra provoserende til mer saklig. Bruken av fotografier var blitt endret, blant annet ved at enkeltpersoner ikke lenger var gjenkjennelige. Ingen ble lenger «uthengt» som forbrytere dersom de ikke allerede hadde en rettskraftig dom (HIS 2002). Utstillingen ble positivt bedømt av fagfolk, og reaksjonen fra politikerne og befolkningen var mildere. Selv om besøkstallene fortsatt var veldig høye, var pressen mindre interessert i utstillingen og emnet enn før.

Men også den reviderte utstillingen ble kritisert av fagpersoner som mente at provokasjon er nøkkelen til diskusjon og ettertanke, og at det derfor hadde vært bedre med en faglig mindre «profesjonell» og mer uredd fremstillingsmåte. Nærmere 140 publikasjoner tok opp tematikken og utstillingen fra forskjellige vinklinger.

Bråket rundt Wehrmacht-utstillingen byr på mye stoff som anskueliggjør utfordringene museer og andre institusjoner kan møte når de tar opp et ømfintlig tema. Prosjektlederen til den reviderte utstillingen forteller om mange vurderinger og avveininger under hele arbeidsprosessen, spesielt med hensyn til reaksjonene fra tidligere Wehrmacht-soldater, deres etterkommere, befolkningen ellers og mediene.

Internt var utfordringene først og fremst knyttet til faglig omgang med et historisk sensitivt materiale. Hensynet til ukjente avdøde, som kunne ses på bilder eller film, måtte veies mot publikums ønske om kunnskap og informasjon. Det var også vanskelig å skille mellom yrkeskravet om å komme med nye, faktabaserte opplysninger og ansvaret for hva disse opplysninger kunne utløse i familiene som ble berørt. Det var utfordrende å fungere som en kunnskapsformidler som nøt stor tillit i befolkningen, mens man samtidig var klar over at kunnskapen var begrenset: Hvordan kunne man utføre samfunnsoppdraget sitt best mulig og samtidig understreke at det fortsatt fantes mye man ikke var sikker på? Man visste med sikkerhet at fotografiene var tatt på visse områder til visse tider, men man

kunne ikke alltid stedfeste eksakt dag eller sted og enda mindre identifisere alle personene på fotografiene. Burde man da la være å vise bildene?

HIS var på ingen måte forberedt på reaksjonene utenfra, ikke minst fordi mye av informasjonen var kjent fra før. Men kombinasjonen av tekst og et omfattende billedmateriale var ny, og dette førte til en annen visualisering og «bevisføring» enn det som hadde vært presentert tidligere. Det var en felles forståelse blant de ansatte om at samfunnsoppdraget deres var viktigere enn egen sikkerhet på jobb. Men det var moralsk vanskelig for prosjektlederen å jobbe med et tema som førte til demonstrasjoner, trusler og vold i gatene, og som var så belastende for mange mennesker.

Barnehjemsutstillingen ved Dansk Forsorgsmuseum

Utstillingen «Du skal ikke tenke paa din Far og Mor» åpnet i 2002 ved det museet som i dag heter Dansk Forsorgsmuseum, og som er plassert i en tidligere fattig- og arbeidsanstalt i Svendborg. Museet ønsker å rette søkelyset mot levekårene til alminnelige mennesker ved forskjellige institusjoner, og utstillingen var den første som tok opp situasjonen til danske barnehjemsbarn mellom 1630 og ca. 1960 (Dansk Forsorgsmuseum 2006).

Forsorgsmuseet jobber aktivt med «social inclusion», blant annet gjennom ny forskning på og formidling av situasjonen til sosialt utstøtte samfunnsgrupper (Sandell 2002). Utstillingen ble produsert av museumsinspektør Maria Rytter og baserte seg på forskning hun selv gjennomførte over flere år (Rytter 2001). Forskningen inkluderte telefonintervjuer med nærmere 60 tidligere barnehjemsbarn, såkalte barn uten historie, samt dokumentasjon av mer enn 30 tidligere barne- og ungdomshjem. Utstillingen viste også gjenstander og fotografier som var utlånt av enkeltpersoner eller funnet i arkiver. Selv om de tidligere barnehjemsbarnas personlige beretninger var gjengitt på en nøytral måte, var utstillingen opprørende og gripende, og billedmaterialet understreket på en sterk måte hva barna savnet og ble utsatt for.

En viktig del av utstillingen er i dag et eget rom med avisutklipp fra den samfunnsdebatten utstillingen har utløst, og ikke minst museets egen nettside, som til dags dato har fungert som kontaktforum for alle som er

interessert i eller vil bidra til å belyse temaet for utstillingen.⁵ Selve utstillingsarealet er på ca. 200 kvadratmeter, og besøkstallene er lave i forhold til de ringvirkningene utstillingen har fått.

Da de første forskningsresultatene fra Rytter forelå, viste dansk riks-TV en dokumentarfilm basert på disse. Her ble det også nevnt at museet ønsket å få kontakt med tidligere barnehjemsbarn. Dette startet en kjedereaksjon, og museet fikk kontakt med nærmere 60 personer som med sine beretninger var villige til å bidra til den planlagte utstillingen om emnet. Mange snakket da for første gang om vonde hendelser og minner som var så skambelagte at ikke engang deres familie visste om dem. Mens barnehjemsbarnas skjebne sakte, men sikkert ble en del av den offentlige debatten i Danmark, avtok skammen de hadde følt hele sitt liv. Da de forsto at de ikke hadde vært de eneste som hadde vært utsatt for misbruk eller omsorgssvikt, ønsket mange å bidra med flere opplysninger om egen barndom og tilstanden på barnehjemmene generelt. Tidligere barnehjemsbarn kontaktet hverandre og dannet en interesseorganisasjon.⁶ Nettsidene til organisasjonen «Godhavnsdrene» ble opprettet i 2005 og hadde frem til 2009 mer enn 650 000 besøkende.

Prosjektlederen ved museet blir regelmessig intervjuet når nye opplysninger om dårlige tilstander på barnehjem dukker opp i offentligheten. Hun jobber nå blant annet for at berørte skal få en offisiell unnskyldning fra staten samt en økonomisk kompensasjon for hendelsene. Museets prosjekt har utvilsomt ført til at et fortrenget emne er blitt løftet frem i offentlighetens lys. Dette har igjen ført til at et hundretalls tidligere barnehjemsbarn har fått hjelp til å bearbeide vanskelige minner gjennom kontakt med andre som har vært i samme situasjon.

Også i denne utstillingen møtte museet omfattende utfordringer. Emnet hadde vært «glemt» i flere tiår, og for de berørte var det tabubelagt å snakke om barndommen sin. Museets ansatte var selv forskere og hadde derved en omfattende kompetanse på fagfeltet.

I et intervju opplyser prosjektlederen at moralske avveininger først og fremst var knyttet til den direkte kontakten med enkeltpersoner. Hun kre-

---

5. www.børnehjem.nu.

6. www.godhavnsdrene.dk.

ver av museene som institusjoner og av seg selv som prosjektleder at det fremste målet må være å tjene befolkningen. Hvis et museum setter i gang et så følsomt prosjekt som barnehjemsbarns historier, må det følge opp alle henvendelser. Kunnskapen må spres til flest mulig.

Men hvordan kan man følge opp alle henvendelser uten å slite seg ut når det ikke finnes nok fagpersoner? Hvordan kan man skille mellom å være medmenneske i den direkte kontakten med enkeltpersonene og å oppføre seg profesjonelt overfor enkeltpersonene og et større publikum som skal få god informasjon? Hvordan veies allmenne interesser mot personlige når en person ønsker å få oppmerksomhet og respekt for sine egne opplevelser, som samtidig har bare begrenset verdi for et større publikum?

Prosjektlederen har håndtert de fleste moralske utfordringer ved å bygge opp en yrkesetikk som baserer seg på solid fagkunnskap om emnet, og som har resultert i retningslinjer som hjelper henne i hverdagen. Ansvarer begrenser hun til intuitive valg i direkte møter med enkeltpersoner. Hun er ikke psykolog, men historiker. Hun tar ikke standpunkt i rettslige spørsmål. Alle henvendelser behandles med respekt. Beretningens sannhetsgrad etterspørres aldri.

«Familiehemmeligheter» ved Maihaugen, Norge

Utstillingen «Familiehemmeligheter» ble gjennomført som en såkalt HOT SPOT-utstilling og åpnet i november 2005 ved Maihaugen på Lillehammer. HOT SPOT-utstillinger er mindre utstillinger som er produsert i løpet av kort tid, og som omhandler tidsaktuelle temaer. I utgangspunktet skal de være kortvarige. Det var første gang Maihaugen skulle lage en slik utstilling, og temavalget falt altså på «familiehemmeligheter». En av de museumsansatte fikk kontakt med en kvinne som var blitt seksuelt misbrukt som barn, og som var villig til å fortelle sin historie gjennom utstillingen. Hun ble en viktig ressurs for museet på flere måter, siden hun hadde jobbet i over 20 år som sykepleier og lærer for seksuelt misbrukte barn før hun ble seg bevisst at hun selv var blitt misbrukt av sin egen far i mange år. Hun har selv bearbeidet sine erfaringer og minner gjennom foredrag, fotografier og dikt. Dette har blant annet ført til store problemer og ringvirkninger innad i familien.

Den omtalte kvinnen og museet ble enige om å lage en todelt utstilling: Én del skulle de museumsansatte stå for, og den skulle omhandle familiehemmeligheter på et mer generelt plan og tematisere alkoholisme, misbruk, overgrep og vold. I den andre delen skulle kvinnen få plass til å fortelle sin historie gjennom bilder og egne dikt. Her ble emnet «seksuelt misbruk» tatt opp som én mulig familiehemmelighet. Denne delen var mye mer detaljert enn museets del og berørte de besøkende langt mer enn den allmenne delen.

Utstillingen åpnet med et større arrangement, der en professor i psykologi holdt et foredrag om hva som skjer når familiehemmeligheter kommer frem i terapissammenheng. Videre snakket politiet og Amnesty om vold mot kvinner, og kvinnen selv holdt foredrag om veien tilbake til livet etter å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep.

I 2009 innledet Vest-Agder-museet et samarbeid med kvinnen og viste hennes utstilling «Tilbake til kroppen» i flere måneder uten å lage en egen del i tillegg. Ved flere anledninger var kvinnen selv på museet, holdt foredrag og tok imot skoleklasser. Her fikk vi oppleve på nært holdt hva det innebærer for et museum å jobbe sammen med én person som forteller sin egen historie om et samtidsaktuelt og vanskelig tema. Bildene som utstillingen baserte seg på, var sterke og uttrykksfulle, men det var kvinnens personlige fortelling og nærvær som gjorde det sterkeste inntrykket. Å høre henne fortelle om egne erfaringer skapte kraftige reaksjoner, både blant museumsansatte og blant besøkende.

Under åpningsforedraget var alle ansatte ved avdelingen til stede. De som tidligere hadde vært mot å ta opp emnet, og som hadde ment at en utstilling som i så høy grad baserte seg på én person, ikke hørte hjemme på et museum, skiftet mening; utstillingen var viktig for samfunnet, var holdningen. Selv om antall besøkende ikke overskred 100 og foredragene til sammen ikke ble besøkt av mer enn 40 til 50 mennesker, har museet aldri hatt en sterkere følelse av at en utstilling virkelig kunne bevege noen. Skoleelever forandret seg fra tøffe og høylytte tenåringer til dypt berørte unge mennesker, som begynte å snakke om egne erfaringer eller søkte råd på vegne av venninner som trengte hjelp. Noen reiste mer enn 300 kilometer for å snakke med hovedpersonen, enkelte gråt – for første gang i sitt voksne liv – under foredraget. Besøkende søkte kvinnens nærvær og råd, og hun

kunne etterpå berette at mange for første gang følte seg forstått og i stand til å dele hemmeligheten sin med noen. Det ble svært tydelig at kvinnens nærvær hadde stor betydning for utstillingens virkningskraft.

De utfordringene både Maihaugen og Vest-Agder-museet møtte, var like på flere områder. I hvilken grad har museene kompetanse til å ta opp et slikt emne og formidle det på en ansvarlig måte til et større publikum? Er det forsvarlig å overlate store deler av det faglige innholdet til én ekstern enkeltperson? Er det riktig av et museum å vektlegge en enkeltskjebne i stedet for samfunnet som helhet? Det var også et spørsmål om hvorvidt man kunne tillate at en enkeltperson utleverte seg selv på en slik måte, eller om man måtte beskytte henne med tanke på mulige konsekvenser. Her var tilliten til enkeltpersonen og hennes erfaring i omgang med emnet avgjørende. Det var av stor betydning for begge museene at kvinnen fremsto som sterk og selvsikker, at hun hadde stor fagkompetanse, og at hun hadde bearbeidet sine egne erfaringer i mange år. Kvinnen selv uttrykte i et intervju at hun først og fremst forventet respekt av de museumsansatte, både for henne som person og for måten hun presenterte sin egen historie på. Hun anså museet som en respektert faginstusjon, og at et museum tok opp hennes personlige historie, hjalp henne å overvinne skammen hun følte.

Et annet relevant spørsmål er hvor langt museenes ansvar overfor besøkende går: Hva skjedde med kvinner eller skoleelever som selv satt inne med erfaringer de hittil ikke hadde snakket om, etter at de hadde forlatt museet? Har museene ansvar for konsekvensene som et utstillingsbesøk kan ha for enkelte, og hvis ja, hvordan kan de møte dette ansvaret? Ved Vest-Agder-museet kjente man til erfaringene fra Maihaugen, og det var derfor en premiss å ha adressene til støttesenter, psykologer og andre relevante institusjoner klare i tilfelle besøkende ønsket hjelp av fagpersonell.

Innsamling og bruk av personfortellinger om et utvalgt, kontroversielt emne

I utstillingen om seksuelt misbruk står én person, som forteller sin egen historie, i fokus. I museale utstillinger, som vanligvis står i flere måneder, kan slike ressurspersoner bare unntaksvis brukes. Men en historie blir utvilsomt sterkere når man kan være medmenneske, «føle» hva et annet

menneske har opplevd, eller «leve seg inn i» hendelser man kan forestille seg. Vår medfølelse blir aktivert når vi gjenkjenner følelser eller kroppsspråk, og dette fører sannsynligvis til at man reflekterer mer over budskapet enn man ellers ville gjort. Personfortellinger kan derfor være en god innfallsvinkel når et museum vil ta opp utfordrende emner: Tabubelagte og vanskelige temaer blir mer personlige og forståelige og læringseffekten tilsvarende større.

Kulturhistoriske museer har en lang tradisjon for å bruke personfortellinger. Det finnes både teorier og metoder knyttet til arbeidsfelt som «oral history», minnepolitikk eller bruk av tidsvitner. Jeg vil på de følgende sidene belyse en noe annerledes bruk av personfortellinger.

Vest-Agder-museet har de siste årene laget to utstillinger som tar utgangspunkt i lokalbefolkningens egne erfaringer. Museet har valgt emnet og satt rammene, men har etterpå tatt imot innspill fra enkeltpersoner for å bruke disse i det videre arbeidet. Dette var et forsøk på å lære mer om muligheter for samarbeid mellom museer og lokalbefolkning og å se om museet kunne lage en utstilling med ukjente premisser – uten å vite hvem som kom, hvilke temaer som ville bli berørt, eller hvilke historier som ville bli fortalt. Metodisk skulle prosjektet forankres innen samtidsdokumentasjon og gjennomføres ved hjelp av konkrete intervjuteknikker, videodokumentasjon, regler for omgang med ømfintlige opplysninger og vektlegging av formidling av individuelle følelser. Arbeidsprosessene var veldig lærerike, men det står igjen å evaluere om dette er en fruktbar vei å gå for museene. Inntil videre anser jeg det som én mulig arbeidsmåte som vi hittil ikke vet nok om. De to utstillingene som museet har jobbet med, «Min kropp – min sannhet» og «Himmelen over Sørlandet», har begge vist mange muligheter og enda flere utfordringer.

«Min kropp – min sannhet»

I januar 2008 gikk Vest-Agder-museet Kristiansand via en avisannonse, plakater og korte reportasjer i radio og avis ut til lokalbefolkningen med invitasjon til å delta i et nytt prosjekt. Spørsmålene i annonseteksten lød: Hvilket forhold du har til din egen kropp? Er du villig til å la deg intervjuer og fotografere? Hva knytter du til begrepene *skjønnhet* og *ideal*? Bak spørs-

målene og planlagt fremgangsmåte – kvalitativt intervju med hver enkelt og fotografering i et eget innredet studio – lå flere måneders forberedelse. Det dreide seg blant annet om et omfattende prøveprosjekt internt på museet, samtaler med psykologer for å lære mer om omgang med personlige, vanskelige temaer og kontakt med en advokat som kontrollerte samtykkeerklæringen som deltakerne skulle underskrive. Vi anså at «egen kropp» ville være et følsomt tema, og vi ville forstå den individuelle bakgrunnen for deltakernes tenkning omkring egen kropp.

I løpet av tre måneder etablerte vi kontakt med til sammen 17 personer mellom 18 og 76 år. Hver av dem var på museet i flere timer, uten at museets ansatte la noen føringer på hva de skulle rette søkelyset mot i samtalerne, eller hvordan de ønsket at de skulle bli fotografert. Seksten av deltakerne ble senere presentert gjennom lyd, bilder og tekst i utstillingen «Min kropp – min sannhet», som åpnet i september 2008. Bilder av deltakerne ble koblet til lydopptak med stemmene deres, slik at besøkende fikk følelsen av å «møte» et medmenneske. Blant deltakerne var tre menn og tretten kvinner, to som ønsket å være anonyme, flere som var blitt mobbet under oppveksten, andre som hadde slitt med spiseforstyrrelser, noen som var tatovert eller piercet, og mange som hadde justert bildet av seg selv i løpet av årene.

Vi håpet at vi ved å vise fotografier og intervjuutdrag ville inspirere besøkende til å reflektere over sine egne forestillinger om «idealer» og «normalitet», og egne fordommer knyttet til et annet menneskes utseende. Hva preger ens egne forestillinger om den «ideelle kroppen»? Hvor langt er man villig til å gå for å tilpasse sin kropp til et skjønnhetsideal? Og hva ligger bak ønsket om å tilpasse seg eller å skille seg ut? Utstillingen tok også opp forandringer i moten for kvinner fra ca. 1750 til i dag, omgang med nakenhet før i tiden og en kort gjennomgang av skjønnhetsidealer fra ca. 1800 til i dag. En tekstilkunstner bidro med mote for funksjonshemmede, som ble vist på en vegg i utstillingslokalene. Hele utstillingsarealet var på ca. 150 kvadratmeter, og det meste måtte betales av museets egne midler.

Omtrent 20 000 besøkende hadde sett utstillingen da den ble tatt ned høsten 2010. Museet fikk mange positive tilbakemeldinger, spesielt for å ha tatt opp et samfunnsaktuelt tema og for å ha laget en «annerledes» utstilling. Mange skoleklasser var på besøk, og det var tydelig at det gjorde inntrykk blant annet å se og høre en kvinne fortelle om hvordan morens små kom-

mentarer om at hun var for tykk, førte til spiseforstyrrelser. Ungdommer begynte å snakke om hvor mye de ble preget av mediens skjønnhetsidealer.

Under arbeidet med utstillingen dukket det opp mange moralske dilemmaer. Disse var direkte knyttet til enkeltpersoner som ble presentert i utstillingen og dermed eksponert for offentligheten. Hvordan kunne og burde man formidle et så privat område som egen kropp slik at deltakerne følte sin privatsfære ivaretatt samtidig som besøkende forsto følelsene bak beretningene? Hvordan kunne museet imøtekomme dem som ønsket råd og veiledning? Skulle vi prioritere det vi mente var best for enkeltpersonen, eller det som trengtes for å oppfylle samfunnsoppdraget vårt, slik vi tolket det? Skulle vi for eksempel overtale en utenlandsk kvinne til å fortelle om hva en norsk mann krevde av henne, når hun selv var usikker på om hun ville at det skulle komme frem? Ikke minst var det moralske avveininger knyttet til utvalg av deltakere: Burde man følge konseptet fullt ut og ta med bare enkeltpersoner som hadde henvendt seg til museet, eller krevde samfunnsoppdraget at sammensetningen av deltakere burde gjenspeile mangfoldet i befolkningen?

Det viste seg svært tydelig at det ikke finnes generelle retningslinjer for hvordan man kan og bør gå frem med denne typen utstillinger, noe som førte til at museets ledelse bestemte seg for å satse på mer forskning på dette området. Respekt for enkeltpersonens privatsfære er viktig, men det ble tydelig hvor lett sympati for eller antipati mot deltakerne kunne prege omgangen med materialet.

Økonomien styrte avgjørelsene forholdsvis lite; derimot var opplevelsesaspektet viktig. Målet var å berøre besøkende. Bruk av sansene skulle utløse følelser under utstillingsbesøket. Det var interessant å se hvordan det tydelig ble skilt mellom museet, som ble oppfattet som en troverdig faginstusjon, og mediene, som deltakerne var skeptiske til.

«Himmelen over Sørlandet»

Som nevnt ønsket Vest-Agder-museet å lære mer om de etiske utfordringene kulturhistoriske museer står overfor når de jobber med enkeltpersoner om utfordrende temaer. Som nevnt tidligere var «Himmelen over Sørlandet» feltstudien i min egen ph.d.-avhandling, som handler om slike

etiske utfordringer. Målet var først og fremst å studere, evaluere og optimalisere samarbeidet mellom privatpersoner, fagkonsulenter og lokalbefolkningen om det følsomme temaet *tro og religion*, som en kontinuerlig prosess frem mot åpningen av en ny utstilling i mars 2011.

Utstillingsprosjektet startet i januar 2010, igjen med flere annonser i lokalavisen, der alle interesserte ble invitert til å delta i utstillingen. Vi spurte blant annet om følgende: Hva har *du* å fortelle? Hvordan har din tro preget ditt liv? Hva betyr din tro eller mangel på tro for deg i dag? Det ble lagt til rette for at museet kunne kontaktes via e-post, brev, telefon eller blogg. Prosjektet ble også markedsført gjennom flere foredrag, radioinnslag og avisartikler.

Vi avsluttet innsamlingen av deltakere i juni 2010. Museet ble kontaktet av 30 personer som ville være med på utstillingen. De fleste var knyttet til kristne og etnisk norske miljøer. Det var overveiende kvinner som ønsket å bidra. Åtte bidrag ble sendt i tekstform til museet, noen av disse i kombinasjon med billedmateriale. Disse krevde ingen oppfølging utover innsamling av samtykkeerklæring. Tjueto bidrag baserte seg på et samarbeid mellom museumsansatte og bidragsytere som henvendte seg til museet for å fortelle og for å få hjelp til å finne riktig vinkling og presentasjonsmåte. Totalt sett omfatter det innsamlede materialet brev, dikt, livsfortellinger, fotografier, malerier, videoopptak og lydopptak av stemmer, musikk eller andakt samt gjenstander som fungerte som minner. Beretningene vitnet om både positive og negative hendelser som deltakerne knyttet til sin tro eller mangel

VESTAGDERMUSEET

Himmelen over Sørlandet

Om din tro, min tro og våre trossamfunn

Noen kjenner at gudstroen har gjort dem rikere, materielt eller åndelig. Andre er sjeleglade for å ha sluppet unna strenge rammer i lukkede miljøer. Vi vil gjerne snakke med begge grupper - og deg som er et sted midt i mellom.

TAR DU KONTAKT?

Vest-Agder-museet og UiA planlegger en ny utstilling om religionens betydning på Sørlandet i dag. Vi håper at også du har lyst til å bidra med egne beretninger, positive eller negative, om hva tro og religion betyr for ditt liv.

Skriftlige eller muntlige henvendelser fra alle trossamfunn, ikke-troende og kanskje-troende er velkomne. Vi behandler din henvendelse anonymt om du ønsker det.

Kontakt oss på tro@vestagdermuseet.no, agderhimmelen.blogspot.com eller prosjektleder Kathrin Pabst på tlf. 38 10 26 86.

www.vestagdermuseet.no

Annonsen fra januar 2010. 30 sørlendinger tok kontakt med museet.

på tro. Museet hørte mange sterke beretninger om alt fra omsorgssvikt og misbruk til lykkefølelse som oppsto når de fikk hjelp i vonde livsperioder. Flere av deltakerne begynte å gråte når de fortalte om sine opplevelser, og den museumsansatte som tok imot beretningene, ble ofte sterkt berørt. I slike situasjoner oppstår lett en ansvarsfølelse overfor deltakeren. Når den museumsansatte samtidig skal lage en spennende utstilling med mest mulig utfordrende materiale, kan det lett oppstå moralske dilemmaer.

Våren 2011 ble det jobbet for fullt med de forskjellige elementene som skulle kombineres i utstillingen, og med tilretteleggingen av utstillingslokalet. I tillegg til bidragene fra lokalbefolkningen sto forskningsresultater fra Universitetet i Agders prosjekt «Gud på Sørlandet» sentralt i utstillingen. Museet innledet tidlig et samarbeid med universitetets forskningsmiljø for å kunne kvalitetssikre utstillingen. Ingen ved museet hadde fagkompetanse innen religionshistorie, mens universitetets forskning på religiøs endring i regionen er svært omfattende. Ved å sammenligne de individuelle beretningene med noen av forskningsresultatene håpet vi å kunne sette dem i en større historisk sammenheng.

Andre elementer i utstillingen ble til gjennom innspill fra skoleelever og deres familier og bidrag fra FTL, Forum for Tros- og Livssynssamfunn i Kristiansand. Vi arrangerte flere tema- og diskusjonskvelder i etterkant av åpningen for å kunne følge opp noen aspekter som hadde kommet frem i arbeidet, som situasjonen til misjonær barn og spirituelle riter. Totalt bidro 130 mennesker til utstillingen, og samarbeidet med disse ble evaluert i etterkant.

I likhet med BRUDD-utstillingen var et av målene med denne utstillingen å utfordre publikum til å tenke annerledes og reflektere på nytt over et samtidsaktuelt emne. Personfortellingene dannet utgangspunkt for dette. Men erfaringene så langt tyder på at dette er en svært vanskelig oppgave. Mange av prosjektdeltakerne viste oss stor tillit ved å fortelle om detaljer fra oppveksten eller det religiøse miljøet de kom fra. Noen beretninger handlet for eksempel om regelmessig kontakt med avdøde personer eller møter med djevelen. Når det i de samme beretningene også ble fortalt om andre hendelser som tilsynelatende er mer respektert i samfunnet, for eksempel tryggheten når man føler Guds nærvær, står vi som museumsansatte overfor en utfordring. Siden flere av utstillingens deltakere berettet om

kontakt med de døde, hadde det vært naturlig å rette søkelyset mot dette når vi presenterte en beretning. Men ingen av disse deltakerne ønsket at det skulle komme frem. De fleste begrunnet dette med at det ikke var «akseptert» i samfunnet, og at beretningene

Utstillingen «Himmelen over Sørlandet» åpnet 11. mars 2011 og presenterer blant annet 30 personlige beretninger om tro.

derfor kunne føre til at deltakerne ikke ble tatt alvorlig. Dette er et interessant funn i seg selv, men vanskelig å dokumentere når ingen tillater bruk av slik informasjon. I utstillingen førte det til at vi presenterte hendelser som er respektert og anerkjent i dagens samfunn, vel vitende om at vi bidro til å lage et skjevt bilde av vårt materiale. I et annet tilfelle prøvde vi å gjøre et altfor langt videoopptak mer interessant ved å forkorte det og klippe enkelte deler sammen og koble det sammen med musikk og tekst. Da dette skulle godkjennes av deltakeren på forhånd, viste det seg hvor vanskelig det kan være å finne en mellomvei mellom respekt for enkeltpersoner og hensynet til besøkende: Deltakeren følte seg nesten latterliggjort, mens museet på sin side hadde fortolket materialet slik at vi trodde deltakeren ville stå frem på en best mulig måte. Slike eksempler viser hvor vanskelig det kan være å jobbe med personfortellinger når personen skal brukes for å fremme reaksjon hos andre: Balansegangen mellom bevisst bruk og ubevisst misbruk er hårfin.

Sammenfatning: muligheter og utfordringer

Kulturhistoriske museer har mange muligheter og enda flere utfordringer når de jobber med samtidsaktuelle temaer, både når de bruker personfortellinger i sitt arbeid, og på et mer generelt plan. Når det gjelder de spørsmålene jeg stilte innledningsvis, vil jeg nevne noen mulige svar. Jeg understreker at jeg her bare oppsummerer noen tanker etter inngående

studier av utvalgte utstillinger. Det står igjen å systematisere og analysere funnene og å kvalitetssikre mine antagelser ved hjelp av faglitteratur og relevante teorier.

Jeg er overbevist om at museer har store muligheter til å bidra til samtidsaktuelle diskusjoner ved å lage formidlingsopplegg som legger til rette for kritisk refleksjon. Men de mangler nødvendig erfaring og metodisk verktøy for å gjennomføre slike utstillinger på en tilfredsstillende måte, og på en måte som ikke gjør arbeidet med formidlingsopplegget for krevende. Museene er nå i en prosess der man prøver å utvikle slike verktøyer og dessuten opparbeide viktig kunnskap om formidlingsmåter og deres konsekvenser. Hvordan kan og bør man vinkle et tema? Hvilke overskrifter og formuleringer bør man velge i lys av det målet man har? Hvordan påvirker lys og lyd besøkende, og hvordan bidrar andre teknologiske virkemidler til resepsjonsprosesser? Det finnes for liten kunnskap om disse spørsmålene. I tillegg er alt arbeidet med tabubelagte emner etisk utfordrende, uten at det finnes klare retningslinjer. Publikum skal utfordres gradvis, men vi kjenner ikke grensene for når utfordringer går over i ren provokasjon. Hva som oppleves som provoserende, er i utgangspunktet svært subjektivt. At vi ikke kan forutse publikums og medienes reaksjoner, er en stor usikkerhetsfaktor i arbeidet med tabubelagte og kontroversielle temaer. Gjennom de to Wehrmacht-utstillingene som hadde samme innhold, men noe annerledes presentasjonsmåter, ble det svært tydelig at det trengs en viss grad av «provokasjon» for at man skal få en «reaksjon». Men er museene nødt til å velge bort en nøytral fremstillingsmåte og ta i bruk også usikre opplysninger for å få i gang en diskusjon som bidrar til å korrigere fordommer og oppfatninger som viser seg å være ukorrekte? Må museumsansatte akseptere at det kan gå ut over egen sikkerhet og helse når man tar det profesjonelle «samfunnsoppdraget» alvorlig? Og hvem har ansvar for konsekvensene av utstillinger som fører til en omskriving av tusenvis av familiehistorier?

Selv om vi på noen områder mangler erfaring og metodisk verktøy for arbeidet med tabubelagte emner, har vi likevel en omfattende basiskunnskap om utstillingsproduksjon. Videre er det for de fleste museene en selvfølge å innlede samarbeid med eksterne fagkonsulenter eller -institusjoner hvis man ikke har egen fagkunnskap om utstillingsemnet. Dette er viktig for å bevare museenes troverdighet som faktabaserte formidlingsinstitusjo-

ner. Museer har en høy grad av troverdighet som det gjelder å opprettholde. Derfor er det også viktig å være tydelig på at personfortellinger gjengir individuelle meninger: Alle menneskelige erindringer er subjektive og blir ytterligere fortolket når de blir brukt av andre.

De eksemplene jeg har presentert, viser også flere fallgruver som man kan og bør unngå. Tidspress, egne moralske ståsteder på bakgrunn av oppdragelse og mulig redsel for konsekvenser av utstillingen er bare noen av faktorene som kan påvirke valgene. Derfor burde museumsansatte også være seg bevisst den makten de har ved å kunne velge vinkling av temaer og formidlingsmåter. Valgene er alltid subjektive og kan derfor føre til maktmisbruk. Og hvem bestemmer hva som er tabubelagt eller kontroversielt? Hvordan finner vi frem til emner som vi mener det er viktig å ta opp? Personfortellinger kan brukes som utgangspunkt for å belyse tabubelagte eller kontroversielle emner, men her er de moralske utfordringene store og hovedsakelig relatert til samarbeidsprosesser med enkeltpersoner.

Litteratur

- ABM-utvikling (2006a) *BRUDD. Om det ubehagelige, tabubelagte, marginale, usynlige, kontroversielle*. Skrift 26. Oslo.
- ABM-utvikling (2006b) *ICOMs museumsetiske regelverk*. Skrift 29. Oslo.
- Berkaak, Odd Are (2003) *Samtid: En lang historie. En evaluering av museenes tusenårsprosjekt Dokument 2000*. Oslo: Norsk kulturråd.
- Bundeszentrale für politische Bildung (1996) *Die Wehrmachtsausstellung: Dokumentation einer Kontroverse*. Dokumentation der Fachtagung in Bremen am 26.2.1996 und der Bundestagsdebatte am 13.3. und 24.4.1996.
- Dansk Forsorgsmuseum (2006) *Prospekt 2006*. Svendborg.
- Haukelien, Heidi (2006) *Norsk på nytt. En evaluering av prosjektet Norsk i går, i dag og i morgen*. Norsk kulturråd. Bergen: Fagbokforlaget.
- HIS (1996) *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*. Ausstellungskatalog. Hamburg.
- HIS (1999) *Eine Ausstellung und ihre Folgen. Zur Rezeption der Ausstellung Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*. Hamburg.
- HIS (2002) *Verbrechen der Wehrmacht: Dimensionen eines Vernichtungskrieges 1941–1944*. Ausstellungskatalog. Hamburg.

- Leer-Salvesen, Paul (2002) Profesjonsetiske perspektiver. Overordnet kodeks eller lokale løsninger. I: Børre Nylehn og Anne Marie Støkken (red.), *De profesjonelle. Relasjoner, identitet og utdanning*, s. 184–198. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rytter, Maria (2001) Børn uden historie – om forskningsprosjektet «Børns vilkår på danske børnehjem og oppdragelsesanstalter i det tyvende århundrede. I: *Årbog for Svendborg & omegns museum 2011*, s. 99–115.
- Sandell, Richard (red.) (2002) *Museums, Society, Inequality*. Routledge.
- Stortingsmelding nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*. Oslo.
- Stortingsmelding nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk frem mot 2014*. Oslo.
- Ydse, Tone Fredriksen (2007) *Museum, arkiv og samfunn. Kunnskapsbehov og utfordringer*. Norsk kulturråd. Bergen: Fagbokforlaget.

Robben Island Museum

Sørafrikanske fortellinger om en ny fortid

Kirsti Mathiesen Hjemdahl

Robben Island er blant Sør-Afrikas mange signifikante politiske plasser som er blitt tømt for tidligere innhold og blitt fylt med ny mening i transformasjonen fra apartheid til postapartheid. Hvordan brukes Robben Island Museum i dagens Sør-Afrika, og hvordan bidrar minnesmerket til utvikling av en ny fortid?

Politiske plasser i endring

BANG! Det skarpe, høye smellet fra den tunge døren gjorde at det ble fullstendig stille blant de besøkene som hadde benket seg inne i den store fellescellen på Robben Island. Noen skvatt sånn av den høye lyden at de nærmest hoppet på benken og grep naboens arm for støtte. «Det gjorde oss redde også, hver gang fengselsvokteren lukket døren og overlot oss, 50–70 fanger, til oss selv», forklarer guiden, som selv er en tidligere fange på den berømte fengselsøya Robben Island. Så begynner han å fortelle – til ofte overraskende lite oppdaterte gjester – om årene da Robben Island var et strengt bevoktet sikkerhetsfengsel for politiske fanger som kjempet mot apartheidregimet.

Noen av de besøkende lytter konsentrert, nesten med vantro, til historiene om hvordan apartheid var innvevd i selv de mest hverdagslige aspekter av den tidligere fengselstilværelsen: registreringssystemet, klærne, maten, reglene for besøk og arbeidsoppgavene. Disse besøkende viser tydelig engasjement og deltar aktivt i diskusjonene om hvordan denne nære fortiden fremdeles er relevant i dagens Sør-Afrika. Andre gjesper, sover eller

oppfører seg ufint gjennom turen på Robben Island. På ferjen tilbake til fastlandet blander sinne seg med gråt, krangling med stillhet, diskusjoner og refleksjoner med likegyldighet.

Denne artikkelen bygger på forskningsprosjektet *Politiske plasser i endring – en komparativ analyse av Kroatia og Sør-Afrika*.¹ Begge disse landene har gjennomgått betydelige transformasjoner de siste 15–20 årene, men med ulike utfall og med ulike måter å forholde seg til den nære fortiden på. Mens det vokste frem en tiltakende taushet og tabuisering knyttet til kommunistiske steder, monumenter og minner i Kroatia (Frykman 2007, Hjemdahl og Alem-pijevic 2007), var det motsatte tilfellet i Sør-Afrika. I det nye «regnbuelandet» holdes fortiden levende gjennom arkiver, populærkultur, museer, viktige politiske steder og hendelser. Hele landskap er monumentalisert, musealisert og safarisert i det nye Sør-Afrika, og det er både næringspolitisk og kulturhistorisk fundamentert (Nuttall og Coetzee 1998, Witz 2006, Hjemdahl 2008).

Robben Island Museum er blant de fremste eksempler på en betydningsfull plass som har gjennomgått store transformasjoner, som er blitt tømt for tidligere innhold og gjenoppbygd som et minnesmerke, et mål for sekulær pilegrimsferd, som byggestein for fremtidig nasjonal identitet og flaggskip for næringsutvikling.

For meg som forsker var det viktigste i møte med Robben Island Museum å se på de kulturelle praksisene som oppstår, heller enn tekstuelt og strukturelt å avlese hva øya er. Hvordan *hender* Robben Island Museum for dem som reiser dit? Denne praksisdimensjonen er særlig sentral når man skal bidra til en diskusjon om *formidling – bruk og misbruk av historie*.

Transformasjonsøkonomisk kraft

Da de siste fangene og fangevokterne forlot Robben Island på begynnelsen av 1990-tallet, var det ikke åpenbart hvordan denne relativt belastede øya skulle transformeres inn i en moderne kontekst. Både kasino, et luksuriøst ferieanlegg, en Disney-inspirert fornøylesepark, et Open University med

---

1. Post doc.-prosjekt ved Institutt for kulturvitenskap, Universitetet i Bergen, under prosjektet «Plassens politikk og poesi. Aktualisering av myte, minne og monument i en moderne kontekst», finansiert av Norges forskningsråds KULFO-program 2004–2006.

utdannelser rundt frigjøringskampen og et senter for internasjonale fredsstudier ble foreslått og diskutert, før Robben Island ble etablert som et museum i 1997 (Coombes 2003). To år senere ble Robben Island utnevnt til en del av den kulturelle verdensarven av Unesco, og i 2006 også til nasjonal kulturarv, av sørafrikanske myndigheter.

Med disse forvandlingene ble også Robben Island Museum en del av en global megatrend av såkalte «memorial museums», eller «a global Rush to Commemorate Atrocities», som Paul William (2007) uttrykker det. William hevder at det er blitt åpnet flere minnesmuseer de siste 15 årene enn de foregående 100. Blant kritikerne av denne megatrenden er den engelske kultursosiologen Tiffany Jenkins, som hevder at:

denne manien for minnesmerkemuseer er et tegn på et samfunn med en usunn besettelse. Disse nye museene indikerer et ønske om å fremheve de verste aspekter ved menneskehetens historie som en måte å forstå humanitet på i dag. Våre pessimistiske impregnerte briller forstyrrer hvordan vi fortolker fortiden. (William, 2007:172)

Men Paul William argumenterer for at Robben Island Museum unngår å rammes av denne kritikken ved å rette søkelyset mot ikke bare motgang og lidelse, men også aktivisme og politisk organisering. «Denne ideen har hjulpet det til å bli en kulturell showcase for den nye sørafrikanske 'regnbuenasjon'-varianten av demokrati», sier William (2007).

Gjennom årene som Unesco-verdensarv har Robben Island Museum utviklet seg til en kraftfull attraksjon med rundt 400 000 besøkende årlig. Det begrensede antall båtseter ut til øya og de utfordrende værforholdene forklarer hvorfor besøkstallet ikke er enda høyere. Man kan undres på om Nelson Mandela noen gang i løpet av sine år i fangenskap på øya så for seg denne utviklingen. Transformasjonsøkonomi kaller Pine og Gilmore (1999) denne formen for økonomisk verdi, hvor etterspørselen drives av et ønske om såkalt *life-changing experience*. Når opplevelsesøkonomien har utspilt sin verdi og er blitt en vare (som eksempelvis et kasino eller en fornøylespark på Robben Island fort ville blitt), tar transformasjonsøkonomien over, ifølge Pine og Gilmore (1999). Suksessfaktoren vil da være å forstå fullt ut de forhåpninger og drømmer mennesker har når de faktisk ber om å bli forandret, og deres ønske om å bli guidet til en full realisering

av disse forhåpningene. Gjennom transformasjonen er kunden produktet, som Pine og Gilmore (1999) uttrykker det.

Selv om Robben Island Museum har et åpenbart transformasjonsøkonomisk potensial, er det ikke alltid like åpenbart hvordan stedet bidrar til endring hos de besøkende. Når man følger internasjonale turister til Robben Island Museum, kan man bli slått av uvitenheten og lettheten mange møter plassen med: De har nærgående og lite fintfølende spørsmål til guiden, som med høy sannsynlighet er tidligere fange. Robben Island Museum sammenlignes med andre minnesmerkemuseer, og det vektlegges hvilke steder som representerer de verste historiske hendelsene. Antall dødsfall på et sted gir seg utslag i forhøyet attraksjonsverdi. Når guidene utfordrer de besøkende til å trekke paralleller mellom den fortiden som er levd på øya, og samtidens ubehagelige nærhet – enten i tid eller rom –, reagerer enkelte med å klage guidene inn til ledelsen for å være politiske. Det er også lett å forstå kritikk som rettes mot reduksjon av historien, delvis også mot kommersialisering av den, når den ene turistgruppen etter den andre sluses forbi cellen til Nelson Mandela. Det er ikke alltid mye som skiller temaparkens *Kodak Picture Points* og det som skjer utenfor Cell no. 5. Men like enkelt er det å imøtekomme slik kritikk, gjennom å vise til hvordan kunnskap og refleksjoner knyttet til andre tider, personer og hendelser også er sentralt i det man faktisk møter på Robben Island Museum.

Det kunne vært interessant å forfølge den næringspolitiske dimensjonen ved Robben Island Museum i en diskusjon rundt formidling og bruk og misbruk av historie. Men det er en annen dimensjon som skal danne grunnlag for synliggjøring av sørafrikanske fortellinger om en ny fortid i denne artikkelen, nemlig den som kommer til syne gjennom utdanningsprogrammet til Robben Island Museum. Det reflekteres over *hvordan stedet hender*, om og hvordan Robben Island åpner opp for nye forståelser og møter.

Robben Island Museum - dealing, healing, learning

Jeg oppholdt meg 2004–2005 i ti måneder i Sør-Afrika, der jeg studerte arbeidet til utdanningsavdelingen ved Robben Island Museum, og da særlig deres opplegg for skolesektoren.

I motsetning til de internasjonale turistene som reiser med moderne katamaraner over til Robben Island, reiser skoleklassene med den langt mer saktegående fangebåten *Diaz*. Jeg fulgte tolv ulike skoler, fra barne- og ungdomsskole til universitet og voksenopplæring, som deltok i undervisningsopplegget til Robben Island Museum. De fleste kom fra nørområdet Western Cape, og da først og fremst fra det såkalte Cape Flats. Men det var også skoler fra området rundt Johannesburg, og fra Limpopo, som er helt nord i Sør-Afrika.

På vei ut til øya fikk jeg anledning til å prate med både lærere og elever om forventningene de hadde til besøket, hvilke forberedelser de hadde gjort, og hva de visste om det som kom til å møte dem. Jeg var med på det faktiske møtet med Robben Island, guiding i fengselet av tidligere fanger og bussturer rundt øya med «vanlige» guider. På båtturen tilbake var det mulig å fange opp reaksjoner og diskusjoner om det de besøkende hadde opplevd. I tillegg besøkte jeg alle skolene etter en tid for å se hvordan de hadde inkorporert besøket til Robben Island i undervisningen. Her foretok jeg også nye gruppeintervjuer, både med lærerne og med barna.

I tillegg oppsøkte jeg en skole som ikke besøkte Robben Island. Jeg ble oppmerksom på denne skolen fordi jeg hadde et barn der selv og således hadde kjennskap til deres pensum i historie og samfunnsfag. Dette var en såkalt «tidligere privilegert skole», altså en som hadde vært åpen kun for hvite barn. Her intervjuet jeg rektor pluss en gruppe med elever.

Det var to forhold ved det empiriske materialet jeg samlet inn, som var særlig iøynefallende. Det ene var *diversiteten*. «Jeg synes at pendelen har tippet ut av balanse den andre veien når det gjelder hvordan historien blir fortalt i dag», var det en lærer som fortalte. Neste dag kom en annen lærer og sa: «Det at du sitter ved siden av meg som dette, det ville vært utenkelig der som vi kommer fra. Der er det fremdeles sånn at hushjelpen sitter bak i bilen, og hvis det ikke er et separat toalett inne i huset, så får du vær så god finne noe på utsiden.» For henne, som kom fra helt nord i Sør-Afrika, var apartheid fremdeles en reell praksis. En tredje lærer sa: «Jeg er usikker på om vi kommer til å klare dette. Jeg har lurt mye på om jeg skal ta med ungene og emigrere til en oversjøisk plass.» En fjerde lærer uttrykte: «Vi har kommet så langt. Mandela er en moralsk rettesnor. Når han ikke er her mer, så tenker jeg at vi må søke styrke inni oss selv.» Så var det en rekke

lærere som uttalte: «Dette er vår historie, det er så viktig å komme her og la barna oppleve selv. Det gjør virkelig noe med dem.»

Jeg traff altså lærere og elver som ikke opplevde å reise tilbake til noen fortid; de levde fremdeles under praksisen fra en institusjonalisert apartheid. Samtidig kom barn fra skoleklasser som levde i den nye regnbuenssjonen, og som opplevde å reise på besøk til en fortid de knapt kunne tro hadde eksistert. Disse ulike erfaringene var til alt overmål samlet innenfor én skole, hvor skillet gikk mellom ulike campuser. Disse ulike bakgrunnene så ut til å innvirke på hvordan og i hvilken grad man ønsket å forholde seg til Robben Island, altså *dealing*. For noen ble Robben Island et rom som åpnet for og muliggjorde artikulering av såpass sterke elementer at den kan omtales som en *healing*-prosess. Enkelte av møtene som jeg fikk følge, viste også behovet for ytterligere å problematisere og tydeliggjøre ansvar for debrifing og tett oppfølging i etterkant av besøket til Robben Island Museum.

Det andre forholdet jeg la merke til, var det lave kunnskapsnivået knyttet til den relativt nære apartheidfortiden. Det hadde bare gått ti-elleve år siden Sør-Afrikas frigjøring og innføring av demokrati og allmenn stemmerett. Likevel var kunnskapen om denne fortiden i høy grad fraværende hos elevene. «Hvorfor synes du det er rart?» spurte ansvarlig ved utdanningsavdelingen da jeg delte denne observasjonen med henne mot slutten av feltarbeidet.

Dette er jo ikke noe som skolene helt har grepet fatt i ennå, det er mye opp til den enkelte lærer. At ikke foreldrene forteller, skjønner jeg godt. Det er jo en generasjon med traumatiserte mennesker, som ikke har overskudd til å gå tilbake til den fortiden igjen. Og barna vet vel egentlig ikke at de skal spørre, heller.

Erfaringene fra Robben Island stemmer godt overens med det man har erfart ved andre museer i Sør-Afrika som presenterer samme periode. Pedagogisk leder Emilia Potenza ved Apartheid Museum i Johannesburg har sittet i den nasjonale kommisjonen som skulle skrive inn «den nye historien» i pensumet. «Den første runden var en katastrofe», mener Potenza. Den het «Curriculum 2005», og nye bøker var ute i både 4., 5. og 6. klasse. Men de fungerte ikke, fremfor alt fordi de gav lærerne for mye valgfrihet:

Da gikk vi tilbake til skrivebordet og sa at vi blir nødt til å spesifisere mye tydeligere hvilket innhold som skal bli undervist i på hvilket nivå, slik at vi kan unngå repetering av samme innhold hvert år. Sånn som det er nå, er det den enkelte elev og lærer som bestemmer hva de skal gjøre på hvert klassetrinn, og sånn kan vi jo ikke ha det. Det er behov for mye større styring. Vi måtte ta et stort steg tilbake og erkjenne at vi gjør ingen noen tjeneste ved å ha et så åpent pensum.

Tilbaketrekingen av bøkene virket veldig demotiverende på lærerne. Akkurat da mange hadde begynt å bli fortrolige med det nye postapartheidpensumet, ble de fortalt at det faktisk representerte et stort problem, og at alt måtte gjøres på nytt. Potenza pekte på en sentral utfordring:

Noen utdanningseksperters sier at du får bare én sjanse, og hvis du ikke klarer det, så mister du tillit innen utdanningssamfunnet. Jeg tror at folk er trøtte av forandring, det har vært en endringsoverflod for lærere, så det er tøffe tider med tanke på pensumendringer i dette landet. Vi håper at de vil bifalle denne andre runden med nytt pensum, og at ikke lærerne bare vil føle «ah, regjeringen vet ikke hva den gjør».

Den pedagogisk ansvarlige ved Apartheid Museum understreket en annen utfordring knyttet til hele situasjonen, nemlig de knappe ressursene:

Mange av lærerne har ikke tilgang til Internett, og de har ikke kopimaskiner. Hvis de da i tillegg ikke vet noe selv om apartheid, hva gjør de? Jo, de underviser ikke i apartheid, men i noe annet som de kanskje vet mer om, og som de klarer å få hentet ut mer informasjon om. Så på dette feltet er det veldig lett å bomme. Selv i den grad pensum stipulerer noe på området, så er det likevel et stort gap mellom politikken og implementeringen av den.

Å plassere fortiden

Dersom hendelser skal bli husket, så trenger de konkrete lokaliteter, sier Paus William (2007) og henviser til Pierre Noras formulering: *Minner fester seg til steder, mens historie fester seg til hendelser*. «Vi lever i en tid med stor tiltro til ideen om at fysiske lokaliteter er passende motsatser til genuine lokale minner og som sted vil hjelpe andre å oppnå en materiell

fornemmelse av en hendelse», utdyper William (2008:102) og mener at for dem som har førstehåndskunnskap om det som skjedde, arbeider denne minnesdimensjonen på et følelsesmessig nivå: Det å være på selve stedet kan frembringe minner som sannsynligvis ikke vil oppstå andre steder. Dette er i tråd med ideene til sosialantropolog Kathleen Stewart (1996), som snakker om *steder som husker*, og som maner frem aktiv deltakelse og innlevelse fra sine lesere gjennom stadig å be dem: *Forestill deg, tenk deg*. Stedets minner trenger ikke å være tilgjengelige bare for dem som selv har opplevd. Gjennom engasjert nysgjerrighet og innlevelsessevne åpnes de også for andre (Stewart, 1996).

Å fortelle om apartheid gjennom Robben Islands historie gir langt større muligheter enn å ta utgangspunkt i skolepensumet. Med tanke på manglende skolepensum og ressurser fremstår spesifikke steder som Robben Island enda viktigere. Her kan man oppleve, ta på og fornemme *the sense of the place*. På den måten kan forholdet mellom fortid og nåtid fremstå klarere.

Men Robben Island utsettes også for kritikk: Blir ikke Nelson Mandela og ANC overdimensjonert i forhold til det politiske partiet Pan Africanist Congress (PAC) og dets første president Robert Subokwe? Subokwe satt også lenge i fangenskap på Robben Island, i isolat, etter at han ble arrestert under Sharpeville-massakren i 1960. Hva med frihetskjemperne som ikke er representert på Robben Island, som de hvite, kvinnene og de yngste? Robben Island Museum møter slike innvendinger på tre måter, slik jeg vurderer det. Den første er å vektlegge stedets materialitet – det var *her* det skjedde –, den andre å rette søkelyset mot konkrete hverdagsrutiner og den tredje å formidle de personlige fortellingene og minnene. Alle skoleklassene blir tatt imot i havneområdet av en tidligere fange, og turene er noe forskjellige alt etter hvem omviseren er.

Minnesmerkemuseer er spesielt interessante på grunn av den måten de støtter opp om ulike besøkspraksiser og individuelle fortolkningsrom på, samtidig som de formidler autoritative *statements* om hvor og hvordan fortiden skal huskes (William 2007:104): «De vil fortsette å være interessante og kontroversielle steder, nettopp fordi de på uvanlige måter representerer strukturer som assosieres med seriøs historisk narrativ og institusjonell permanens, men også tilbyr personlig frihet i møte med denne historien, i fortolkningen av den og i bruken.»

Velkommen til Robben Island Museum - *We serve with pride*

Tidligere fange nummer 366/64, Lionel Davis, står utenfor souvenirbutikken og venter på å guide oss gjennom Robben Islands beryktede fengsel. På havna henger det store bilder av fanger som blir brakt opp på land. Lionel Davis samler gruppen med studenter og lærerne deres:

Velkommen. Det var andre fengsler i Sør-Afrika hvor de holdt politiske fanger. Men det største antallet av politiske fanger ble holdt her på Robben Island. Det sies at de første kom i 1962. Da var det allerede kriminelle fanger på Robben Island, harde kriminelle fanger. Se på dette bildet. Det er fra 1963. Dere ser, her er det svarte fangevoktere. Hvite og fargede voktere hadde samme uniform. De svarte hadde ikke. Typisk apartheid. Hvite voktere hadde bæretilatelse for skytevåpen. Fargede hadde bæretilatelse for skytevåpen. De svarte kunne bære spyd, men de fikk ikke bæretilatelse for skytevåpen. Alle fangene på Robben Island var etter loven klassifisert som enten fargede, asiatiske eller bantu. Det var ingen hvite fanger på Robben Island. Etter 1963 ble alle fargede fangevoktere fjernet fra øya fordi man ikke kunne stole på at de kunne arbeide med de politiske fangene. Fra 1963 til 1991 var det bare hvite fangevoktere. Noen spørsmål før vi går videre? Ser dere den båten? Det var sånn vi ble brakt til Robben Island. Disse fangene kom fra andre fengsler på forskjellige steder i Sør-Afrika. Alle gikk med korte bukser. Den ene var lenket sammen med den andre. Det var sånn vi ble ført til Robben Island. I lenker! Noen spørsmål?

Lionel Davis ble brakt til Robben Island i 1964, etter å ha blitt dømt for sabotasje. Han kom til øya en måned før den langt mer kjente fangen 446/64, Nelson Mandela. Gruppen er stille og har ingen spørsmål. Den eneste lyden er klikkene fra fotoapparatene og gisp som går gjennom gruppen når Lionel Davis bruker ordet *bantu*. Det er ikke et ord som er gangbart i Sør-Afrika etter apartheid. Vi går videre mot sikkerhetsfengselet og gjennom porten ved havna hvor det står både på engelsk og på Afrikaans: *Welcome Robbeneiland Welkom – We serve with pride Ons dien met trots*. Opprinnelig var det vokterne som var tiltenkt denne stoltheten i arbeidet,

men de politiske fangene gjorde den snart til sin egen. «Vi tjente i høyeste grad vår sak i stolthet», forteller Davis.

Lionel Davis lukker døren til seksjon F hardt. Folk skvetter, og det blir dørgende stille. Alle ser på Davis, som forteller at slik var det: skummelt. Han tilbrakte selv den første tiden i en av cellene i F-seksjonen, før han ble forflyttet til enecelle på A-seksjonen. På begynnelsen av 60-tallet var det opptil 80 fanger på de store cellene; etter hvert ble antallet redusert til 40. Midt på vinteren kunne man faktisk sette pris på at det var 80 fanger som avga varme.

Hver fange får en seng å sove i. Denne matten er sengen din. Det er ingen laken til matten, tre tepper og ingen pyjamas. Heller ikke på vinteren, og det er ikke noe varmeanlegg i fengselet. Da jeg kom i 1964, var de akkurat ferdig med å bygge disse cellene. Det var en rå bygning med vegger som var våte: våte gulv, vått tak. Jeg bodde i en isboks. Vi hadde bare ett sett med klær, som vi måtte skifte hver lørdag. Ikke noe varmt vann. Vi fikk sjøvann, som var så hardt at såpen ikke ville feste seg. Vi brukte sjampo for å myke opp vannet. Du kunne aldri få klærne rene. På vinteren droppet man å vaske klærne, for de ville aldri tørket. Så du sov naken om natten, dekket av tre tynne tepper. Du arbeidet fra mandag til fredag og brukte de samme klærne. Det er sånn vi startet på Robben Island. Det er grunnen til at fangene alltid var syke og slet med gikt, astma, tuberkulose og dysenteri. Vannet vi drakk, var uhygienisk, urent. Politiske fanger døde, ikke fordi de ble slått i hjel, men på grunn av dårlig mat, dårlige klær og dårlig medisinsk oppfølging.

Gjennom å holde opp og vise en enkel svart-hvit plansje forteller Davis hvordan apartheidpolitikken bestemte fordelingen av mat og klær: «Fordi jeg er klassifisert som farget, får jeg en hatt og min bror får en liten caps. Jeg får lange bukser, sko og sokker, mens min bror får korte bukser, sandaler og ingen sokker.» Han forteller historier om brutaliteten som preget særlig 60-tallet, da ingen utenfor visste hva som foregikk på øya. «Takk Gud for at det var fanger som fikk korte straffer, og som flyktet fra landet da de ble løslatt», sier han. Etter hvert begynte ting sakte å forbedre seg, mye takket være den eneste damen i parlamentet. Er det noen som vet hva hun heter? Ja, én gjør det: Helen Suzman. Det kom bedre sovematter. Det ble tillatt å drive med sport på 60-tallet. I løpet av 70-tallet kom de første sengene og

fangene fikk mulighet til å studere. På 90-tallet kom underbukser, nattklær, aviser, radio og muligheten til å kjøpe TV. «Men for meg var den største forandringen den personlige endringen, for vi lærte å leve sammen som sørafrikanere», sier Lionel Davis.

Fordi du sover på matten din om natten og du for eksempel er kristen, så er det lett å få tak i Bibelen. Men mannen ved siden av deg er en muslimsk bror som må kjempe for å få sin koran. Du vil dele din bibel med ham, og han deler sin koran med deg, sånn at du kan lese. Du begynner å forstå islam, så når din muslimske bror ber, så er det stille og man har respekt for mannen. Når søndagen og den kristne presten kommer, og alle går for å høre Guds mann snakke om kjærlighet, tilgivelse og medfølelse, så sitter mannen rett ved siden av og er muslimsk, eller kanskje zulu, xhosa, venda eller tswana. Han har sin egen kulturelle identitet og er ikke nødvendigvis en kristen. Nestemann er ateist og tror ikke på Gud, og deretter igjen en hindu. I helgene, når karene tilbringer det meste av tiden inne i cellen, snakker og lærer de. Utdannelse er ikke bare det man lærer fra boken, vi lærer av hverandre. Det er her visdommen til mennesker som Mandela kommer fra. På 90-tallet ble noen av disse fangene sørafrikanske, og noen ble også bedre mennesker på grunn av de erfaringene. Jeg tror ikke Mandela kunne ha gjort det han har gjort, hvis ikke han hadde tilbrakt atten år på Robben Island. Atten år på øya, og tjuesju år i fengsel til sammen, det var det som formet Mandela. Hvorfor snakker jeg om disse tingene? Fordi vi lærer å bli sørafrikanere, men vi har fremdeles de gamle fiendebildene. Vi har hvite som hater svarte, og vi har svarte som hater hvite. Og for å gjøre ting enda verre er særlig svarte sørafrikanere blitt fremmedfiendtlige. Kjenner dere til ordet *itinerary*? Alle svarte mennesker fra andre afrikanske land, uansett hvor de kommer fra, enten Angola, Mosambik eller Somalia, blir kalt for *itinerary*. I våre øyne er alle nigerianere narkobaroner eller tyver, på samme måte som vi skulle kalt alle xhosa for *scant*, som stjeler skatten vår. Vi snakker om mennesker, og mennesker er ulike. Hva gjør vi med de såkalte nigerianerne? Vi spytter på dem, vi brenner ned husene deres, vi dreper dem, kaster kroppene deres av togene. Det vi ikke vet som sørafrikanere, er at når vi flyktet fra apartheid, hvem var det da som hjalp oss og gav oss asyl? Akkurat de samme menneskene! Vi skylder dem noe, og hvordan betaler vi tilbake for deres gavmildhet? Vi spytter på dem! Vi lærer om historien sånn at vi kan forsøke å ikke gjøre de samme feilene som i går, men vi har ikke lært, og

derfor er det vi lever som vi gjør. Selv en person som Nelson Mandela, som har tilbrakt 27 år i fengsel, kan komme fra det uten å være bitter og med kjærlighet i hjertet for alle sine medmennesker. Hvor mye mer kan dere høre? Vi bygger ikke det nye Sør-Afrika på hat, vi bygger det på kjærlighet og forståelse. Ikke se på regjeringen, men se på deg selv: Hva er du forberedt på å gjøre for å gjøre dette landet bedre å bo i? Å prate er enkelt. Handling snakker mye høyere enn ord. Det er utfordringen for vår fremtid. Noen spørsmål?

Lionel Davis ser an sitt publikum. I dag er publikummet hans studenter på høyskolenivå. Da utfordrer han tydelig. Han legger kanskje også merke til at gruppen er todelt, ikke bare når det gjelder hudfarge, men også når det gjelder velstandsnivå og hvor de kommer fra. Hadde det vært barneskoleelever, hadde Lionel Davis fremført sitt budskap på en mildere måte. Han legger opp sine presentasjoner ut fra hvem han har foran seg. Han tar tydelig utgangspunkt i egne erfaringer, selv om han normalt røper lite av disse.

Som tidligere nevnt er det diversitet som er det mest påfallende inntrykket etter å ha fulgt tolv skoler rundt på ekskursjonene på Robben Island. Ikke alle har hatt Lionel Davis, men alle har hatt tidligere fanger som omvisere på første delen av oppholdet. Akkurat som elevene og lærerne reagerer, tolker og møter Robben Island på ulike vis, gjør også de forskjellige fangene det. De legger inn sine egne erfaringer og minner og vektlegger kanskje noe ulike dimensjoner under rundturene. Men rammefortellingen forholder de seg likt til. Det konkrete, hverdagen, en stor celle, gårdsrommet og cellen til Nelson Mandela som det store høydepunkt formidles til skoleelevene så vel som til de utenlandske turistene.

Det finnes noen felles mønstre i de måtene skoleklassene tar i bruk Robben Island på. De tre følgende kategoriene er særlig tydelige: 1) elever som er forskere på feltarbeid, 2) elever som er på sosial klassetur, 3) elever som er underlagt propaganda. For hver av dem følger også ulike lærerroller: 1) den engasjerte, 2) den oppmøtende, 3) den fraværende.

Forskere på feltarbeid

Den engasjerte lærer oppfatter det som vesentlig både å forholde seg til og å lære om fortiden – gjerne slik den kommer frem på Robben Island,

men også slik den er plassert i barnas egne lokalsamfunn. I mangel av gode tekstbøker søker derfor læreren på Internett, lager kompendium, sjekker aviser og inviterer folk i nabolaget til å komme og fortelle sine historier for klassen.

Læreren oppfordrer elevene sine til å forske selv, hjemme i sin egen familie eller blant naboer. Han bruker kulturarvsstedene, både lokalt og nasjonalt, og anser dem som vesentlige tilbydere av materialitet og erfaring til en fortid som det ellers kan være vanskelig å få frem. De lokale stedene trenger ikke å være erklærte minnesteder, men de kan likevel være plasser hvor signifikante hendelser har funnet sted. Muntlige kilder kan være knyttet til dem.

Han knytter Robben Island til pensum på en rekke måter: i samfunnsvitenskap (historie, geografi, naturfag), i næringsfag og økonomi og i språkfag. Han har konkrete planer for hvordan han kan arbeide videre med erfaringene fra Robben Island Museum. Når jeg har vært på skolebesøk hos disse gruppene etterpå, har jeg fått tilgang til masse materiale som barna har laget og reflektert over. Dette avdekker langt på vei alvoret i situasjonen, og behovet for debrifing. For eksempel hadde en femteklassen fra Cape Flats skrevet små stiler, hvorav flere pekte mot en mulig ny selvforståelse: «Jeg er lei meg, og jeg er sint fordi jeg er den svarte personen.» Gutten i syvende klasse som skrev «Jeg tror at det kommer til å bli krig igjen», hadde pratet med sin bror om opplevelsene på Robben Island og hadde dermed fått innblikk i brorens dystre fremtidsbilde.

Men det avdekkes også håp og en vilje til å stå løpet ut, selv med høye personlige omkostninger: «Vi må gi de hvite mer tid», som en jente fra en høyskole uttrykte det på ferjen på vei tilbake fra Robben Island: «De vokste ikke opp med ubuntu, så hvordan skulle de vite hvordan de skal komme oss i møte?» Ved siden av henne står venninnen og gråter, for møtet med fortiden har vært brutal: «Jeg er sint og lei meg. Dette er hardt, veldig hardt. Men jeg vil dra en gang til hvis jeg får muligheten til det.»

Reisen til Robben Island inspirerer til videre utforskning av fortiden. «Ja, jeg bor i Orlando i Soweto, men jeg har aldri vært på Hector Pieterseon Museum. Jeg har aldri tenkt at det var noe for meg. Men nå, etter å ha vært på Robben Island, vet jeg. Jeg vil definitivt gå dit!» sier en av studentene.

Sosial klassetur

Den læreren som er med, synes det er ok at barna lærer om den nære fortid. Han følger instruksene i de nasjonale retningslinjene for pensum, men disse instruksene er nokså diffuse. Denne læreren gjør ikke noe aktivt for å søke undervisningsmateriale utover det som finnes i allerede eksisterende lærebøker. Men læreren ønsker samtidig at bøkene skal bli bedre og mer oppdaterte. Det er typisk at det er første gang klassen drar til Robben Island. Turen bærer, både for læreren og for klassen, preg av å være mer en sosial klassetur enn en faglig ekskursjon. På forespørsel kan denne læreren finne forbindelser mellom det som Robben Island presenterer og handler om, og pensumplanene på skolen. Men han har ingen intensjoner, eller konkrete planer, om å følge dem opp.

Elevene som er på denne klasseturen, sovner i bussen hvis det blir kjedelig – og det blir det gjerne. Man prater også i munnen på guiden i bussen, etterligner dialekten hennes og gjør såpass høylytt narr av henne at bakerste halvdel av bussen får det med seg. Men også såpass lavt at det er vanskelig å få det med seg fremme i bussen. Hvis guiden blir litt usikker på grunn av bråket og begynner å surre det til, er det ekstra bonus der bakerst. Dette gjelder primært tenåringer som besøker Robben Island. Det er interessant å se at de fremstår mer konsentrerte når det er mer *action* i omvisningen – enten tempo- eller temamessig. Det er kanskje i denne gruppen vi ville ha funnet de fleste norske skoleelever. Som en oppgitt guide på Norsk folkemuseum på Bygdøy sa i en studie om hvordan fortiden ble opplevd på ulike norske museer og i historiske temaparker: «Noen ganger virker det som de eneste gangene de kvikner til, er når de går forbi et museum» (Hjemdahl, 2002).

Underlagt propaganda

«Det er interessant at du nevner dette med propaganda», fortalte jeg en lærer jeg snakket med på båten på vei ut til Robben Island. «Vent», avbrøt læreren:

Når jeg sier propaganda, så mener jeg det ikke negativt. Jeg har en viss sympati for at guidene, disse tidligere fangene – selv om de ikke er så høyprofilerte politiske fanger –, ønsker å fortelle sin egen historie. Jeg mener: Vi er ikke veldig

stolte av fortiden. Apartheid var uakseptabelt. Men det var en del av livet. Så åpenbart vektlegges de absolutt verste delene av apartheid. Det er forståelig. Alle guidene – du har jo hørt dem – vektlegger på slutten at man skal være en nasjon, ha respekt for fortiden, at det er der vi kommer fra, og at vi forhåpentlig ikke vil gjøre det samme igjen noen gang i fremtiden. Så det er jo positivt at de gjør det. Men på den andre siden vektlegger de de verste delene av apartheid. Og det er propaganda. Det er ikke det at jeg beskylder dem for å være fullstendig propagandistiske, for det er ikke alltid lett for hvite sørafrikanere å erkjenne det faktum at vi styrte hele dette regimet alene og opprettholdt en totalt urettferdig diskriminering. Men for å sette det litt i perspektiv, så er jo rasisme en global ting. Andre nasjoner sliter også med dette. Det uheldige i Sør-Afrika er at vi faktisk institusjonaliserte hele greia. Apartheid var en offisiell politikk. Men du fikk se at den vanlige medborger har forsonet seg med fortiden, og jeg tror at majoriteten av mennesker ønsker å fortsette å være en regnbuenasjon. Men det er ikke lett. Det er fremdeles store forskjeller. Jeg mener kulturelle forskjeller, språklige forskjeller og så videre. Men vi beveger oss fremover.

Denne lærerens gruppe var også den gruppen som hadde de største interne forskjellene – med hensyn til både lærerne og studentene. Den andre læreren som var med gruppen, syntes å være der relativt motvillig. Dette var hele min samtale med ham: *Har du vært her før? Nei. Hvilke forventninger har du? Et åpent sinn. Hvordan har dere forberedt dere for denne turen? Gjennom diskusjon med studentene, ikke spesifikt om Robben Island, men parlamentet og turen som sådan. Kjenner de til Robben Island på forhånd? Vet ikke, har ikke diskutert det med dem. Regner med at de har lært om det på skolen. Det er laget mange bøker og filmer om Robben Island, har dere brukt noe av det? Jeg kjenner bare Mandelas bok *Long walk to freedom*. Tror de fleste av dem har lest den.*

Studentene kom fra to ulike campuser, hvorav den ene var en såkalt tidligere privilegert og i dag multikulturell campus. Den andre campusen lå i en *township* og hadde utelukkende svarte elever. Her hadde man både elever som levde ut regnbueretorikken, og dem som sovnet, gjespet høyt og ble provosert når de syntes at det ble for mye propaganda. Man hadde også dem som ble sinte over å bli minnet på hvilke effekter et system som

apartheid hadde. På vei hjem fra øya var det allerede tilløp til høylytt kran-
gel. På toget, på vei hjem, brøt det ut slåsskamp.

Under skolebesøkene i etterkant av Robben Island-besøket oppdaget jeg at regnbueretorikken var blitt forsterket på den ene campusen, mens det på den andre var stor diskusjon om hvorvidt man heller skulle velge en annen retning for Sør-Afrika, nemlig den samme som Zimbabwe: Afrika for afrikanere.

Den dominerende lærerrollen blant dem som henviser til at Robben Island Museum driver propaganda, er den fraværende læreren. Læreren synes det er viktigere å se mot fremtiden enn å dvele ved fortiden. Hun forholder seg til pensum, men dweler mer ved den gamle «Riebeck»-historien enn ved apartheid. Årsaken til at hun ikke drar til Robben Island, er offisielt at det er for dyrt – selv om hun egentlig ikke vet hva det koster. Hun synes at Robben Island er propaganda, men hun vil aldri finne på å si det offentlig, da det er politisk ukorrekt. Hun uttrykker at man har kommet så langt i Sør-Afrika med Mandela som moralsk rettesnor, og at når han ikke er mer, må alle søke styrken i seg selv. Men kan man klare å finne den styrken hvis man ikke har fått kunnskap om hva Mandela stod for – hva hans styrke ble drevet av?

Hvordan vurdere bruk og misbruk av historie?

Erfaringene fra Sør-Afrika og Robben Island Museum viser at grunnlaget for vurdering av bruk, eventuelt misbruk, av historieformidling må omfatte mer enn produkt og produksjon – det vil si hva fortidsformidling *er*. Ellers er nemlig veien kort til å foreta enkle vurderinger av komplekse sammenhenger. Grunnlaget må inkludere hvordan fortiden *hender* – altså praksisdimensjonen – i møte med ulike erfaringer og steder og i interaksjon med fortidsformidlinger; det vil imøtekomme kompleksitet på helt andre måter.

Ofte når transformasjonen i Sør-Afrika omtales fra den såkalte vestlige verden, er det i vendinger som «det mirakuløse Sør-Afrika». Ikke sjelden knyttes det sammen med et tilbud om feriereise, nettopp til det mirakuløse. Sett på avstand kan det nesten fremstå som om transformasjonen er fredelig og nærmest har skjedd som ved et trylleslag. Det har den ikke. Det er mye hardt arbeid som fremdeles pågår – nå 16 år etter. Et spørsmål som tvinger seg frem i lys av møtet med Robben Island Museum, hvor det blir så tydelig

at møtet med fortiden på denne øya også kan være hardt personlig arbeid for mange, er hvor omfattende konteksten for fortidsformidling bør forstås. Hvor langt går for eksempel ansvaret for å følge opp unge elever som opplever møtet med Robben Island Museum som traumatisk? I hvilken grad kan museet tilby ikke bare et møte med og kunnskap om en fortid, men også et forsoningselement – *dealing, learning* og *healing*, for å bruke de tre elementene som mange trekker frem i omtaler av Robben Island Museum?

En anerkjennelse av betydningen av hvordan fortiden *hender*, er vesentlig. Hva fortiden *er*, har også betydning. Erfaringer fra Sør-Afrika viser dessuten at det å reflektere over ulike fortidsforståelser er viktig. Kan man bli *for* forsiktig til å våge å formidle *én* versjon av fortiden – nettopp fordi man er så oppmerksom på at det finnes flere?

Litteratur

- Coombes, Annie E. (2003) *History after apartheid. Visual Culture and Public Memory in a Democratic South Africa*. Johannesburg: Wits University Press.
- Frykman, Jonas (2007) Partisaner i parentes. Monument som väcker obehag. I (red.) J. Frykman og B. Ehn, *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Hjemdahl, Kirsti M. (2002) History as a Cultural Playground. *Ethnologia Europea*, 32:2.
- Hjemdahl, Kirsti M. og Alempijević, Nevena Š. (2006) Politička mjesta u transformaciji. Predstavlanje istraživanja u Kumrovcu. I (red.) Kirsti M. Hjemdahl og Nevena Š. Alempijević, *O Titu kao mitu: Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Zagreb: Srednja Europa i FF Press.
- Hjemdahl, Kirsti M. og Alempijević, Nevena S. (2007) Byn där Tito föddes. Ett minnesmärkes förfall och förändring. I (red.) J. Frykman og B. Ehn, *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Hjemdahl, Kirsti M. (2008) Tourism as a weapon against poverty? On female entrepreneurship in Soweto. *Ethnologia Scandinavica* vol. 38.
- Nuttall, Sarah og Coetzee, Carli (1998) Introduction. I (red.) S. Nuttall og C. Coetzee, *Negotiating the past. The making of memory in South Africa*. Cape Town: Oxford University Press.
- Pine, Joseph B. og James H. Gilmore (1999) *The Experience Economy. Work Is Theatre & Every Business a Stage: Goods & services are no longer enough*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.

- Steward, Kathleen (1996) *A Space on the Side of the Road: Cultural Poetics in an «Other» America*. New Jersey: Princeton University Press.
- William, Paul (2007) *Memorial Museums. The Global Rush to Commemorate Atrocities*. Oxford og New York: Berg.
- Witz, Leslie (2006) Transforming Museums on Post-apartheid Tourist Routes. I (red.) I. Karp et al., *Museum Frictions*. Durham og London: Duke University Press.

Historieformidling som verktøy for gode holdninger?

*Refleksjoner rundt Stiftelsen Arkivets
formidlingsvirksomhet*

Bjørn Tore Rosendahl

I januar 1942 inntok det tyske sikkerhetspolitiet statsarkivbygningen i Kristiansand. Bølger av arrestasjoner fulgte, og snart ble huset beryktet over hele landsdelen for den brutale mishandlingen Gestapo benyttet i sine avhør. Etter krigen fastslo retten at over 300 av i alt ca. 3 500 fanger var blitt utsatt for tortur, eller *skjerpet forhør*, som Gestapo kalte det. I tillegg var nærmere 50 russiske krigsfanger blitt henrettet av personell som hadde sitt virke på huset, som i dag fortsatt kalles Arkivet.

Etter å ha tatt det i bruk som arkiv igjen etter krigen flyttet Statsarkivet i Kristiansand fra bygget i 1998. Siden 2001 har Arkivet vært et senter for historieformidling og fredsbygging, ledet av Stiftelsen Arkivet og med flere sentrale ideelle og humanitære organisasjoner som leietakere.

Hvert år tar Stiftelsen Arkivet imot rundt 7 000 skoleelever. Flertallet av disse får høre Arkivets historie, levende fortalt der det skjedde, i rekonstruerte celler og i torturkammeret. Felles for alle undervisningsoppleggene er at de tar utgangspunkt i historiske hendelser for å utvikle kunnskap, refleksjon og holdninger som vi ønsker å fremme i dagens samfunn. I denne artikkelen skal jeg diskutere historieformidlingen ved Stiftelsen Arkivet som historiebruk med normative siktemål.

Forfatteren er undervisningsleder ved Stiftelsen Arkivet, og dermed ingen nøytral, utenforstående observatør. Likevel er det et mål å ha et selvkritisk utgangspunkt i forsøket på å gi noen svar på denne artikkelens hovedspørsmål:

- Hvilke gode holdninger ønsker vi å fremme med historiefremidlingen?
- Hvilke utfordringer møter vi i dette arbeidet?

Et underliggende spørsmål er om opplevelse og læring står i motsetning til hverandre, eller om læring kan skje gjennom opplevelse. Dette er ingen ny diskusjon og er et tema mange historiedidaktikere har drøftet grundig (se f.eks. Barton og Levstik 2004; Davis et al. 2001). I denne artikkelen er det ikke noe mål å drøfte ulike ståsteder i faglitteraturen, men heller å knytte teoretiske problemstillinger til noen av de dilemmaer og utfordringer som vi møter i Stiftelsen Arkivets formidlingsvirksomhet. Aller først er det naturlig å spørre hvilke gode holdninger vi ønsker å formidle til skoleelever som skal lære av historien.

Hva kan vi lære av historien?

Et skolebesøk i Auschwitz begrunner man gjerne ved å henvise til at det på en brakkevegg i leiren står skrevet: «Den som glemmer historien, må leve den om igjen.» Dette er et populært sitat som ofte ganske ukritisk brukes når man ønsker å legitimere besøk også til andre minnesmerker, monumenter eller historiske steder knyttet til andre verdenskrig. Den opprinnelige kilden til sitatet er den spanske filosofen George Santayana. I boka *The Life of Reason* fra 1905–06 skrev han: «Those who cannot remember the past are condemned to repeat it» (Santayana 1905–06:82). Han hevdet videre, noe retorisk, at det er kun barbarer og barn som ikke lærer av sine erfaringer. Poenget er altså at et samfunns framskritt er avhengig av dets erindringsevne.

Det som ofte blir glemt eller utelatt når man siterer Santayana, er bevisstheten rundt hvordan man tolker historien – at tolking av fortiden og beretninger om den har en tendens til å bli styrt av hvilke interesser man har i nåtiden. Den spanske filosofen var oppmerksom på dette, mens institu-

sjoner som formidler andre verdenskrigs historie, kanskje ikke alltid viser en tilsvarende bevissthet.

Videre finnes det en tendens til å bruke den siste liknende erfaringen som det eneste erfaringsgrunnlaget når man skal ta historien til hjelp (May 1973). Dette kan gjelde både økonomiske kriser, kriger og konflikter. Noen ganger kan det være mer relevant å trekke inn eldre hendelser når man skal ta historien til hjelp i en dagsaktuell problemstilling. Dette kan være en vanskelig erkjennelse for historieformidlere som Stiftelsen Arkivet.

Vi antar altså at vi kan lære av historien, men vil slik kunnskap føre til handling? Gode forbilder eller eksempler på dette finner vi i historien til de store ideelle organisasjonene som holder til på Arkivet. De har alle historiske hendelser som utgangspunkt for sin tilblivelse:

- Røde Kors ble til på grunnlag av erfaringene som Henri Dunant gjorde etter slaget mellom Østerrike og Sardinia ved Solferino i 1859.
- Redd Barna ble etablert i forlengelsen av første verdenskrig og den russiske revolusjon.
- Amnesty International hadde sitt utspring i arbeidet med å få satt fri samvittighetsfanger i Portugal på 1960-tallet.
- FN og FN-sambandets sammenheng med andre verdenskrig kjenner vi alle til.

Da Stiftelsen Arkivet ble etablert, lå både et lærdoms-, et holdnings- og et handlingsperspektiv til grunn. Et sterkt lokalt ønske om ikke å glemme var en viktig drivkraft, men enda viktigere var det at man skulle aktualisere historien for å skape et «framtidrettet fredssenter». En av initiativtakerne var stortingsmann og tidligere konsentrasjonsleirfange Osmund Faremo. Han ga klart uttrykk for at Arkivet ikke skulle bli et museum: «Da kunne det heller være det samme!» Stiftelsen Arkivets viktigste oppgave skulle være å styrke arbeidet for demokrati, menneskerettigheter og fred, og Faremo fryktet antakelig at et museum ville stå fast i fortiden uten muligheter til å trekke linjer mellom fortid, nåtid og framtid.

Historieformidling med normative mål kan knyttes opp mot ulike måter å formidle kulturarven på. Per Strömberg viser i sin artikkel i denne boka, om filmen *Yohan* og de historiske barnevandringene, til den svenske his-

torikeren Peter Aronsson, som hevder at kulturarven kan formuleres ut fra tre ulike perspektiver: et pragmatisk, et vitenskapelig og et normativt. Det normative perspektivet lå tydelig til grunn ved etableringen av Stiftelsen Arkivet. Takket være manglende statlig innblanding og tilsvarende sterkt grasrotengasjement kunne de mange ildsjelene i prosessen være med på å påvirke historieformidlingen. Dermed kan man også si at Aronssons pragmatiske perspektiv lå til grunn ved oppstarten av fredssenteret.

Tidspunktet for etableringen av Stiftelsen Arkivet i 1999 kan på en måte sees som tilfeldig ettersom det kom som et resultat av at Statsarkivet i Kristiansand måtte flytte for å få større lokaler. Men samtidig var både tidspunktet for etableringen av Stiftelsen Arkivet og målene som ble satt for historieformidlingen i tråd med rådende nasjonale og internasjonale trender. Institusjonen ville neppe fått sin form og sitt innhold uten de strømningene som rørte seg på den tiden.

Fra siste halvdel av 1990-tallet ble det etablert en rekke institusjoner med utgangspunkt i andre verdenskrig rundt omkring i Europa. I Norge var denne utviklingen delvis styrt og støttet av norske myndigheter gjennom en nasjonal satsing på regionale menneskerettighetsentre. I Oslo kom Holocaustsenteret, i Trøndelag Falstadsenteret, i Nord-Norge Narviksenteret – og på Sørlandet ble altså Stiftelsen Arkivet en del av dette nettverket. Felles for de fleste sentrene var en dreining av synsvinkelen, fra å se på andre verdenskrig med nasjonale briller, til å se på krigen ut fra mer internasjonale og verdibaserte perspektiver. Dette er ikke noe særegent for Norge, og kanskje kan denne perspektivendringen også forklare noe av den sterke veksten i interessen for krigen som vi har sett i samme periode.

Hva mener så den norske stat at vi kan lære av historien om andre verdenskrig? I regjeringens presentasjon av statsbudsjettet for 2011 omtales de ovennevnte institusjonene som *Freds- og menneskerettssentre*, og deres arbeid med «formidling og opplæring i verdien av fred, menneskeretter og demokrati» (<http://www.statsbudsjettet.no/Statsbudsjettet-2011/Statsbudsjettet-fra-A-til-A/Freds---og-menneskerettighetssentrene/>) beskrives som viktig. Her legges det altså vekt på at den gamle historien skal trekkes inn i en dagsaktuell virkelighet og bygge opp rundt konsensusverdiene i samfunnet. Videre skal krigshistorien brukes i møte med uønskede holdninger, som rasisme og antisemittisme. Dette viser blant annet regjeringens

instruks fra 2001 om at markeringen av Holocaustdagen 27. januar skal være et ledd i skolens holdningsskapende arbeid mot rasisme og diskriminering (Handlingsplanen mot rasisme og diskriminering (2002–2006):25).

At verden endrer seg, fører også til at det man kan lære av historien, endres. I tillegg endres selve bildet vi har av historien. Når bildet av andre verdenskrig forandrer seg, påvirkes også konklusjonene av det man lærer. Dette er sentrale momenter vi må ta med i beregningen når vi skal forstå utgangspunktene til ulike formidlere av historien om andre verdenskrig i Norge. Et godt eksempel på dette er Norges Hjemmefrontmuseum. I 1970 ble det åpnet med det mål å «gi et sant og levende bilde av hvilken ulykke og fornedrelse en okkupasjon er for et folk» (<http://forsvaret.no/om-forsvaret/kultur/museer/norges-hjemmefrontmuseum>). Museet var opprinnelig en stiftelse, men en avtale fra 1980-tallet førte museet i 1995 inn under Forsvaret. Hvis Norges Hjemmefrontmuseum var blitt opprettet i dag, ville den militære koblingen neppe vært den samme, og målet ville trolig blitt knyttet enda tydeligere opp mot allmenne verdier som fred, menneskerettigheter og demokrati. Etter den kalde krigens slutt har erfaringene og lærdommene fra andre verdenskrig fått et annet politisk innhold, mer knyttet opp mot de nevnte allmenne verdiene og med et styrket internasjonalt fokus. Minnesmerkene over holocaust symboliserer og markerer dette tydelig. Når ca. 20 000 norske elever årlig reiser på skoleturer til Auschwitz, skal de gjennom å se og kjenne på de bitre historiske erfaringer Europa har gjort, lære om toleranse og menneskerettigheter; på denne måten skal skolen være med på å forebygge rasisme og antisemittisme. I denne sammenhengen blir 9. april og Elverumsfullmakten mindre viktig.

Hvilke gode holdninger?

Hvilke gode holdninger eller verdier skal en institusjon som Stiftelsen Arkivet fremme overfor skoleelever? Her er det mange faktorer som spiller inn. Stiftelsen har for det første sitt formål og sine visjoner knyttet til de allmenne verdiene fred, menneskeverd og demokrati. Men det er også andre føringer man må ta hensyn til når man driver historieformidling gjennom norsk skole. Det gjelder både nasjonale og internasjonale retningslinjer, og

disse er først og fremst knyttet til historiefaget generelt og ikke til formidlingen av historie om andre verdenskrig spesielt.

Europarådet er den internasjonale organisasjonen som har størst betydning i vår sammenheng. I erkjennelsen av at historiefaget er viktig for utvikling av et fredelig og demokratisk Europa, satses det tungt på samarbeid rundt dette faget. Dette arbeidet gir seg ofte utslag i politiske anbefalinger som skolene i de enkelte medlemslandene er forpliktet til å etterleve. I vår sammenheng fører det til at historiefremidlingen skal fremme toleranse, forståelse, menneskerettigheter, demokrati og forsoning. Men Europarådet forplikter oss også til å utvikle kritiske egenskaper hos elevene og gjøre dem motstandsdyktige mot manipulasjon. De skal dessuten lære å se en sak fra flere sider og å søke etter sannhet. Disse kravene legger føringer på hvordan de gode verdiene i historieundervisningen skal fremmes, eller de sier i alle fall noe om hvordan man ikke skal gå fram. Selv om hensikten er den aller beste, skal man altså ikke bruke manipulasjon for å fremme gode holdninger. I den såkalte *Beutelsbach-konsensusen* fra 1976 blir manipulasjon i historieundervisning definert som å overrumple elevene og ikke gi dem mulighet til å gjøre seg opp sin egen mening. På Arkivet bør derfor elevene selv få muligheten til å vurdere kritisk om vår kobling mellom Gestapos tortur og menneskerettigheter i dag er gangbar. Elevene bør av samme grunn også forberedes på de sterke virkemidlene som brukes i omvisningen.

Selv om internasjonale retningslinjer og anbefalinger er viktige, har oftest de nasjonale læreplanene mer praktisk betydning. Slik er det i Norge også. Mens Kunnskapsløftets fagplaner legger få føringer på holdninger og verdier, utdyper læreplanens generelle del hvilket verdigrunnlag og menneskesyn som skal ligge til grunn for opplæringen. Målene er respekt for menneskeverd, menneskerettigheter, demokrati, selvstendig tenkning og det menneske før oss har utrettet, samt moralsk ansvar for samfunnet. Skolen skal også levendegjøre samfunnets idealer (Læreplanverket for Kunnskapsløftet, LK06). I europeisk sammenheng er man mer varsomme når det gjelder å bruke skolen ideologisk, altså som et virkemiddel for å fremme gode holdninger. I Europarådet har man for eksempel gjort det klart at historieundervisningen ikke skal nyttes som propagandamiddel for den til enhver tid sittende regjering. Dette har sammenheng med at historien i mange

europiske land er mer politisert enn her hjemme. Men når faren ikke er så stor for misbruk, som i Norge, bør man våge å bruke muligheten til aktivt å fremme verdier og idealer gjennom historieundervisningen. Her gjelder imidlertid flere forbehold. Vi har tidligere vært inne på faren for manipulering; man skal også være på vakt mot annen type misbruk av historien.

Bruk og misbruk av historien

Historiefortellingene kan i mange tilfeller ha en instrumentell verdi. Vi kan snakke om bruk og misbruk av historien, og historien kan brukes både konstruktivt og destruktivt. Under Balkan-krigene på 1990-tallet fikk vi mange eksempler på det siste. Vi så hvordan historien videreførte og forsterket konflikter, hvordan offerroller ble dyrket, og hvordan historien og dens myter ble brukt som et manipulerende politisk instrument.

Men historiefortellinger kan også ha konstruktive følger. I en nylig innlevert doktoravhandling viser Kjetil Koskela Grødum fra Stiftelsen Arkivet hvordan rettsoppgjøret mot lederne fra Røde Khmer etablerer en kollektiv fortelling om hva som skjedde, og hvordan dette kan bidra til virkelig forsoning og fred (Grødum 2011). Her rettes søkelyset spesielt mot ofrene og hvordan de gjennom historiefortellingen knyttet til rettsoppgjøret kan oppnå en form for rettferdighet gjennom fortelling – *narrative justice*.¹ Narrativ rettferdighet handler blant annet om å legitimere minner og historier om hva som hendte i den konflikthfulle fortiden, som sannheter. Et av Grødums viktigste funn etter å ha intervjuet overlevende etter Røde Khmer-regimet var at flesteparten ikke ønsket hevn. De ønsket snarere at det ble etablert en kollektiv oppfatning av hva som hendte, som kan bidra til at noe liknende ikke vil gjenta seg i framtiden. Grødum forstår effekten av rettsoppgjøret i Kambodsja som et uttrykk for narrativ rettferdighet. Historiefortelling blir slik et viktig instrument for å sikre effekten av et rettslig oppgjør i tidligere konfliktsamfunn.

I møte med skolelever som skal lære om og av historien, er målet for Stiftelsen Arkivet å kunne trekke positiv og konstruktiv lærdom av histo-

---

1. *Narrative justice* er en videreutvikling av begrepet *transitional justice*, eller «overgangsrettferdighet» på norsk.

rien. Er det da fare for at man trekker ut det som passer, og tier om det som ikke passer inn? For en historieformidler med holdningsmål som Stiftelsen Arkivet er det ekstra viktig å spørre seg selv om man kan komme i skade for å tilpasse historien for å nå de overordnede mål. At en slik tilpasning kanskje lettere skjer ubevisst enn med forsett, gjør ikke denne selvkritiske øvelsen mindre viktig. Her er noen mulige fallgruver i så måte:

1. Demokrati er en kjerneverdi som ønskes overført til elevene som kommer på besøk. Ved å peke på hvordan alle fangene på Arkivet kjempet for demokrati, kan man understreke viktigheten av denne verdien og forpliktelsene de neste generasjonene har til å videreføre det fangene kjempet for. Selv om mange fanger kjempet for demokrati, er det ikke historisk dekning for å si at *alle* gjorde det. Motiver som eventyrlyst, nasjonalisme eller tilfeldigheter legger ikke de samme moralske forpliktelsene på neste generasjoner.
2. Ole Wehus var den eneste torturisten fra Arkivet som ble henrettet i rettsoppgjøret etter krigen. Wehus skal ha blitt utsatt for mobbing og sosial utestengelse før krigen. For å motvirke mobbing i dagens skole kan det synes formålstjenlig å fortelle at Ole Wehus ble torturist fordi han var et mobbeoffer. Historiefaglig bygger denne slutningen på et tynt grunnlag, og sannsynligvis er årsaken til at Wehus ble torturist langt mer sammensatt. Hvorfor mennesker blir torturister, er et av hovedspørsmålene elevene stiller etter et besøk på Arkivet. Elevenes engasjement og de mange mulige svar man kan gi på dette, både på individ- og på systemnivå, gjør at elevene bør trekkes med inn i diskusjonen rundt hva som kan gjøre et menneske til torturist. Vi bør søke å gi elevene forståelse av at det er komplekse årsaker bak slike handlingsvalg, i stedet for å komme med forenklende én-faktor-forklaringer – gode hensikter til tross.
3. Kamp mot tortur i dagens verden er viktig for Stiftelsen Arkivet, og det er et mål å viderebringe disse holdningene gjennom historieformidlingen. Når menneskerettighetsorganisasjoner argumenterer mot bruk av tortur, vises det ofte til at det ikke virker – det vil si at overgriperne ikke oppnår noe ved å bruke tortur. Historisk dokumentasjon forteller imidlertid om fanger som ble mishandlet på Arkivet, og som til slutt

måtte gi etter for smertene, og om et Gestapo som på denne måten kunne rulle opp den ene motstandsgruppen etter den andre. Muligens svekkes et argument mot tortur ved å berette om Gestapos suksess. Og ved å fortelle dette forplikter vi oss kanskje til å gi andre (og bedre) argumenter mot bruk av tortur. Samtidig gir Arkivets historie forståelse av hvorfor det er så vanskelig å få bukt med bruk av tortur.

4. Var det tyskere eller nazister som okkuperte Norge under krigen? Historieformidling om andre verdenskrig skal ikke bidra til eller forsterke nasjonalistiske oss/dem-dikotomier. Det er selvsagt viktig å ikke stigmatisere tyskerne som folk. Dette er bakgrunnen for at man under en omvisning på Arkivet mest mulig skal bruke ordet *nazist* i stedet for *tysker*. Dermed blir det også lettere å rette søkelyset mot det viktigste: ideologi og menneskesyn. Men også denne tilnæringsmåten kan trekkes for langt. Var det nazismen som angrep Norge i 1940? Eller nazistiske soldater som voldt de russiske krigsfangene? Man bør heller ikke underslå det faktum at Hitler hadde mange tyskere bak seg. Blir man *for* opptatt av å unnskyldte den jevne tysker med å si at det var bare noen få som var «ekte nazister», mister man en viktig erfaring som ikke minst tyskere selv er svært opptatt av i dag.

Også Europarådet advarer mot historieundervisning som skaper oss/dem-dikotomier. Som vist ovenfor kan dette i vår sammenheng dreie seg om tyskere generelt, men det handler også om hvordan vi omtaler eller forteller om norske nazister, og kanskje gjelder det enda mer hva vi forteller om overgriperne på Arkivet, norske som tyske.

Da blir valg av ord og kategorier viktige. Hvilke ord skal man bruke om dem som stod for mishandlingen på Arkivet? Overgriper, torturist, gjerningsmann, gestapist – eller kan vi klare oss uten slike betegnelser? «Ingen er morder på heltid!» Slik spissformulerte professor i kriminologi Nils Christie nylig sitt syn på denne problematikken (Seminar, nettverksmøte 8. juni 2010 i Narvik). Uansett hvilke betegnelser man velger, bør man være bevisst på at de ord man bruker, bidrar til å farge bildet av hvem overgriperne var, og hva de gjorde eller stod ansvarlige for. Ved at jeg i denne artikkelen bruker overgriper som kategori, tar jeg også et standpunkt: Jeg uttrykker at torturen på Arkivet var moralsk forkastelig. Men selv om man

er tydelig på skillet mellom rett og galt, kan man forsøke å forklare hvorfor og hvordan de ansatte i det tyske sikkerhetspolitiet på Arkivet kunne benytte slike ekstreme virkemidler. Når man prøver å forstå hvorfor disse handlingene ble begått, forebygger man også det skarpe skillet mellom oss og dem som lett kan oppstå når brutale torturhistorier formidles.

Dette skillet blir enda skarpere hvis man gjennom historiefortellingene demoniserer torturistene. Og det ligger lite lærdom i historien hvis overgriperne på Arkivet blir framstilt som demoner eller sadister som før krigen bare ventet på å få muligheten til å pine sine medmennesker. Derfor er det viktig at alle får framstå som ulike enkeltmennesker, som selvfølgelig også kunne ha sine gode sider, men som må gjøres ansvarlige for sine egne valg. I vår utstilling og omvisning på Arkivet har vi hittil ikke vært flinke nok til å få fram ulikheter mellom gestapistene. Men dette er noe vi jobber for å endre på.

Vi har gode erfaringer med at elevene selv forsøker å forklare hvordan overgrepene kunne skje. I søken etter svar på hvordan eller hvorfor bør elever veiledes til å lete etter både system- og individforklaringer. Dermed oppnår de ikke bare bedre svar på spørsmålene, de utvikler også ferdigheter som gjør dem bedre i stand til å forstå hendelser og handlinger i samfunnet i dag. Femtenåringer flest er mest opptatt av individforklaringer. Å trekke inn betydningen av kontekst gir muligheter til spennende dialog om viktige handlingsvalg som elevene selv kan stå overfor i sine egne liv – i skolegården, på Facebook og ellers i livet.

Unyansert heltedyrkelse?

På samme måte som overgriperne er en viktig del av historien, er også fangene det. Men historiefortellingene fra Arkivet handler i liten grad om helter. Motstandsfolkene som havnet på Arkivet, framstår mer som ofre, uavhengig av om de lot seg knekke av torturen eller ei. Uansett er det mye å lære av å rette søkelyset mot dem som satte sitt liv på spill i motstanden under krigen.

Få har så systematisk framhevet en slik tilnærming som det store holocaustmuseet i Jerusalem, Yad Vashem. Siden 1962 er det ved dette senteret blitt plantet trær til ære for dem som risikerte sitt eget liv for å hjelpe jøder på flukt under andre verdenskrig. Programmet kalles *Righteous*

Among the Nations, og for å bli anerkjent som rettskaffen eller rettferdig må en kandidat bli godkjent av en egen kommisjon som går svært grundig til verks i sine undersøkelser. NSDAP-medlemmet Oscar Schindler er blant dem som har fått sitt eget tre på museumsområdet.

Også i denne sammenhengen må man være bevisst på valg av ord. I Yad Vashems engelskspråklige program bruker man altså begrepet *righteous*. Hvilket begrep kunne man bruke i Norge? *Rettskaffen*, *rettferdig*, *hjelper*, *forbilde* eller *helt*? Ordet *helt* er en betegnelse mange kvier seg for å bruke i dag. Brukes det, er det kanskje oftere for å påpeke at noen *ikke* er en helt, enten det gjelder en selv eller andre. *Aftenposten* hadde en lengre artikkel i mai 2010 hvor det i ingressen ble fastslått at «de nordmenn som skal hedres, blir færre når krigens nyanser skrives inn i historien» (A-Magasinet, 25. mai 2010). Men selv om krigens nyanser kommer sterkere fram i vår bevissthet, betyr ikke dette nødvendigvis at man får færre helter. I stedet kan vi bli oppmerksom på nye mennesker som bør hedres. Et ferskt eksempel på dette kom som resultat av Stiftelsen Arkivets bok *Jakten etter jødene på Agder* (Hagen et al. 2010). I forbindelse med boka ble det gravd fram en historie om en tysk-jødisk familie fra Kristiansand som var på flukt og ble hjulpet av folk på Birkeland. Den nitti år gamle Agnes Gloppe lever fortsatt, og nå får offentligheten for første gang høre henne på stillferdig vis fortelle hvordan det falt seg helt naturlig for bygdefolk å hjelpe fremmede mennesker på tross av farene det medførte.

Tre plantet til ære for Oscar Schindler på museumsområdet til Yad Vashem, Jerusalem. (Foto: Bjørn Tore Rosendahl)

Ikke minst overfor skoleelever kan slike historier være gode og viktige. Personfokus er motiverende i seg selv. I tillegg vektlegger slike fortellinger valg og ansvar. Dersom man bare skal rette søkelyset mot feil og overgrep som er begått i fortiden, vil det gi et skjevt og negativt bilde av virkeligheten. Ungdom trenger også å høre om personer som gjorde gode og modige valg i en vanskelig tid. Dette la Desmond Tutu vekt på da han besøkte Arkivets Gestapo-kjeller. Men heller ikke årsakene til gode valg bør forenkles. På samme måte som man framstiller overgriperne, bør man også her hjelpe elevene til å se og skille mellom system- og individforklaringer.

Er det så farlig om man bedriver litt heltedyrkelse? Skal man bruke ordet *helt*, forutsetter dette i så fall at det ikke skapes urealistiske bilder. Også her kommer kravet om historiefaglig forankring inn. Akkurat som overgriperne ikke bare var onde, var heller ikke heltene bare gode mennesker som hele tiden gjorde de rette og kloke valgene. Dette må vi formidle til elevene når vi velger å trekke fram helter eller gode forbilder i historieformidlingen. Slik er det i den «lille historien», men også i det store bildet må den vinnende sidens mindre ærefulle handlinger trekkes fram. Med økt avstand til hendelsene er det heldigvis blitt lettere å trekke fram de ubehagelige sidene av seierherrenes opptreden under og etter krigen. For eksempel har viktig dokumentasjon om overgrep og uverdigg behandling av tyskerjenter og tyskerbarn kommet mer fram de senere årene. Dette må ikke sees som et forsøk på å viske ut forskjellene mellom frontene under andre verdenskrig. Det går fortsatt an å si at det var en rett og en gal side, uten anførselstegn. Snarere er det slik at skal vi ta lærdom av historien om denne krigen, må vi også våge å se de feil og overgrep de som kjempet mot nazismen, stod ansvarlige for.

Hans Fredrik Dahl skal ha uttalt følgende: «For at krigsfortellingen skal samle og oppdra nasjonen, må man fremheve noen heroiske trekk og fjerne nyansene.» Dette er nok treffende når det gjelder de første tiår av etterkrigstidens Norge. Men i møte med dagens 15-åringer synes det ganske opplagt at krigen ikke skal være det som samler nasjonen – over 65 år etter dens slutt. Derimot har krigsfortellingene fortsatt en oppdragende funksjon, men på en annen måte i dag enn på 1950-tallet. Nye idealer og økt vekt på de verdibaserte erfaringene fra krigen har endret krigshistoriens oppdra-

gende funksjon. Disse endringene tilsier at nyansene ikke må fjernes, for de har en viktig funksjon i fortellingene.

I vår sammenheng er det viktig å bryte med forenklete bilder av «gode nordmenn og onde tyskere». Derfor har det for eksempel vært viktig å avdekke og formidle nordmenns deltakelse i og ansvar for deportasjonen av de norske jødene. I formidlingen av Arkivets historie handler dette om å vise at flere nordmenn også var aktive i arrestasjon og mishandling av politiske fanger. Like viktig kan det være å vise at det fantes personer på tysk hold som hjalp nordmenn, enten de var i fangenskap eller i direkte motstandsarbeid. Dette er historier som bryter med gruppetenkning og i tillegg viser at det fantes rom for modige valg, selv om det kunne koste dyrt.²

En annen etablert forestilling som enkelte elever kan ha, er at nordmenn under krigen enten var aktive motstandsfolk eller nazister. Også her ligger det et langt større læringspotensial i å forholde seg til det historisk korrekte, til nyansene. Hva var det som gjorde at så mange valgte å forholde seg passive? Slike spørsmål åpner for mer og bedre kunnskaper om krigen, men de åpner også for relevante problemstillinger som kan knyttes til elevenes eget liv i dag. Gjennom det såkalte «tilskuerperspektivet» kan en nyansert krigsfortelling bidra til at ungdom blir mer bevisste på sine egne roller og valg i helt andre typer situasjoner.³ Selv om livet i skolegården ikke kan sammenliknes med krig, er det flere liknende mekanismer der. I dette ligger pedagogiske muligheter til historieformidling med holdningsmessige mål.

Selv om det ligger en grunnfortelling i bunnen som sier at det var en rett og en gal side, behøver man altså ikke å være så redd for nyansene. Men man kan ikke nyansere og problematisere *alle* temaer i møte med 15-åringene. Av og til må man forenkle historien. Da gjelder det å være bevisst på nettopp dette: Hva skal man forenkle? Hvorfor? Og hvor mye? Et eksempel er utviklingen av motstandsarbeidet: Hvor viktig er det at elevene skal forstå at den brede motstanden ikke kom umiddelbart, men først i 1942? I enkelte sammenhenger kan dette være en viktig opplysning, men ikke

2. Eks.: Peter Ewinger og Karl Neipl, som ga etterretningsinformasjon til en lokal motstandsgruppe i Kristiansand. De ble til slutt avslørt og henrettet før freden i 1945.

3. Forum for Levande Historia i Stockholm har et spennende prosjekt om «åskådarna» som heter Spelar Roll. Se mer her: <http://www.levandehistoria.se/projekt/spelarroll>.

alltid. Og det er ikke mulig å formidle alt man ønsker, i løpet av én omvisning. Å presse flest mulige poenger inn i et undervisningsopplegg er dårlig pedagogikk og lite hensiktsmessig.

I mange tilfeller er det nødvendig å forenkle for å skape forståelse. For elever i tiårsalderen kan det være tilstrekkelig å forklare nazismen som en tenkemåte som innebærer at man ser noen mennesker som mer verdt enn andre. Så kan denne kunnskapen være noe å bygge videre på når den nazistiske ideologien står på ukeplanen fem år senere.

I forlengelsen av dette kan man diskutere i hvilken grad historiefortellingen skal ha en akademisk eller mer «folkelig» tilnærming. På Arkivet får vi stadig besøk av elevgrupper med spesielle behov. Av og til er det elevene selv som tar initiativ til et besøk. Dette kan blant annet skyldes den enkle fortellermåten som omviserne benytter. Elever som av ulike grunner ikke henger med i den ordinære undervisningen, er en viktig målgruppe. Erfaringsmessig møter man nettopp i denne elevgruppen ofte holdninger og manglende kunnskap som det for Stiftelsen Arkivet er viktig å korrigere. Dermed kan målet å gi en historiefaglig nyansert fortelling komme i konflikt med målet å kommunisere med denne gruppen. Men i denne balansegangen handler det selvsagt også om å være fleksibel, å kunne tilpasse opplegg til ulike elevgrupper. Da kan man velge å droppe enkelte mindre viktige emner for å kunne ta den tid man trenger til det aller viktigste.

Hvilke perspektiver?

Europarådet hadde i perioden 2006–2010 et prosjekt som ble kalt *The Image of the Other in History Teaching*, et prosjekt som Stiftelsen Arkivet hadde en liten del i. Ideen til dette prosjektet var å utvikle læreres evne og vilje til å undervise elevene sine om hvordan historien ser annerledes ut alt etter hvilket land, folk eller kultur man tilhører. En slik måte å tilnærme seg historien på kalles multiperspektivitet og kan ha mange gode effekter.

Spesielt når det gjelder historiske stridsspørsmål som fører til konflikt i vår tid, kan det virke konfliktdepende å lære at det finnes forskjellige måter å se den samme historien på. Et av de største fortrinnene ved historiefaget er at elever i tråd med kildekritisk tenkning kan lære å se en sak fra flere sider. Gjennom multiperspektivitet kan man lære nettopp dette på en

veldig god måte. Slike ferdigheter kan motarbeide stereotyper og forebygge dikotomisering. Men som med all annen nyansering av historien krever dette grepet tid, og dermed vil det gå ut over annet undervisningsstoff man skal arbeide med. For mange lærere vil dette være ankepunktet når de vegrer seg for å dyrke multiperspektivitet i undervisningen.

For krigsmuseer, dokumentasjonssentre og minnesmerker rundt om i Europa er det trolig enda mer krevende å ta i bruk multiperspektivitet i historieformidlingen. Et mulig forbilde kan være utstillingen i Historisk museum i Hamburg⁴ om den allierte bombingene av byen under krigen. Denne starter med bilder av den brennende katedralen i Coventry i England, som tyskerne bombet i november 1940. Det ville være atskillig mer problematisk å overføre ideen om en slik dreining av synsvinkelen til for eksempel Auschwitz, ved å framheve nazistenes perspektiver. Noe av den samme utfordringen har vi ved Stiftelsen Arkivet i sammenheng med overgriperperspektivene som er behandlet ovenfor. Man må imidlertid kunne åpne for å vurdere hva som førte til at mennesker tok i bruk tortur, uten at man dermed unnskylder eller fjerner ansvaret for disse handlingene.

Å se historien gjennom andres øyne innebærer flere perspektiver enn de som kan knyttes til overgriperne og torturistene. Vel så viktig er det å la elevene se krigen i Norge og verdenskrigen generelt gjennom internasjonale briller. Krigen i Norge kan ikke sees isolert, og historiene fra Arkivet kan ikke tolkes og forklares kun innenfor husets fire vegger. For sørlendinger var Arkivet «Skrekkens hus» og «Torturens høyborg». Men hvordan ser Arkivets historie ut fra Berlin, Warszawa eller Moskva? Dette er (multi-) perspektiver som flere enn bare skoleelever kan ha nytte av å innta.

Elever med annen kulturbakgrunn enn den rent norske kan være en god ressurs når det gjelder å bidra til multiperspektivitet i undervisningen på Arkivet. Når vi snakker om krigen i bestemt entallsform, får man fort inntrykk av at det finnes bare én krig – «vår krig». Men har man for eksempel en elev fra Tsjetsjenia i klassen, vil han eller hun ha en helt annen forståelse av hva som er «krigen», både når det gjelder hvilken krig, og når det gjelder sin egen eller familiens erfaring av hva krig innebærer. Dette bidrar til å sette «vår krig» i perspektiv. I tillegg kan det være godt for disse elevene

---

4. Das Museum für Hamburgische Geschichte.

å få anerkjennelse blant medelever for hva familien har gått gjennom før den kom til Norge. Samtidig må man være varsom med å bruke elevers familiære krigsbakgrunn i undervisningen. Ikke alle ønsker å trekkes inn på denne måten. I tillegg kan det være vanskelig å følge opp traumatiske historier som bringes på bane, i etterkant.

Bruk av sterke virkemidler

De fleste elevene som besøker Arkivet, er enige om at det er noe helt annet å høre historiene i Gestapo-kjelleren enn for eksempel å lese om dette i en bok. Virkemidlene i historieformidlingen er mange. Vi skal nå se nærmere på bruken av virkemidler i en omvisning på Arkivet. Et viktig spørsmål er her *hvordan* man skal bruke de ulike virkemidlene, og om noen av disse kan skygge for de overordnede målene med formidlingen. Kan sterke virkemidler stå i veien for tilegnelse av kunnskap? Eller er det nettopp gjennom å vekke eller å spille på følelser at man skaper nye muligheter for refleksjon og læring?

Autentisitet ble tillagt stor betydning da utstillingen ble utformet for ca. ti år siden.⁵ At man befinner seg i huset og i rommene der «det skjedde», gjør noe med de fleste besøkende. Cellene i kjelleren er ikke autentiske, men rekonstruert. Likevel får de et autentisk preg gjennom at de ser ekte ut og befinner seg i den autentiske bygningen. Inne i cellene er det dukker i menneskestørrelse, kledd som fanger. Dette er et virkemiddel som elevene liker. «Det gjør det lettere å leve seg inn i hvordan det var», sier mange. Blant voksne besøkende finner man noe mer skepsis til et slikt virkemiddel. Dette minner oss om at virkemidlenes effekt både er individuell og kan påvirkes av faktorer som alder og utdanning. Mottakerbevissthet blir dermed et nøkkelord.

Det er flere sider ved utstillingen og omvisningen ved Arkivet som bidrar til å vekke følelser. Flere autentiske slagvåpen og andre gjenstander som ble brukt til tortur, står utstilt, og besøkende blir fortalt hvordan disse ble brukt der. Man hører lyden av tunge jerndører som smeller igjen, kjenner innestengt lukt og hører sterke historier om personer som ble mishandlet.

---

5. En større endring av utstillingen i Gestapo-kjelleren gjennomføres høsten 2011, den første store endringen siden åpningen i 2001.

At noen opplever dette som sterk kost, er neppe skadelig. Spørsmålet er heller om dette bidrar til læring, eller om følelsesmessige reaksjoner kan skygge for læring dersom de blir for sterke.

Historiedidaktikere strides om dette spørsmålet. Selv om vi ikke har vitenskapelig dokumentasjon for dette, er vår erfaring fra undervisningen at følelsesmessige reaksjoner i Gestapo-kjelleren er et godt utgangspunkt for videre læring. Men her er det åpenbart en balansegang, ett sted går det en grense. Ved oppstarten av utstillingen var det en egen lydkulisse med marsjerende soldater og piskeslag. Disse ble fjernet ganske tidlig, nettopp fordi man innså at virkemidlene kunne bli for sterke og skygge for andre ting.

I vurderingen av virkemidler må man legge vekt på hva målene med historieformidlingen egentlig er. Hvis det kun handler om å skape empati og medfølelse med mennesker som har levd før oss, trenger man ikke å være så bekymret. Men hvis målet også er utvikling av historisk kunnskap og historiebevissthet, bør varsellampene lyse når følelsesreaksjonene blir for sterke. Oppfordrer man for eksempel elevene til å leve seg inn i hvordan det var under krigen, nærmest som i en tidsmaskin, og spør dem hvordan de ville handlet ut fra sine verdier og verdensbilder, må elevene samtidig forstå at dette ikke er en måte å rekonstruere historien på. Når elevene skal lære å forholde seg til dimensjonene fortid, nåtid og framtid, handler det ikke bare om å se sammenhengen, men også om å se avstanden og forskjellene.

Siden Stiftelsen Arkivet ble etablert, har det vært pensjonister som har stått for omvisningene i Gestapo-kjelleren. Dette er et viktig virkemiddel i seg selv. Omviserne kan ikke kalles tidsvitner i ordets normale betydning ettersom kun to av ca. tjue selv har sittet som fanger på Arkivet. Men for elevene framstår de som tidsvitner fra sin tid, da det var krig. Det bringer historien litt nærmere, og omviserne spiller selv på dette. En omvisning avsluttes gjerne med en oppfordring til ungdommen om å skape en bedre verden enn det den eldre generasjonen klarte. «Vi er fortiden, dere er framtiden», sies det ofte. En generasjons fortelling blir videreformidlet til en ny generasjon.

Dette minner oss om den rollen omviserne har. De er fortellere, og det stilles andre krav og forventninger til dem enn til pedagoger og historikere. Det medfører både fordeler og begrensninger, og det betinger også at mottakerne (elever og lærere) ser forskjellen. En fordel er at man da kan rendyrke fortellingen mer, rette søkelyset mot hva som skjedd, og

ikke så mye mot hvorfor det skjedde. Samtidig fører dette til at det må gjennomføres en oppfølging av elevene etter omvisningens slutt, både for at elevene skal få bearbeide den informasjonen og de inntrykkene de har fått, og for at elevene skal bli hjulpet til å se hvilke lærdommer man kan trekke av historien. Dette bør ikke skje gjennom en monolog, men ved at elevene selv er med og diskuterer hvordan Arkivets historie er relevant i verden i dag, og for ungdom i dag.

Vi har tidligere vært inne på potensielle motsetninger mellom holdningsmål og historisk kunnskap og bevissthet. Ta for eksempel spørsmålet om hvorvidt Arkivets historie kan brukes til å advare mot mobbing i dagens samfunn. I arbeidet med slik aktualisering av historien vil det alltid være nyttig ikke bare å spørre hva som er likt, men også å be elevene lete etter forskjeller mellom nåtid og fortid. Da ivaretar man den historiefaglige integriteten uten at de holdningsmessige aspektene nødvendigvis mister sin kraft.

En klar erfaring fra mange års arbeid med slike spørsmål er at selv om omviser eller formidler synes de har en god samtidsparallell til historiene på Arkivet, er det ikke sikkert at elevene ser sammenhengen. Man må ha et godt og gjennomtenkt pedagogisk opplegg for å klare dette. En EU-rapport om *Holocaust Education* fra 2010 peker på mye av det samme (*Discover the Past for the Future. A study on the role of historical sites and museums in Holocaust education and human rights education in the EU. Main Results Report January 2010*). Rapporten omfatter minnesteder og museer i Europa som forteller om holocaust, og som samtidig har som mål å bygge kunnskap om og holdninger til menneskerettigheter. Et av hovedfunnene er at elever og studenter ikke ser koblingene mellom undervisning om holocaust og menneskerettigheter i dag. Som hovedgrunn til dette pekes det på manglende forberedelser. Rapporten anbefaler at skolene selv tar mer ansvar for forberedelser og etterarbeid i forbindelse med besøk til minnesteder og museer om holocaust.

Dette er utfordringer vi kjenner igjen ved Stiftelsen Arkivet. Av og til får man inntrykk av at et besøk fra skolens side har form av en *happening*, et *kick-off* eller en sommeravslutning. Det gir ikke de beste betingelsene for læring. De klassene som har forberedt seg best til et besøk på Arkivet, er også best rustet til å reflektere og trekke paralleller fra fortiden og fram til i dag. Stiftelsen Arkivet anmoder derfor lærere om å gjøre forberedelser før

et besøk og tilbyr pedagogiske råd og e-læringsprogram som kan brukes i forberedelsene. Men vi må også ha et pedagogisk opplegg som tar høyde for at læreren likevel ikke har gjennomført et grundig forarbeid, selv om vi naturligvis ikke kan overta lærerens rolle helt og fullt.

Hvilke roller?

Hvilken rolle skal museer og minnesteder ha overfor besøkende elever? Som vist over, kan man ikke bare fortelle en historie. Vi må tilby et helhetlig undervisningsopplegg, forankret i gjeldende læreplaner.⁶ Vi kan heller ikke fortelle bare én side av saken, det vil si «vår versjon» av historien. Det er urealistisk å tro at elever fra niende trinn gis tilstrekkelig mulighet og hjelp til å vurdere historiefortellingene på Arkivet kritisk når de kommer tilbake på skolen. Dette forplikter oss til å tenke helhetlig, å tilstrebe en balansert framstilling og å tilby alternative perspektiver under omvisningen.

I denne forpliktelsen ligger det også et ansvar for å rette opp bilder av fortiden som baserer seg enten på feil eller på mangelfull kunnskap. Eksempelvis er det viktig at elever som besøker Arkivet, får kunnskap om at det var flere russere enn nordmenn som ble drept i Norge under krigen. Dette forteller vi fordi en russers liv må regnes som like verdifullt som en nordmanns, samt at dette er kunnskap som vi vet at få elever har.

Men vi kan ikke rette opp alle feil og misoppfatninger knyttet til andre verdenskrigs historie. Om målet er å tilstrebe helhetlig forståelse, betyr ikke dette at elevene som besøker Arkivet, skal få hele historien om andre verdenskrig servert på 90 minutter. Tema som Elverumsfullmakten, Administrasjonsrådet, D-dagen og Stalingrad må for eksempel overlates til skolen. Når vi likevel forteller om russerfangene og deres skjebne, er det fordi drap av russiske fanger var den mest alvorlige forbrytelsen det tyske sikkerhetspolitiet i Kristiansand stod ansvarlig for. Dette er altså et tema som er direkte knyttet til Arkivet, og derfor en naturlig del av Arkivets historie.

---

6. For mer generelle betraktninger om museenes ansvar, rolle og samarbeid med skolene, se for eksempel Bøe 2002:213.

Men skal institusjoner som driver historieformidling, trene elever i å se nyanser, vurdere og sammenlikne, slik læreplanene sier? Svaret på dette må sees i sammenheng med de mål man har for sin formidling. For Stiftelsen Arkivet, som har holdningsmessige mål, er det viktig å utvikle elevers evner til kritisk refleksjon. Da må dette også få en sentral plass i den formidlingen vi driver.

Gode argumenter for dette gis i artikkelen «Monument eller læringssted?». Den som spør, er historiedidaktikeren Harald Frode Skram ved Universitetet i Oslo, som løftet fram spørsmålet i forbindelse med etableringen av Holocaustsenteret i Oslo. Han formulerer problemstillingen slik:

Monumentets styrke er holdningspåvirkningen, begrensningen er mangelen på oppøving av intellektuelle ferdigheter. For å oppnå dette må man invitere til å stille spørsmål og reise problemstillinger – og å se saken også fra andre synsvinkler enn de etablerte, høre innvendinger og få seg forelagt andre meninger. Læringsstedet kan legge til rette for kritisk undersøkelse og konfrontasjon mellom ulike tolkninger og svar, slik at man blir i stand til å bedømme og gjøre valg ut fra bestemte verdier (Skram 2003:6).

Skram pekte på Norges Hjemmefrontmuseum som et godt eksempel på et monument, men anbefalte, ikke overraskende, at det nye Holocaustsenteret heller skulle ta mål av seg til å bli et læringssted. Også for Stiftelsen Arkivet er dette et aktuelt spørsmål: Vi må avklare hva Arkivet skal være, og hvilke mål et besøk i Gestapo-kjelleren skal ha. Men et helt fritt valg er det jo ikke; i og med at vi holder til i et autentisk bygg og bruker dette som et virkemiddel, kan vi ikke helt fri oss fra å tjene monumentfunksjonen.

Et besøk på Arkivet i dag er lagt opp slik at man forsøker å kombinere Arkivets funksjon som monument og læringssted. Første del av et besøk er preget av det Skram kaller et monument, der levningene fra fortiden er det sentrale element. Omvisningen utføres av pensjonister, den omfatter autentiske rom og gjenstander, og det er sterke følelser involvert. Under andre del av besøket utfordres elevene på det de har sett, hørt og lært under omvisningen. Dette gjøres av pedagoger ansatt ved Stiftelsen Arkivet, og her er målene nær knyttet opp mot Skrams idealer for et læringssted. For

eksempel er et av nøkkelspørsmålene elevene diskuterer, følgende: Hvordan kunne noen mennesker torturere andre slik de gjorde på Arkivet under krigen? Arkivets monumentfunksjon virker åpenbart som en kilde til interesse og engasjement blant ungdom. Spørsmålet blir igjen om disse mekanismene også kan bidra til å redusere elevenes evner og muligheter til kritisk refleksjon.

Å kombinere ulike roller på denne måten er verken enkelt eller uproblematisk. Den britisk-nederlandske forfatteren Ian Buruma kommer inn på en liknende rollekonflikt i boka *The Wages of Guilt. Memories of War in Germany and Japan* (Buruma 2009:217, 238). Her hevder han at det ikke er mulig å kombinere funksjonen *War Memorial* med objektiv historiefortelling. Buruma viser blant annet til minnstedenes såkalte kvasireligiøse bruk av ritualer, som lystenning, og forståelsen av å ha en forpliktelse overfor de døde. Han mener slike forhold umuliggjør uavhengig og forskningsbasert formidling.

Også dette må sies å være relevante problemstillinger for en institusjon som Stiftelsen Arkivet. Om vi ikke selv eksplisitt definerer oss som et minnested, så innehar bygget likevel på mange måter denne funksjonen. På Arkivet tennes det både stearinlys og fredsflammer med jevne mellomrom. Og vi minnes både de døde og de mishandlede. Disse handlingene bidrar trolig til å forsterke og tydeliggjøre det verdimeslige utgangspunktet i formidlingen. De symboliserer ønsket om at slike ting aldri må skje igjen. Men at det skal være til hinder for uavhengig og forskningsbasert formidling, er ikke like klart for oss.

Samtidig ligger det i sakens natur at en institusjon basert på et historisk sted sjelden vil drive forskning for å vise at stedet eller bygningen ikke hadde noen spesiell historisk betydning. Om det gjelder en middelalderby, en stavkirke eller et gammelt festningsverk, vil man uansett ønske å framheve «sin» rolle. Slik er det også med minnstedene fra andre verdenskrig. Derfor er det så viktig at slike institusjoner har forskere som kan vurdere liknende spørsmål kritisk, selv om Buruma altså tviler på at slik forskning kan gjennomføres på uavhengig grunnlag. Ved Stiftelsen Arkivet ser vi absolutt behovet for slik forskning og har nettopp satt i gang et arbeid med å se på Arkivets historie i en større nasjonal og internasjonal kontekst.

Konklusjon: opplevelse for læring

Når en elev går ned i Gestapo-kjelleren på Arkivet, er målet at historieformidlingen skal fremme holdninger knyttet til verdier som fred, frihet, demokrati og menneskeverd. Men vi har også et håp om å bidra til å utvikle elevenes evner til kritisk refleksjon og selvstendig tenking. Samtidig må vi være realistiske med tanke på hva som er mulig å få til i løpet av en halv skoledag.

I arbeidet med slike mål møter man mange dilemmaer og utfordringer i spenningsforholdet mellom praksis og teori. Ikke minst gjelder det den modellen for historieformidling som Stiftelsen Arkivet har valgt. I teksten ovenfor er en rekke av disse avveiningene blitt presentert. Som vist nedenfor kan dilemmaene eller utfordringene også settes opp som et sett av dikotomier. Noe man kan lære av historien, er hvordan dikotomisk tenkning kan være konfliktskapende. Dermed bør heller ikke vi som driver formidling ved Stiftelsen Arkivet, tenke enten-eller, men innta en mer fleksibel holdning. Men fleksibiliteten må kombineres med bevissthet på de ulike dilemmaene og utfordringene man møter i historieformidlingen.

Noen dilemmaer og utfordringer i Stiftelsen Arkivets historieformidling:

Minnested	↔	Museum
Monument	↔	Læringssted
Følelser	↔	Fornuft
Svart/hvitt	↔	Grått
Opplevelse	↔	Læring
Fortelling	↔	Undervisning
Monolog	↔	Dialog
Folkelig	↔	Akademisk
Forenkling	↔	Nyansering
Personfokus	↔	Systemfokus

I skjæringspunktet mellom disse dikotomiene kan man utnytte det potensialet autentiske steder har, og det engasjementet disse stedene vekker.

Samtidig som man har et historiefaglig fundament, er det fullt mulig å satse på det opplevelsesmessige. Opplevelse og læring kan forenes og virke gjensidig forsterkende, uten at man går i den såkalte «*edutainment-fella*», en sammenblanding av fakta og fiksjon som Olaf Aagedal beskriver i sin artikkel i denne boka.

At historiefremidling blir brukt som et verktøy for gode holdninger, er ikke nytt. Det som endrer seg, er holdningsmålene. I dag er disse knyttet til konsensusverdier som fred, demokrati og menneskerettigheter. At dette vil endre seg over tid, gjør det ikke mindre viktig å være bevisst på utfordringene og dilemmaene knyttet til denne typen historiebruk.

Litteratur

- Aronsson, Peter (2004) *Historiebruk: Att anvenda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Barton, Keith. C. og Linda S. Levstik (2004) *Teaching History for the Common Good*. Mahwah, New Jersey. Lawrence Erlbaum Associates.
- Buruma, Ian (2009) *The Wages of Guilt. Memories of War in Germany and Japan*. New York: Atlantic Books.
- Bøe, Jan Bjarne (2002) *Bildene av fortiden. Historiedidaktikk og historiebevissthet*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Davis Jr. O. L., Elizabeth Anne Yeager og Stuart J. Foster (red.) (2001) *Historical Empathy and Perspective Taking in the Social Studies*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2010) *Discover the Past for the Future. A study on the role of historical sites and museums in Holocaust education and human rights education in the EU. Main Results Report January 2010*.
- Finansdepartementet (2010) *Statsbudsjettet fra A til Å*. Lastet ned 3. januar 2011 fra: <http://www.statsbudsjettet.no/Statsbudsjettet-2011/Statsbudsjettet-fra-A-til-A/Freds---og-menneskerettighetssentrene/>.
- Grørdum, Kjetil (2011) *Narrative Justice – A study of transitional justice in Cambodia in light of Paul Ricoeur's theory of narrative*. Ph.d.-avhandling. Kristiansand: Stiftelsen Arkivet/UiA.
- Hagen, Thomas V.H., Gro Kvanvig og Roger Tronstad (2010) *Jakten etter jødene på Agder. Fortellinger om det sørlandske holocaust*. Kristiansand: Stiftelsen Arkivet.
- May, Ernest R. (1973) *Lessons of the past. The Use and Misuse of History in American Foreign Policy*. London, Oxford og New York: Oxford University Press.

Santayana, George (1998) [1905–06] *The Life of Reason*. New York: Prometheus Books.

Skram, Harald Frode (2003). *Monument eller læringssted?* Innlegg holdt på HL-senterets utstillingsseminar 11.10.2002.

Utdanningsdirektoratet (2006) *Læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK06)*.

Jubilering og historiebruk

Olaf Aagedal

Det går ikkje lang tid mellom kvar gong ein kan lese i avisene om eit nytt historisk jubileum. Diskusjonen etter avviklinga av hundreårsmarkeringa for unionsbrotet med Sverige i 1905 (heretter omtalt som «unionsjubileet») førte rett over i diskusjonen om korleis ein skal markere eller feire den norske grunnlova av 1814 i 2014. Og imellom desse to store merkeåra skal ei rekkje nasjonale jubileum gå av stabelen. I 2011 markerer vi mellom anna jubileum for Roald Amundsen, Fridtjof Nansen og Universitetet i Oslo.

Det kan vere fleire grunnar til at vi no får slike jubileumsbølger. Ein grunn er årstala som vi no er inne i som ligg 100, 150 eller 200 år etter store nasjonsbyggingsperiodar i Noreg. Ein annan kan vere ei auka interesse for å bruke kulturliv og historie til å skape «events» som kan setje staden på kartet (Aagedal, Egeland og Villa 2009). Å feire fødsel og død til kjende personar og hendingar på lokalt og nasjonalt nivå skaper mange høve til å markere seg.

Stor jubileumsaktivitet er elles ikkje noko spesielt norsk fenomen. Den amerikanske historikaren W.M. Johnston skreiv på 90-talet at vi er inne i ein periode som er prega av ein «besettelse» for jubileum (Johnston 1991). Som eksempel nemnde han mellom anna feiringane av 200-års jubilea for den amerikanske konstitusjonen i 1987 og for den franske revolusjonen i 1989, og han spådde at denne trenden ville føre til ei omfattande markering av tusenårsskiftet i år 2000. Både i USA og i Europa markerte ein i tiåra fram mot tusenårsskiftet jubileum i form av store prosjekt og massearrangement som gjer at ein kan snakke om ein ny jubileumskultur og ein jubileumsindustri. Typiske trekk ved denne jubileumskulturen er store

statlege satsingar, samarbeid med kommersielle aktørar, omfattande bruk av moderne massemedia, spektakulære produksjonar, installasjonar og arrangement retta mot eit massepublikum.

I denne artikkelen skal vi sjå nærare på jubilea sin bruk av historie. Historiske jubileum er ein måte samtida brukar fortida på. Dette reiser fleire interessante spørsmål. Kva blir valt ut som verdt å minnast, kvifor blir desse hendingane og personane valt ut, og korleis blir dei brukt under eit jubileum? Kva interesser kan ligge bak ei jubileumsmarkering, og kva kan eit jubileum gjere med oss som deltek? Dette er store og komplekse spørsmål, og i denne artikkelen kan vi drøfte berre nokre av dei spenningane og dilemma som kan oppstå i samband med eit jubileum sin bruk av fortida. Vi skal først sjå på jubileum ut frå eit kammerspektiv; kven kjempar, og om kva? Deretter skal vi drøfte jubileum som forskings-tema og introdusere eit iscenesetjingsperspektiv på historiske jubileum. Så går vi nærare inn på ulike kompetanseområde som blir aktualiserte når ein skal jubilere, og ser nærare på spenningar mellom historiefagleg kompetanse og andre former for kompetanse. Desse spenningane blir illustrerte med døme frå det norske unionsjubileet i 2005 og det danske grunnlovsjubileet i 1949. Vi avsluttar med nokre kommentarar om den vanskelege kunsten å jubilere og korleis denne kunsten vil bli praktisert under grunnlovsjubileet i 2014.

Jubileum som kamp om merksemd og ressursar

Jubileumstider blir ofte kamptider. Jubileumsår kan vere potensielle gullgruver for historikarar, museum og historiske bygningar og stader. Det komande grunnlovsjubileet er eit eksempel på at kampen om 2014 forlengst har starta. Allereie i 2002 uttalte dåverande kulturminister Trond Giske følgjande: «Jeg kan ikke se noen bedre måte å feire grunnlovsjubileet på enn med et OL i Tromsø 2014.» Han meinte rekninga for dette arrangementet måtte sjåast som ein del av kostnadene i samband med grunnlovsjubileet. Som kjent vil det ikkje bli noko «grunnlovs-OL» i Tromsø i 2014, men det manglar ikkje alternative forslag. Bente Sandvig, spesialrådgjevar i Human-Etisk Forbund, hevdar at «den beste måten å markere grunnlovsjubileet på

er å avvikle statskirken». Aslak Sira Myhre (RV) vil arbeide for at Noreg skal bli republikk, og meiner at dette bør vere mogeleg å gjennomføre innan grunnlovsjubileet i 2014. Eit historisk jubileum er også ei tid for lansering av store bokverk. *Norsk ordbok 2014* er eit ordboksverk i tolv bind som skal liggje føre til grunnlovsjubileet, og eit nytt historieverk om naboskapet mellom Noreg og Russland skal også lanserast dette året: «Vi ønsker å bidra til at grunnlovsjubileet i 2014 ikke får et ensidig fokus på det norske, men heller retter fokus mot Norge som et flerkulturelt samfunn og vårt forhold til andre land», seier prosjektleiar Jens Petter Nielsen ved Universitetet i Tromsø.

Eit jubileum kan vere ei god tid for nybygging, restaurering og oppussing. Vi kjenner tankegangen frå vår private jubilerings, der konfirmasjonar og sølvbryllaup blir anledningar for å bytte ut salongen og friske opp veggmalinga. Norsk folkemuseum varslar om omfattande behov. Halve museet har vore stengt i 15 år, og skal heile museet kunne visast fram i 2014, treng dei 335 millionar.

Jubilerings som kamp om fortida

Men eit historisk jubileum er ikkje berre ein kamp om merksemd og pengar. Det kan også forståast som ein kamp på eit anna plan, som ein kamp om definering av fortida. Fortida er ikkje ei avslutta og lukka forteljing, ho er ei forteljing som stadig blir omformulert, og historiske jubileum er ei særleg tid for slike omformuleringar. Ulike versjonar av fortida er moglege, og det kan knyte seg ulike interesser til kva versjon som skal gjelde. Derfor blir kampen om fortida også ein politisk kamp, ein arena for det den danske historikaren Anette Warring kallar erindringspolitikk eller minnepolitikk (Warring 2004:10).

Når fortida blir ein politisk kamparena, er dette sjølvstøtt ikkje ut frå historisk interesse for kva som skjedde, men fordi tolkinga av fortida legg føringar på forståinga av notida og framtida og pregar synet på kven vi er, og kvar vegen går vidare. Derfor er jubileumsfeiring også ein form for identitetspolitikk.

Jubileum som forskingsfelt

Den danske historikaren Anette Warring har analysert danske grunnlovsjubileum ut frå perspektivet minnepolitikk og identitetspolitikk (Warring 2004, Brottveit og Agedal 2005). Dette er berre eitt eksempel på at jubileum er blitt eit veksande forskingsfelt, noko som igjen heng saman med at jubileum både i Europa og USA er blitt storsatsingar og ein del av det som blir omtalt som den nye opplevingsindustrien (Johnston 1991, Eriksen 1999). Både i Europa og i USA er det blitt gjort omfattande studiar over jubileum (Johnston 1991). I skandinavisk samanheng er danske grunnlovsjubileum blitt forska på, og i Noreg er det mellom anna gjort studiar på 1000-årsjubileet for Trondheim i 1997 og markeringa i 2005 av unionsbrotet med Sverige (Warring 2004, Brandt 1999, Eriksen 1999, Brottveit og Agedal 2005, 2006). Dei fleste eksempla i denne framstillinga er henta frå Anette Warrings studie over danske grunnlovsjubileum og min eigen studie over unionsjubileet i 2005.¹

Det er fleire grunnar til at jubileum er interessante som forskingsobjekt. For det første er dei interessante fordi dei på ein særleg måte set ord på kven jubilaranten er eller ønskjer å vere. Dette er ei tid då det blir sett ord på førestellingar og kjensler som ofte elles ligg meir implisitte, og derfor kan det vere ei godt høve for studiar over identitet. Det kan dreie seg om det sjølvbiletet som kjem offisielt til uttrykk gjennom mål, program og talar under jubileet.² Eit jubileum dreier seg ikkje berre om offisielle intensjonar og programformuleringar, men også om iscenesetjing av desse i ei jubileumsfeiring og om folk si deltaking i og oppleving av feiringa. Det er enklast å studere den offisielle versjonen fordi han som oftast er skriftleg nedfelt og arkivert og kan bli studert i ettertid. Vanskelegare er det å få tak i det vi kan kalla den folkelege deltakinga og opplevinga av eit jubileum, fordi desse berre sporadisk blir dokumentert og arkivert for ettertida. Men når det gjeld spørsmålet om kor viktig jubileet er som identitetspolitikk, er det kanskje den uoffisielle versjonen som er mest interessant. Jubileum

-
1. Artikkelen byggjer i høg grad på tidlegare analyser av unionsjubileet i 2005. Når det gjeld nærare dokumentasjon og drøfting av tema i artikkelen, sjå Brottveit og Agedal 2005, 2006.
  2. Warring har til dømes analysert talar, leiarartiklar, program og så vidare i tre danske grunnlovsjubileum.

har eit særleg potensial når det gjeld å skape det Warring kallar kroppsleggjort erfaring (2004:13). Det tyder at den kunnskapen vi kan få gjennom eit historisk jubileum, kan bli noko anna enn berre intellektuell kunnskap om fortidige hendingar. Han kan bli erfaringar som set seg i kroppen som sanseopplevingar og kjensleintrykk vi får gjennom feiringar vi deltek i.³

Isenesetjingsperspektivet

Vi kan ut frå det vi har sagt, sjå eit historisk jubileum som ei notidig isenesetjing av ei tolking av fortidige hendingar. Ei slik isenesetjing kan vi beskrive gjennom den måten jubileet bruker rom, tid og aktørar på. La oss ta «jubileumsgeografien» som eksempel. Den *romlege dimensjonen* i eit historisk jubileum dreier seg mellom anna om bruken av stader og bygningar. Scenen for jubileumsmarkeringar blir ofte stadene og bygningane der ein i ettertid oppfattar at viktige historiske hendingar har gått føre seg. Døme på dette frå unionsjubileet er Stortinget i Oslo og Frimurerlosjen i Karlstad.

Men jubileumsmarkeringar kan også bli lagt til arenaer som ikkje har noka direkte tilknytning til dei fortidige hendingane. Det kan vere ut frå arrangementstekniske omsyn, men det kan også vere ut frå ønskje om ikkje å vere for nasjonalistisk og «tilbakeskodande» eller om å profilere ein alternativ minnepolitikk. Å analysere kva stader som blir brukte, og kva «tradisjonelle historiske stader» ein ikkje bruker, kan gje eit bilete av minnepolitikken til eit jubileum.

Når det gjeld det komande grunnlovsjubileet, ligg det allereie no eit tydeleg varsel om at Eidsvoll, og særleg Eidsvollsbygningen, som ein kan vente, vil vere ein sentral arena for feiringa. Det er sett i gang ei omfattande restaurering av bygningen, som skal vere ferdig til 2014. Men grunnlovsjubileet i 2014 kan også vere ei gyllen anledning til å bringe fram frå «den historiske gløymsla» stader og bygningar som er mindre kjende, for å bygge lokal og regional identitet. Fylkesordføraren i Østfold og ordførarane i Spydeberg og

---

3. Perspektivet på jubileum som kroppsleggjort erfaring var noko av bakgrunnen for at det i tilknytning til unionsjubileet i 2005 blei sett i gang eit dokumentasjonsprosjekt om den folkelege feiringa av jubileet. Prosjektet skulle dokumentere korleis jubileet blei sett i scene gjennom ulike arrangement og folk si deltaking i og oppleving av unionsjubileet (Brottveit og Aagedal 2005, Brottveit og Aagedal 2006, Selbekk og Aagedal 2007).

Iscenesetjing gjennom bruk av tid og stad. Feiring av Karlstadkonvensjonen 23. september 2005 på torget i Karlstad, like ved Frimurarlosjen, der forhandlingane gjekk føre seg i 1905. (Foto: Olaf Agedal)

Moss planlegg eit «fylkesspill» som synleggjer «Østfolds betydning» gjennom hendingane på Spydeberg prestegård og i Konventionsgården i Moss.

Minnepolitikken blir også utforma gjennom bruk av *tidsdimensjonen*: kva datoar og hendingar ein vel å markere, og kva ein stilt går forbi. Skal jubileet konsentrere seg om nokre få spesielle dagar, eller skal det gå over heile året? Kva skal vere start, høgdepunkt og avslutning? Her vil som regel faghistorikarar legge viktige premisser for definerings av jubileumskalenderen i historiske jubileum, men strategiske og politiske interesser hjå arrangøren vil også kunne prege kalenderen. Ved unionsjubileet i 2005 var det til dømes påfallande at datoen for folkeavrøystinga 13. august (som frå ein faghistorisk synsvinkel var viktig og interessant) ikkje blei markert i det offisielle programmet. Fleire tolka dette som eit uttrykk for at ein ikkje ønskte å rette søkelyset mot ei folkerøysting mot union i ei tid då EU-saka var betent (Brottveit og Agedal 2006:127).

Aktørdimensjonen dreier seg ikkje berre om kva historiske aktørar som blir fokuserte, og kva tyding desse blir tillagde, men også om kven som skal vere sentrale aktørar i dagens jubileumsmarkeringar. Historiske jubileum er gode tider for å publisere biografier; nye aktørar kan bli trekte fram, og gamle heltar kan risikere å miste helteglorien sin. I dagens iscenesetjing blir

det ofte kamp om nokre aktørar som blir oppfatta som sentrale. Opninga av den nye Svinesundbrua var planlagt til 7. juni 2005, men den svenske og norske kongefamilien som skulle markere opninga ved å møtast midt på brua, var opptekne i ei anna «forestilling» denne dagen, og bruopninga blei flytta til 10. juni.

Jubileumskompetanse

Å gjennomføre eit historisk jubileum krev fleire former for kompetanse. *Historiefagleg kompetanse* kan bli brukt for å avklare det historiske fundamentet for feiringa, for å drøfte kva som er sentrale stader, tider og historiske aktørar som jubileet kan ta utgangspunkt i. Mange vil sjå på jubileum som eit godt høve til å lære om og av historia, til å auke kunnskapsnivået og trekke moralske lærdomar av fortida. For historikarar kan jubileum vere eit godt utgangspunkt for auka merksemd og ressurstildeling ved at det blir sett av pengar til historieverk, bibliografiar og historiske utstillingar. Slik sett kan dette vere gylne tider for historiefaget, men det kan også ligge spenningar her fordi også andre grupper og profesjonar har forventningar.

Jubilering krev også *politisk kompetanse*. Ein må skape tilstrekkeleg konsensus om kva som skal markerast, og kva målet med jubileet skal vere. Naudsynlege avgjersler om prioritering av ressursar og styring av prosessar må ein ta i god tid.

Som grunnlag for politisk styring er det også viktig med *kulturell kompetanse*. Ein må til dømes kjenne til fest- og feiringstradisjonar i befolkninga som vil påverke mottakinga av eit jubileumsprogram. Ser ein på jubileum som berre ei offisiell sak som blir markert av ein nasjonal elite, eller er det forventningar om ein fest for heile folket?

Mange nasjonale jubileum er i dag blitt store og komplekse arrangement. Dette aukar kravet til *arrangementskompetanse* når det gjeld økonomistyring, logistikk og teknisk gjennomføring. Derfor er det ikkje uvanleg at det blir bygd opp eigne prosjektorganisasjonar som over fleire år har ansvar for planlegging og gjennomføring av eit jubileum, og som i større eller mindre grad er sjølvstendige, det vil seie uavhengige av den politiske styringa av jubileet.

Eit jubileum i eit moderne mediasamfunn må kjempe om merksemd fordi det er mange andre hendingar og tilbod. Dette stiller krav til *dramaturgisk kompetanse*, slik at ein kan fortelje den historia jubileet byggjer på, på ein måte som blir høyrd.

Kunsten å kombinere ulike former for jubileumskompetanse

Kunsten å jubilere dreier seg om å ha tilgang til ulike former for kompetanse og å kombinere denne på ein fruktbar måte. Det er ikkje enkelt, for mellom dei ulike formene for kompetanse kan det vere spenningar, konkurranse og konflikhtar. Sidan vårt utgangspunkt er historiebruk, skal vi sjå litt nærare på forholdet mellom den historiefaglege kompetansen og andre typar kompetanse.

Historiefagleg kompetanse og *politisk kompetanse*: Den historiefaglege tilnærminga er spørjande og kritisk når det gjeld kjeldegrunnlag og fortolking av hendingar. Dette kan kome i konflikt med jubileumsarrangørar sine ønskje om å bruke historikarar som sanningsvitne for moralske forteljingar dei ønskjer å trekke ut av ei hending og byggje jubileet på.

Historiefagleg kompetanse og *kulturell kompetanse*: Ulike samfunn kan ha ulike kulturar og tradisjonar når det gjeld korleis ein feirar hendingar i fortida. Slike feiringstradisjonar kan også vere baserte på oppfatningar av fortida som historikarar kan problematisere. Her ligg det potensielle konflikhtar fordi historikarar med si nyansering og problematisering av dei dominerande bileta av fortida lett kan bli oppfatta som festbremser.

Historiefagleg kompetanse og *arrangementskompetanse*: I den moderne jubileumskulturen blir økonomien ved store jubileum i aukande grad basert på sponing og sal av jubileumsframsyningar og produkt. Dei som sit med ansvaret for økonomistyring av store historiske jubileum, kan vere skeptiske til å la historikarar få for stor påverknad på programprofilen fordi dei er redd for at jubileet skal bli ein «historietime» som det er vanskeleg å selje.

Historiefagleg kompetanse og *dramaturgisk kompetanse*: Liknande spenningar kan oppstå mellom dei ansvarlege i media som har dramaturgisk kompetanse, og kulturinstitusjonar som skal setje i scene jubi-

NYA A 228 110
WERMLANDS-TIDNINGEN
 VÄRMLANDS OCH KARLSTADS STIFTS TIDNING. GRUNDAD 1836. PRIS: 12 KR

LÖRDAG
24
 september 2005
 vecka 39

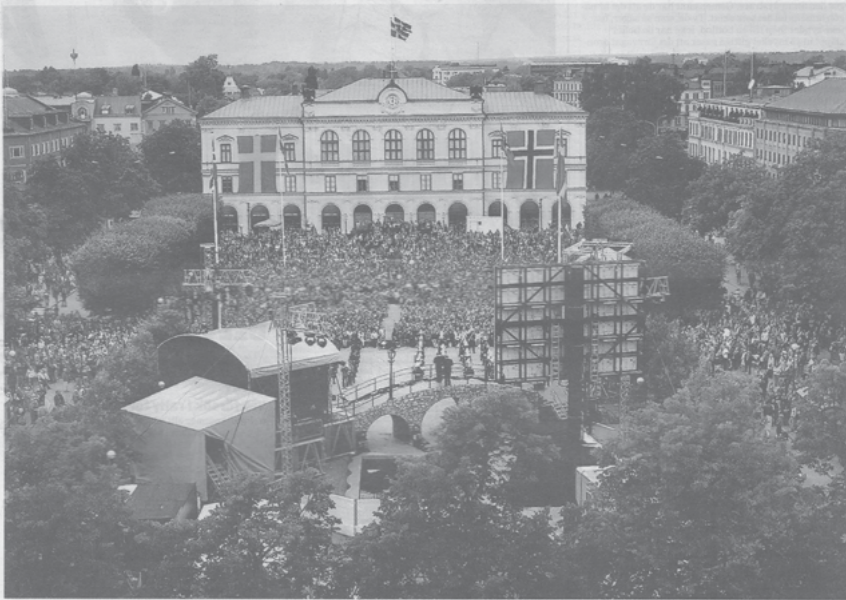
NÖJE
 Laddat för
 Kultur natt
 2005
 Sidan 26, del 1

KARLSTAD
 Julian - en
 unionsbebis
 såg dagens ljus
 Sidan 6, del 1

KULTUR
 Erlend Loe
 häcklar
 normmännen
 Sidan 25, del 1

Tusentals människor samlades på Stora torget i går för att fira 100-årsminnet av unionsupplösningen. Det viftades med norska och svenska flaggor och stämningen var hög - en festsättning som satte sin prägel på hela innerstan. FOTO: MIKAEL LINDBLUM

UNIONSFIKRENDEN: "Karlstad ett exempel till efterlevnad för hela världen"

Vilken kjempesfest!

■ Över 5 000 människor firade på Stora torget, när statsminister Göran Persson och Kjell Magne Bondevik kom till Karlstad för att högtidligt hålla 100-års-

minnet av unionsupplösningen i går. Kjell Magne Bondevik hade med sig en hälsning från FN:s generalsekreterare Kofi Annan. - Kofi Annan säger att Karl-

stadstrakten är ett exempel till efterlevnad för hela världen! - Vi firar i dag två självständiga nationer, som för 100 år sedan var spröda och fattiga, men som

i dag är stabila och livskraftiga demokratier med stort engagemang i världen. En fantastisk utveckling, sade Göran Persson. **Sidorna 4-11, del 1**

TAXIOLINJE
KARLSTAD

Vi kör även gods- och budtransport.
 Ring 054- 21 04 10
 för mer information

150 200
 En å femti, två kronor dygnet runt

Santex Uterum
Förläng sommaren!

BEIJER
BYGGMATERIAL

"Stig och byggmaterial. Gått och badstuga. Flög och hoppar. Allt för tryggt under svenska tak!"

Hubbogsgatan 2 (vid Hammarbecken) Karlstad 078-241 1000
 Öppet: Måndagar-torsdagar 7-18.00 Lördagar 9-14.00

ÖPPET:
 Vard. 10-18
 Lörd. 10-15
 Sönd. 11-15

KÖP KAKEL & KLINKER HÄR!

STUV
Butiken

KAKEL, KLINKER, FÄRGTÄTTA, PLASTTÄTT, FÄRGTÄTT, LÅSTÄTT, ELVIS, MÅTTKÄLL, LÅSTÄTT, MÅTTKÄLL

Stuvsgatan 5, Ystad, Karlstad
 054-18 11 97, www.stuvbutik.se

Karlstad brukar unionsjubileet til å setje staden på kartet som fredsby.

leumsbodskapen. I dag er det store forventningar om at utdanning og kunnskapsformidling også skal vere underhaldande. For å kome dette behovet i møte rammar ein oftare enn før inn fakta i forteljingar med innslag av fiksjon, og det oppstår nye sjangrar som blir omtalt som «faction» og «edutainment».

Spenningar i historiebruk i to jubileum

I det følgjande skal vi sjå nærare på eksempel på spenningar og konflikhtar knytte til bruk av historie i to nasjonale jubileum: unionsjubileet i Noreg i 2005 og grunnlovsjubileet i Danmark i 1949.

Når det gjeld 2005-markeringa, vil eg konsentrere meg om det statlege arrangørselskapet Norge 2005, som hadde hovudansvaret for markeringa av unionsoppløysinga, og som fekk tildelt dei største ressursane med eit statleg tilskot på 130 millionar. Slik sett illustrerer dette den trenden vi før har vore inne på, der store nasjonale jubileum blir organiserte gjennom eigne arrangementsorganisasjonar. Det fanst også andre aktørar, men desse hadde langt mindre ressursar.

Norge 2005 blei kritisert for stort pengeforbruk og dårleg økonomistyring. Selskapet hadde samstundes ein stor «jubileumsproduksjon» (10 000 arrangement) og etterlét mykje interessant erfaringsmateriale som grunnlag for vidare refleksjon og læring. Her vil vi sjå nærare på dette statlege selskapet sin «jubileumsfilosofi» og «jubileumspraksis» med tanke på nokre av dei spenningane vi har drøfta ovanfor når det gjeld bruk av historie.

Unionsjubileet i 2005 og «edutainment-fella»

Eit viktig premiss for jubileumsprofileringa er, ifølgje Warring, sjølv syntet på historia (2004). I 2005-markeringa kjem det også fram ulike historiesyn og ulik bruk av historia. For det første kan ein sjå dette som ei spenning kring spørsmål om historiefaget og historikarane sin posisjon i jubileet. Historisk forskning og formidling blei tidleg skilt ut som eit eige prosjekt med den treffande tittelen Prosjekt 1905, til skilnad frå Norge 2005. Det kan sjå ut som om det var ein viss konkurranse mellom desse to prosjekta, både når det gjeld ressurstilgang, og når det gjeld ideologi. Arrangørane

i Norge 2005 var truleg opptekne av at hundreårsmarkeringa ikkje skulle bli historikarane si markering, og at ikkje historisk ekspertise skulle bli ei tvangstrøye for hundreårsmarkeringa. Det historiesynet som kjem fram her, kan ein karakterisere som eit postmoderne syn, der historia blir eit arsenal av forteljingar som kan bli tolka og brukt til ulike formål. I hundreårsmarkeringa blir dette særleg tydeleg i annonsering og utforming av fleire av fjernsynsproduksjonane, der det blir poengtert at det ikkje skal dreie seg om ein historietime. Ein måte å unngå dette på var å satse på *edutainment-sjangeren*, der historisk kunnskap og samtidskunnskap, fakta og fiksjon blei framstilt på ein underhaldande måte. Denne tonen blei slått an alt i opningsshowet i Drammen teater, «En egen stemme». Om dette showet seier manusforfattaren og regissøren Svein Sturla Hungnes dette: «Vi skal ljuge så det renner av oss. Dette er ikke en historietime, men et show.» Samstundes forsikra han at «han har lest uendeleg mye norgeshistorie i det siste og mener han står på trygg grunn når det gjelder hvilke historiske temaer showet bygger på» (*Verdensborger i forvandling*. Informasjonsavis for Norge 2005).

Sjangeren prega også fleire av dei andre film- og TV-produksjonane som Norge 2005 initierte. Problemet med sjangeren er sjølv sagt ikkje at ein lager show med utgangspunkt i historia, men at ein her seier at ein «lyg» samstundes som ein står på «trygg grunn». Dermed hamnar ein i det eg vil kalle *edutainment-fella*, ei samanblanding av fakta og fiksjon som blir presentert med seriøse ambisjonar, samstundes som innhaldet er upåliteleg og umogeleg å diskutere seriøst.

Den same sjangeren prega også den såkalla hundreårsdebatten som kom på bakgrunn av omfattande gallupundersøkingar, som var initierte og finansierte av Norge 2005, om norsk sjølvbilette og utlendingar sitt syn på nordmenn. Funna blei presenterte gjennom pressemeldingar, ofte med tabloide overskrifter og kommentarar frå direktøren i Norge 2005, slik som denne:

Ja, vi elsker – lokalsamfunnet

Undersøkelsen viser raskt oppsummert at vi nordmenn ikke er som alle andre når det gjelder det nasjonale følelseslivet. Likevel er det godt å vite at vi er relativt opplyste når det gjelder virkelighetsforståelsen av hvor de viktige beslutningene

blir fattet på et globalt nivå. (Direktør Raanes i pressemelding frå Norge 2005 21. september 2004)

Vurdert som kampanje blei desse gallupane ein suksess; resultatane med Norge 2005 sine vinklingar fekk mange og store medieoppslag. Vurdert som forskning har desse analysane og tolkingane alvorlege manglar: Relevante samanlikningar med data om andre land manglar, resultatane blir ikkje samanlikna med tidlegare forskning, og attgjeving og tolking av talmaterialet er selektiv og tendensiøs. Når desse resultatane blir kritiserte ut frå forskingsmessige kriterium, er eitt av motargumenta at dette ikkje primært dreidde seg om forskning, men var meint som ein mediekampanje for å få i gang debatt. Denne både-og-logikken er typisk for det eg tidlegare har omtalt som *edutainment-fella*.

Dansk grunnlovsjubileum 1949: å lære om og av historia

Grunnlovsdagen er Danmarks offisielle nasjonaldag. Det ein feirar, er kong Fredrik 7.s underskriving av Danmarks grunnlov 5. juni 1849. Grunnlovsjubileet i 1949 var det første statleg arrangerte jubileet. Riksdagen og regjeringa bestemte seg for å satse på ei storstilt feiring. «Riksdagen styrede selv det offisielle jubileum og lagde rammer for de lokale grunnlovsfeiringar» (Warring 2005:6). At grunnlovsfeiringane blei underlagt ei felles *offisiell organisering* både sentralt gjennom Riksdagen si styring og lokalt gjennom oppmodinga om kommunale grunnlovsarrangement, var eit brot med den danske tradisjonen med partipolitisk organisering av feiringane. Elles blanda Riksdagen seg ikkje inn i lokale feiringar og ytte inga økonomisk støtte. Dei sentrale aktørane i feiringane blei regjeringa, Folketinget og historikarar.

Feiringane gjekk føre seg i ein periode prega av konsensus rundt eit «erindringsfelleskap» med eit positivt syn på grunnlova og dansk demokratisk samfunnsstradisjon. I 1949 ville Riksdagen «sette et monumentalt minne over grunnloven og det danske samfunn [...]. En enig Riksdag ville markere grunnlovsjubileet på monumentalt og storslått vis i politisk samdrøktighet» (Warring 2005:6). Dette var eit jubileum som blei prega av at ein både skulle lære om og av historia. «Historien var et vækktigt indslag i fejringerne

og blev tillagt stor autoritet i ifht. nutiden. Historien fungere som autoritativt bevis for at det danske demokrati var verdens bedste og stærkeste» (Warring 2005:7). Feiringa var konsentrert rundt grunnlovsdagen 5. juni for den statlege nasjonale markeringa og 6. juni for lokale feiringar. Den 5. juni blei det lagt opp til ei høgtidleg og storstilt markering med Riksdagen og Christiansborg som det rituelle sentrum. Dagen starta med kransepålegingar, heldt fram med festgudsteneste og nådde sitt rituelle høgdepunkt ved minneseremonien i Riksdagen, der heile det offisielle Danmark deltok. Deretter var det historisk opptog, folkemøte og festframsyning i teateret. Dei lokale arrangementa dagen etter hadde varierende innhald og form, men også her var historiske opptog og dramatiseringar vanlege innslag.

Som før nemnt la ein i dette jubileet stor vekt på at ein skulle lære *om* og *av* grunnlova, og dette prega også fleire av dei andre satsingane i dette jubileet. Over ein tiårsperiode hadde ein arbeidd med eit stort historieverk om grunnlova si historie, og det blei produsert ei utstilling om det same. Også i medieformidlinga av jubileet blei det lagt vekt på at folk skulle bli kjende med og få respekt for den danske grunnlova. Det blei mellom anna produsert ein grunnlovsfilm, «For frihed og ret», som dramatiserte viktige scener i historia til grunnlova.

Delinga av feiringa i ein nasjonal-statleg del 5. juni og ein lokal del 6. juni var mellom anna motivert av tanken om å skape ei mediehending, der folk gjennom radioen kunne samlast som nasjon og ta del i den statlege seremonien før dei feira grunnlovsdagen lokalt dagen etter (Warring 2003:130, Dayan og Katz 1996). Feiringa la opp til å formidle den offisielle versjonen av den danske grunnlova og det danske demokratiet, basert på førestellinga om konsensus rundt eit minnefellesskap. Basert på dette ønskte ein å skape både høgtid og folkefest.

Ifølgje Warring blei desse måla ikkje innfridde. Ho karakteriserer 1949-jubileet som ein «toppstyrt fiasko» (Warring 2003:127). Sjølv om dei offisielle seremoniane i høg grad blei gjennomførde etter planen, tyder publikums- og pressereaksjonane på at jubileet blei opplevd som ei pompøs feiring som ikkje engasjerte, men egga til kritikk og ironi. Det var det offisielle Danmark som feira seg sjølv! Sviktande oppmøte og engasjement gjorde at det var lite grunnlag for å snakke om folkefestar. Dei store satsingane, som historieverket og jubileumsfilmen, blei ikkje ferdige til jubileumsda-

gen. Historieverket fekk problem mellom anna på grunn av manglande konsensus om kven som skulle skrive den autoriserte grunnlovshistoria (Warring 2003:148). Grunnlovsfilmen sprengde alle budsjetttrammer, og han blei slakta av kritikarane og tatt av speleplanen etter kort tid. Den historiske utstillinga som blei produsert til jubileet, blei sett av berre 4 100 personar. Med tanke på at staten hadde satsa ca. 9 millionar kroner, som på den tida var eit stort beløp (og som faktisk ligg på same nivå som den statlege investeringa i 1999-jubileet), var resultatata magre (Warring 2003:130).

Avsluttande kommentar: jubilering og historiebruk fram mot 2014

Eksempla viser at bruken av fortida i jubileum kan vere komplisert og kontroversiell. Ved det danske grunnlovsjubileet i 1949 la ein stor vekt på feiringa si historiske forankring gjennom ressurskrevjande produksjonar av historieverk, utstilling og spelefilm om grunnlova si historie. Men desse prosjekta ser ut til å ha fått problem med fleire av dei kompetansekrava vi har vore inne på: ønske om politisk styring og profilering skapte strid rundt kven som skulle skrive historieverket, og sviktande arrangementskompetanse førte til at fleire av produksjonane ikkje blei ferdige til jubileet. Kritikarslakt og låge publikumstal tyder på manglande dramaturgisk kompetanse og kanskje også dårleg kulturell kompetanse når det galdt å forstå kva som kunne treffe den danske folkesjela.

Det norske unionsjubileet i 2005 blei også kritisert for måten ein kombinerte det historiske og det dramaturgiske på. Ei felle er det vi har omtalt som edutainment-fella, der fakta og fiksjon blir blanda på ein uklår og upåliteleg måte. Ei anna felle er å skilje det historiefaglege så sterkt frå det arrangementsfaglege at ein ender opp med historiske produksjonar som ikkje blir brukte og integrerte i dei store jubileumsarrangementa, som dermed blir historielause folkefestar. Dette var kritikken mot fleire av dei store hundreårsfestivalane som Norge 2005 arrangerte, der hovudattraksjonane ofte var store rockekonsertar, og det meste av programmet hadde lita eller inga tilknytning til hendingane i 1905 (Brottveit og Aagedal 2006:126).

Korleis vil bruken av historia bli i det komande grunnlovsjubileet 2014? Dei signala som har kome fram frå planleggingsprosessen, kan tyde på at

ein vil prøve å unngå nokre av dei «fellene» 2005-markeringa blei kritisert for å hamne i. Det blir sagt at jubileet skal ha ei tydeleg historisk forankring. Det er løyvt pengar til eit eige forskingsprogram som skal ha resultata klare i 2013, slik at dei kan brukast i jubileet. I planane for iscenesetjing av jubileet blir det lagt vekt på å ta utgangspunkt i stader og hendingar som var viktige i 1814 (Eidsvoll, Moss, dei lokale stadene Eidsvollsmennene kom frå, osv.). Ein har ikkje oppretta eit stort arrangørselskap slik ein gjorde ved unionsjubileet, med arrangørselskapet Norge 2005. I staden ser det ut til at ein vil satsa på ei tettare politisk styring av jubileet gjennom Stortingets hovudkomité, samstundes som ein vil delegere formidlingsansvar og dramaturgisk ansvar til kunst- og kulturinstitusjonar, som blir oppmoda til å tenkje grunnlovsjubileet 2014 inn i sine produksjonsplanar. Dette er nokre førebels inntrykk ein kan få nokre år før jubileumsstart. Kva det endelege resultatet blir, vil tida vise, men åra framover vil vere ein interessant periode for den som er interessert i notida si bruk av fortida.

Litteratur

- Brandt, T. (1999) «*Da verden hadde fire hjørner*». *Myter, historie og identitet rundt tusenårsjubiléet i Trondheim i 1997*. Trondheim: Hovudoppgave i historie, NTNU.
- Brottveit, Å., B.M. Hovland og O. Aagedal (2004) *Slik blir nordmenn norske. Bruk av nasjonale symbol i eit fleirkulturelt samfunn*. Oslo: Unipax.
- Brottveit, Å og O. Aagedal (2005) «Kampen om fortida. Unionsjubiléet som nasjonal identitetspolitikk». I *Sosiologi i dag* 3: 79–106.
- Brottveit, Å. og O. Aagedal (2006) «Kunsten å jubilere. Dyrkjøpte erfaringar frå unionsjubiléet. I *Nytt Norsk Tidsskrift* 2: 118–134.
- Dayan, D. og E. Katz (1996) *Media Events. The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University Press.
- Eriksen, A. (1999): *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax Forlag.
- Johnston, W.M. (1991) *Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today*. New Brunswick og London: Transaction Publishers.
- Køber, L.K. (2001) «*Verre enn unionen med Sverige*». *Om bruken av unionsbegrepet og historiske sammenligninger med unionen med Sverige i EEC/EF/EU-debattene 1961–1994*. Oslo: Hovudoppgave i historie, UIO.
- Warring, A. (2003) *Historie, magt og identitet. Grundlovsfejringar gjennom 150 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Warring, A. (2005) *Historiske jubilæer som identitetspolitikk. Perspektiver på jubelæumsmarkeringer med utgangspunkt i danske grundlovsjubilæer og sideblikk på unionsjubilæet 2005*. Foredrag på seminar på Diakonhjemmet Høgskole 12.04.05.
- Aagedal, O. (2003) *Nasjonal symbolmakt*. Oslo: Rapport 55. Makt- og demokratiutredningen. Unipub skriftserier.
- Aagedal, O., H. Egeland og M. Villa (2009) *Lokalt kulturliv i endring*. Bergen: Fagbokforlaget.

KAPITTEL 6

«...frem af Pergamenter»

Populærformidling på bakgrunn av arkivmateriale

Roger Tronstad

Hvilke historiske kilder – eller hvilke historiers kilder – skal arkivarene formidle? Arkivarene er jo bindeleddet mellom arkivene og allmennheten.

Dette bidraget skal omhandle arkivfolks valg av kilder og bruk av historie i formidlingsarbeidet. Hensikten er ikke å drøfte hvilke valg som faktisk er gjort hittil. Hensikten er snarere å reise noen spørsmål knyttet til de utfordringene som arkivarer møter i formidlingsarbeidet, og forsøke å illustrere disse utfordringene ved hjelp av konkrete kildeeksempler. Eksempelene bærer preg av at arbeidsstedet mitt er Statsarkivet i Kristiansand.

Skal vi først og fremst trekke fram og presentere de kildene som belyser det som er mest etterspurt, eller i stedet det som er mer ukjent, oversett eller overraskende? Hvilke hindringer må forseres hvis vi ønsker å legge vekt på temaer som representerer det pirrende, uortodokse, ubehagelige, unormale, kriminelle eller unasjonale? Hva er det som eventuelt kan bli oppfattet som uetisk eller spekulativt?

Historikere – og arkivarene selv – sier av og til at arkivarene har en viss makt eller innflytelse, eller i hvert fall påvirkningsmuligheter overfor arkivbrukere og forskere, i og med at vi arbeider inne i kildearsenalene og kan bestemme hva som skal trekkes fram og formidles av ukjente kilder. Da er det viktig at vi stiller oss selv en del spørsmål, men også at vi får ønsker og kritiske tilbakemeldinger.

Før man kommer til formidlingsoperasjonen, må man vite hvilke aktuelle primærkilder som finnes. I det statlige Arkivverket og i arkivsektoren for øvrig oppbevares det enorme mengder kilder. Mange arkivdepotinsti-

tusjoner oppbevarer for eksempel 10 000–20 000 hyllemeter arkiv, det vil si 10–20 km med skriftlige historiske kilder. Det ville ta flere tusen år å lese gjennom alt. Noen oppbevarer det mangedobbelte. Med andre ord kan det være en stor utfordring å klare å finne de mest aktuelle godbitene å formidle.

Et betimelig spørsmål er om vi i tilstrekkelig grad driver formidling. Det kan godt understrekes at mange arkivdepotmiljøer, for eksempel det statlige Arkivverket, faktisk ikke har som en av sine viktigste oppgaver å drive populærformidling. For eksempel har ikke statsarkivene egne stillinger til å drive muntlig og skriftlig formidling.

Betydningen av å synliggjøre arkivene for flest mulig gjennom ulike typer formidling er riktignok vektlagt både i stortingsmeldinger og i arkivvesenets strategiplaner. Store ressurser blir derfor brukt på tilgjengeliggjøring, for eksempel katalogisering og publisering av arkivkataloger på nettstedet arkivportalen.no, og på ren kildeutgivelse for at så mange som mulig skal kunne bruke arkivene.

Men en god del spennende og viktige beretninger må vi la ligge i den forstand at vi ikke bruker ressurser på å rette søkelyset mot de aktuelle kildene. Allmennheten har likevel anledning til å oppspore kildene selv via arkivkatalogene, og i så måte er historien i hvert fall ikke utilgjengelig eller aktivt gjemt.

Spørsmålet som står igjen, er om vi bruker de «riktige» kildene når vi har pålegg og mandat om og ressurser til å drive populærformidling.

Hva er arkivformidling?

Det kan være på sin plass å drøfte noen teoretiske tanker rundt begrepet *formidling* i arkivsammenheng. Arkivformidling eller kildeformidling innebærer å formidle noe som har å gjøre med arkiver eller skriftlige primærkilder. Formidling kan skje muntlig eller skriftlig. Arkivverket driver skriftlig formidling blant annet på nett, gjennom fysiske utstillinger og i skriftserien *Arkivmagasinet*, som kommer ut tre ganger i året. Det er to naturlige målgrupper for arkivformidlingen: allmennheten og forskerne. Tankene nedenfor om arkivformidling er primært knyttet til skriftlig populærformidling på nett myntet på allmennheten, som igjen vil si det historieinteresserte publikum.

Vi kan skille mellom arkivformidling og kildeutgivelse. Ren kildeutgivelse vil si å publisere en kilde, fortrinnsvis bokstavrett, og ikke nødvendigvis noe mer enn det. Arkivverket bruker store ressurser på kildeutgivelser. På Internett legges det ut skannede bilder av kirkeboksider, panteboksider, tingboksider og skifteprotokollsider i store serier for hele landet. Man skriver av folketellinger og andre kilder elektronisk for å gjøre dataene søkbare. Det nyeste store søkbare tilskuddet er folketellinga fra 1910.

Ved kildeutgivelse blir det publiserte produktet identisk med originalkilden, og det er en lettere tilgjengelig erstatning. De mest etterspurte kildene bringes ut av betongmagasinene og inn i en digital «lesesal». Denne lesesalen heter digitalarkivet.no. Der er arkivkilder fra hele landet og fra forskjellige århundrer plassert for selvbetjening.

En kildeutgivelse utgjør vanligvis ikke mer enn kilden selv. Man kan riktignok knytte noen faktiske opplysninger til kilden, for eksempel oppgi hvor den finnes, når den er datert, og hvem som er forfatter. Vi kan også gi beskrivelser som hjelper publikum til å bruke kilden. Dette er imidlertid elementær eller praktisk informasjon mer enn formidling.

Men vi kan bevege oss et skritt videre. Vi kan fortelle hva slags type kilde det er snakk om, hva teksten gjelder, hvilken sammenheng kilden er skapt i, eller hvordan arkivet er blitt til. Vi kan fortelle om mangler og særigheter og kildens betydning for historieberetningen. Jo mer vi forteller om dette, desto sterkere preg får arbeidet av arkivformidling. Mye av det som ligger på Digitalarkivet, inneholder slike elementer i tillegg til selve kildegjengivelsen og må derfor kunne defineres som kildeformidling som tilfører kilden en merverdi gjennom å utnytte den som levning.

I arkivformidlingen kan vi selvsagt også tillate oss å gi eksempler på hva kilden selv forteller. Hensikten er å vekke interesse og oppmerksomhet og helst skape opplevelse. Men jo lenger vi går i å fortelle noe fra kilden, og dermed utnytte den som beretning, desto mer beveger vi oss i retning av faghistorikerens felt. Og arkivarer skal helst ikke gå for langt i den retningen. Vi skal i hvert fall ikke fortelle den fullstendige historien, men gjerne gi en liten bit eller et utdrag, det vil si en smakebit eller appetittvekker. Denne typen populærformidling, for eksempel ved å vise både bilde av kilden, informasjon om den og en del av beretningen, er det blitt en god del eksempler på gjennom de siste ti årene på Riksarkivets, statsarkivenes

og andre arkivinstitusjoners nettsider. Kildene kan være både tekstdokumenter, karttegninger og fotografier.

Av og til er det beretningen som er det sentrale i formidlingen, og da kan den bli illustrert ved hjelp av ulike kilder.

På Arkivverkets nettsted digitalarkivet.no ligger de fullstendige arkivseriene eller de omfattende kildene, mens man på de enkelte arkivinstitusjonenes sider finner spredte kildeeksempler eller smakebiter i form av nettutstillinger, småartikler og enkle kildepresentasjoner. Det som ligger på Digitalarkivet, forbindes nok mest med kildeutgivelser og blir da også utnyttet av publikum som kilder, slik meningen er. Den andre kategorien kan betraktes som populærformidling, som har til funksjon å presentere stoff som kan gi leserne opplevelser.

Hensikten med populærformidling – eller folkeopplysning – er ikke bare å skape opplevelser. Motivet er å skape lyst hos folk til å oppsøke oss og bruke originalarkivene. Gjennom populærformidling har vi mulighet til å gjøre publikum oppmerksom på kilder som det ikke er så lett å oppdage. Av alt det som arkivsektoren oppbevarer, er bare en svært liten del publisert på nett. Og for mange arkivbrukere er det ikke alltid det viktigste eller mest spennende som ligger der. For å finne mer relevant stoff må man oppsøke arkivinstitusjonene og bruke originalkildene. Brukerne er da ofte avhengige av å vite hvilke kilder og muligheter som finnes. Gjennom formidlingen kan arkivaren vise noen av de mulighetene kildene gir.

Brukere flest trenger å utnytte arkivkildene kun som beretning, det vil si benytte beretningen i tekstinholdet. Derfor er det tilstrekkelig at kilden er tilgjengelig todimensjonalt, altså at man ikke behøver å holde dokumentet i hånda eller å betrakte det fra siden eller granske papiret og blekket med mikroskop, slik man gjør når man utnytter et objekt som levning. Derfor brukes nettet stadig mer som den naturlige arenaen for utgivelse og formidling av skriftlige kilder.

Hvis noen nå tenker at det må være utilfredsstillende å være arkivar fordi man må nøye seg med bare å presentere smakebiter, må det minnes om at alle arkivarer, i hvert fall i Arkivverket, har forskningsrett, og dermed også anledning til å granske og formidle de mer komplekse temaene.

Wergeland og Krag om arkivskatter

Formidling har vært en naturlig oppgave for arkivarer i over hundre år. Den første riksarkivaren vår var Henrik Wergeland. På sykeleiet, ikke lenge før han døde i 1845, skrev han «Archiv-Visen». Nest siste strofe lyder slik:

Deraf roder
han Klenoder
for sit Norge frem.
Æressagn han henter
frem af Pergamenter.
Intet heller
han fortæller,
end Alverden dem.

Ifølge Wergeland elsker arkivarene å oppspore skriftlige kilder om viktige temaer og formidle disse til allmennheten. Visa kan tas som en programerklæring om å drive arkivformidling – altså en oppfordring fra Wergeland til ettertidens arkivarer.

Også for hundre år siden ble det argumentert for å drive arkivformidling – den gang på Sørlandet. Vilhelm Krag skrev i lokalavisene: «Søger man i gamle Skrifter og Dokumenter, finder man, at her har levet en Række interessante og betydelige Mænd, at her har foregaaet mærkelige og skjæbnesvangre Begivenheder; – men hvad ved vi derom?» Han sier videre: «Dette skal drages frem.» Opprettelse av et stiftsarkiv ville ifølge Krag bli «til megen Velsignelse for hele vor Landsdel. Af dets gulnede Skatkammer kunne der være trukket frem Kundskab om det og dem, vi til vor egen Skam har glemt». Krag, som ivret for at det skulle opprettes et statsarkiv i Kristiansand, døde i 1933, året før statsarkivet ble etablert.

Det har vært drevet populærformidling i Norge på bakgrunn av arkivmateriale gjennom hele 1900-tallet. De siste 10–20 årene er formidling blitt høyere prioritert og utført i mer organiserte former gjennom tidsskrifter og fysiske utstillinger og ikke minst på Internett.

Juridiske grenser

For mange er det mer interessant å bruke tid på å lese om en dramatisk hendelse i 1950 enn om en i 1650 fordi nær fortid, særlig fra eget lokalmiljø, kan berøre en selv eller ens nære familie. Derfor kan det ofte være en fristende tanke for arkivarer å formidle noe spennende, dramatisk eller ukjent knyttet til enkeltpersoner fra de siste 50–100 årene.

Arkivarenes bruk av kilder til å formidle noe fra de siste 100 årene er imidlertid begrenset av juridiske bestemmelser. Visse opplysninger må skjermes av personvern hensyn. Dette er hjemlet i forvaltningsloven og i særlover. Lovverket gjelder taushetsplikt og muligheten for innsyn. Også arkivarene må rette seg etter regelverket i forbindelse med publisering og formidling. Vi har ikke lov til å vise alle opplysninger og dokumenter til alle som ønsker å se dem på lesesalen vår. Vi kan heller ikke presentere alle kilder for allmennheten, for eksempel på Internett. I henhold til lovgivning og inngåtte avtaler blir det satt sperre for innsyn av forskjellig varighet på de deler av arkivene som inneholder ømfintlige opplysninger om personlige forhold. Av og til må det utøves skjønn når man skal avgjøre hva som er taushetsbelagt, og hva som ikke er det. Regelverket kan ikke fange opp alt.

Forvaltningsloven § 13 sier at enhver som utfører tjeneste eller arbeid for et forvaltningsorgan, plikter å hindre at andre får adgang eller kjennskap til det han i forbindelse med tjenesten eller arbeidet får vite om blant annet noens personlige forhold. Med «personlige forhold» menes ifølge *Rettleiar til offentleglova*, s. 78–82, blant annet fysisk og psykisk helse, seksuell legning, følelsesliv, personlig karakter, visse familie- og hjemforhold, visse sosiale forhold, religiøs og politisk holdning samt mistanke, siktelse, tiltale eller dom i straffesak. Samme rettledning sier at «personlige forhold» er opplysninger som det med god grunn er vanlig å ønske å holde for seg selv, og opplysninger som sammen med andre tilgjengelige opplysninger kan skade eller utlevere en person. Taushetsplikten for personlige forhold kan også gjelde opplysninger om avdøde personer og personer som er forsvunnet.

Gamle straffesaker kan det ofte være spennende å formidle. Straffeprosessloven § 28 sier at enhver kan kreve utskrift av en dom i en bestemt straffesak så lenge det ikke er forbud mot offentlig gjengivelse av dommen.

Kravet kan avslås hvis dommen er eldre enn fem år. Grunnen er at når dommen er sonet, skal den dømte kunne få «lagt saken bak seg». Straffesaker og alt annet arkivmateriale avleveres til Arkivverket når materialet er rundt 25 år.

Men hvor lenge må opplysninger om personlige forhold være klausulert før vi kan formidle dem og bruke dem på annen måte? Forvaltningsloven § 13 c sier at taushetsplikten bortfaller etter 60 år fra siste innførsel når ikke annet er bestemt. Forvaltningslovforskriften § 10 sier at i barnevernssaker og adopsjonssaker faller taushetsplikten bort etter 100 år. Når det gjelder særlover, sier også statistikkloven 100 år, noe som var grunnen til at folketellinga fra 1910 ikke kunne publiseres før i 2010.

Ifølge forvaltningslovforskriften § 11 kan Riksarkivaren, når hensynet til personvernet tilsier det, bestemme at taushetsplikten for opplysninger i saker som oppbevares i Arkivverket, skal gjelde utover 60 år eller utover den frist som ellers gjelder for bortfall av taushetsplikt. Dette må imidlertid gjelde opplysninger som er ekstra sensitive, for eksempel alvorlige straffbare handlinger (mistanke, siktelse eller dom), helseforhold (psykiske lidelser), farskapsaker, seksuelle forhold og skilsmisssaker. De fleste dokumentene i landssviksakene er av Riksarkivaren vedtatt fortsatt klausulert, foreløpig fram til 2014. Mange synes det er ille at Riksarkivaren skal ha rett til å bestemme at enkelte landssviksaker skal være sperret i kanskje 80 år. Noen vil mene at regelverket egentlig beskytter gjerningsmannen mer enn offeret, og at det ikke nødvendigvis er Riksarkivaren som best vet hvem som eventuelt kan ta skade av å få vite hva som skjedde under krigen. Og enkelte mener kanskje at Riksarkivaren på den måten er med på å holde historien skjult unødvendig lenge. Riktignok kan en person få adgang til å se sin egen landssviksak, eller en forsker kan få se sperrede landssviksaker, men vedkommende har da ikke adgang til å publisere alt fra saken eller noe ømfintlig som kan knyttes til en navngitt person.

Arkivverket har ikke rett til å klausulere hele arkiv eller arkivserier hvis disse kan inneholde taushetsbelagte opplysninger. Allmennheten skal ha anledning til å se alle opplysninger som ikke er unntatt offentlighet. Dette innebærer at alle har rett til å se dokumenter hvor de taushetsbelagte opplysningene er fjernet, men likevel ikke hvis de frigitte opplysningene gir et misvisende bilde av saksforholdet (jf. offentleglova § 12).

Dommen er enstemmig.

D o m s s l u t n i n g:

I. [REDAKERT] dømmes for forbrytelse mot provisorisk anordning av 15. desember 1944 om tillegg til straffelovgivningen om forrederi (landssvikanordningen) § 3, jfr. § 2 nr. 1 a og nr. 4, jfr. straffelovens § 86 og § 62, til fengsel i 1 - ett - år samt tap for 10 - ti - år av den i landssvikanordningens § 11 nr. 1 nevnte rettighet.

II. [REDAKERT] dømmes til å tåle inndragning av 2500 - to tusen fem hundre - kroner til forsel for Ørstatningsdirektoratet.

Landssvikdom mot en kvinne på Sørlandet i 1946.¹

Hva så med privatarkiver som foreninger, politiske partier, bedrifter og andre private instanser eller personer velger å oppbevare i et statsarkiv? Den som avleverer et slikt arkiv, kan bestemme at arkivet eller deler av det skal unntas fra offentlighet for et antall år, og vilkårene for innsyn kan til og med settes strengere enn det som forvaltningsloven tilsier.

Når det gjelder taushetsplikt, finnes det imidlertid unntak. Det kan for eksempel gis tillatelse til innsyn hvis de taushetsbelagte opplysningene er blitt anonymisert, jf. forvaltningsloven § 13 a pkt. 2. Siden det er stor interesse for forskjellige typer sperret materiale, burde vi kanskje formidle mer av slikt stoff uten personnavn. Men i stedet pleier vi å vente til stoffet er gammelt nok til at vi kan fortelle det vi vil. Å formidle kilder der personnavn og annet er sladdet, vil ikke være hensiktsmessig hvis den benyttede kilden i formidlingssammenhengen gir et skjevt inntrykk eller skaper tvil, nye spørsmål eller rykter hos leserne.

Det kan også gis innsyn hvis opplysningene er alminnelig kjent eller lett tilgjengelige andre steder, jf. forvaltningsloven § 13 a pkt. 3. Men verken arkivarer eller utenforstående arkivbrukere har lov til å publisere alle

1. Statsarkivet i Kristiansand, Nedenes sorenskriveri, Domsprotokoll landssviksaker 1945-1946, s. 276.

sensitive personopplysninger fra en sak ut fra det faktum at saken allerede ble nevnt i en publikasjon i for eksempel 1949. Saken må ha vært nevnt i en allment tilgjengelig publikasjon ikke bare myntet på en engere krets, og den må ha blitt publisert i de seinere år. Hvis kriteriene er oppfylt, kan vi i så fall likevel ikke publisere flere sensitive opplysninger i saken enn dem som er kjent fra før.

Den som bryter taushetsplikten, risikerer påtale og straff. I egenskap av saksbehandlere, lesesalsveiledere, forskere og formidlere rammes arkivarene – i likhet med universitetenes historieforskere – av straffeloven § 121 (fra 1902). Den som forsettlig eller grovt uaktsomt krenker taushetsplikten, risikerer bøter eller fengsel i inntil seks måneder. Hvis man har til hensikt å skaffe seg eller andre en uberettiget vinning, kan fengsel inntil tre år anvendes. Bestemmelsen rammer også taushetsbrudd etter at vedkommende har avsluttet tjenesten eller arbeidet. Dette tilsier at arkivarer må tenke seg godt om før de formidler noe fra de siste 100 årene som er knyttet til navngitte personer. Som regel har arkivarene ansvarlige nettedaktører eller overordnede som de kan rådføre seg med, og som står ansvarlige.

Etiske hensyn

I tillegg til juridiske begrensninger må vi av og til ta forskjellige former for etiske hensyn. Da må vi ofte basere oss på skjønn.

Når det gjelder fotografier, kan det i sjeldne tilfeller være aktuelt å anonymisere ved bruk av sladding. Av og til blir vi kanskje nødt til å velge ikke å vise bildet, for eksempel bevismateriale fra ulykker. Det er mange spørsmål man må ta stilling til når man vurderer å presentere et fotografi. Hvis vi for eksempel har foto av en død russisk krigsfange, så vil det kanskje være av interesse for eventuelle nålevende slektninger, men de er sannsynligvis mer interessert i de faktiske opplysningene knyttet til bildet og ikke det tragiske bildemotivet. Hvis vi ønsker å formidle noe om dette på Internett for å informere eventuelle nålevende slektninger, kan vi nøye oss med å formidle en historie med tekst og nevne at foto finnes. Av og til kan det for øvrig være aktuelt for oss å formidle på andre språk enn norsk.

En russisk krigsfange ble drept våren 1945 og begravd i Jegersberg i Kristiansand, ikke langt fra universitetet og statsarkivet. Etter krigen

ble liket gravd opp. Da så man at kula hadde gått inn i nakken og ut gjennom panna. Han var altså blitt henrettet av tyskerne. Det er flere eksempler med både foto og tekstopplysninger i arkivene vedrørende navngitte krigsfanger som ble henrettet, i tillegg til utallige andre typer tragiske episoder fra krigen. Bli det mer allment interessant og dermed mer aktuelt å formidle stoff når det dokumenterer tyskernes framferd? Vet vi tilstrekkelig om hva tyskerne gjorde, og hvordan de oppførte seg? Har arkivarene en moralsk plikt til å offentliggjøre informasjon om for eksempel menneskerettighetsbrudd, ukjente overgrep og folkemord? Er bildet av den døde russiske krigsfangen for kraftig kost i en papirpublikasjon? Det vil sikkert være delte meninger om dette. Og hva med å vise bildet på Internett? Til det spørsmålet vil sannsynligvis enda flere si at det blir etisk uheldig, kanskje særlig fordi barn eller voksne kan bli sterkt berørt. Viser man et tilsvarende bilde på TV, kan det advares i forveien mot sterke inntrykk. Men på Internett kan bildet få et evig liv, og det er vanskelig å advare i forveien.

De fleste etiske dilemmaene knytter seg til tekstdokumenter. Selv om en arkivkilde ikke inneholder taushetsbelagte opplysninger, kan det hende at vi av etiske hensyn likevel ikke bør formidle informasjonen. I 1905 utga Gabriel Scott «Pider Ro's historier». Pider Ro, eller Johan Petter Bjørnvald, som han egentlig het, levde i Kristiansand fra 1838 til 1915. Han var god til å fortelle historier og skrøner og var informant for Scott. I 1905 ble Pider Ro dømt til ett års fengsel for utuktig omgang med mindreårige gutter. I 2003 formidlet jeg denne historien på statsarkivets nettsider, og den ble omtalt i lokalpressen. Jeg gikk imidlertid ikke nærmere inn på detaljene i saken eller hva de straffbare handlingene gikk ut på, av hensyn til de berørte guttene. Flere av dem levde til slutten av 1900-tallet, og den ene gutten ble en svært kjent psykiater. Ville dette ha hatt allmenn interesse? For en biograf ville en slik opplysning helt sikkert ha vært interessant fordi den for eksempel ville ha blitt vurdert som mulig medvirkende forklaring til personens seinere interesseområder. Uansett er dette et eksempel på at også en kilde som er over 100 år gammel, kan volde hodebry av etiske grunner.

Et annet eksempel på etiske hensyn ved formidling gjelder NS-medlemmer. Personer som har bekledd offentlige stillinger eller utført oppdrag for det offentlige, har ikke krav på beskyttelse for det de har gjort i slike

sammenhenger. Eksempler på offentlige stillinger er fylkesmann, ordfører og lensmann. Også de som hadde høyere verv innen NS-systemet, kan bli omtalt og navngitt. Men man skal ikke avsløre noe annet enn hva de sa eller gjorde i utøvelsen av sin funksjon. Det er ikke alltid helt klart hvor grensene skal gå, og dessuten blir noen grenser naturlig skjøvet på etter hvert som tida går. Noen mener det er greit å navngi slike NS-medlemmer, mens andre mener at man først bør varsle vedkommendes etterkommere.

Den etiske dimensjonen som arkivarene må ta hensyn til, går altså ut på å utøve skjønn og handle på eget ansvar, eventuelt i samråd med overordnede, slik at man ikke sårer eller skader noen selv om det er lov til å formidle opplysningene. I de yrkesetiske retningslinjene for arkivarer står det at disse bør trygge personvernet både for dem som har skapt arkivene, og for dem som finnes registrert i arkivene, særlig dem som ikke har hatt noen innflytelse på bruken eller håndteringen av materialet. I sitt arbeid bør arkivarene ta hensyn til de legitime, men av og til motstridende rettigheter og interesser som kan oppstå hos arbeidsgivere, eiere og brukere av arkiver og personer som er registrert i arkiver – i fortid, nåtid og framtid, heter det også i retningslinjene.

I populærformidlingen må vi arkivarer passe på ikke å formidle noe på en misvisende måte eller såre eller skade andre eller ha et uhederlig motiv bak det vi formidler, for da risikerer vi å bli rammet av straffelovens bestemmelser om taushetsbrudd eller å bli anmeldt av privatpersoner for ærekrenkelse.

Prioritering

Uavhengig av hensynene til regelverk og etikk må arkivarene alltid foreta et valg av tema. Hvilken kilde og hvilke opplysninger skal vi prioritere å formidle?

Vilhelm Krag nevnte at skjebnesvangre begivenheter burde dras fram. En av de mest skjebnesvangre begivenhetene som har rammet Agder, riktignok etter at Krag døde, er den tyske invasjonen 9. april 1940 med påfølgende krigshandlinger. Vi vet at kilder og beretninger som gjelder andre verdenskrig, er interessante for mange. Det er mange krigstemaer å velge mellom. Legger vi mer vekt på å formidle kilder som forteller noe

om norske bragder og tap under krigen, enn om kilder som forteller noe om tyske slike? Hvor langt skal vi gå i å bruke ressurser på fienden? Jeg skal ikke prøve å besvare det, men velger å vise et par kildeeksempler som gjelder okkupanten.

Det finnes mange fotografier som viser hvordan begravelsen av tyske falne foregikk på Kristiansand kirkegård i 1940, og hvordan de tyske offiserene og soldatene ble hedret. Det finnes tegninger som viser hvor de enkelte gravene var plassert. Og det finnes fotografier av hvordan gravene i virkeligheten så ut med de opprinnelige korsene. Men først og fremst finnes det mye stoff eller metadata i form av tekstdokumenter. For eksempel finner vi rapporter om funn av tyske lik, og det forekommer obduksjonsrapporter og korrespondanse med de pårørende som fikk dødsbudskapet.

Hvis stoffet ikke inneholder noe som er unntatt fra offentlighet, og det heller ikke er noe etisk i veien for å formidle disse kildene, så er spørsmålet likevel hvem som eventuelt vil være interessert i å lese om dette. De falne tyskernes etterkommere? Tyske medier? Interesserte nordmenn som er opptatt av krigshistorie? Norske medier? Spørsmålene om målgruppe og potensiell interesse gjør det ikke alltid lett å prioritere hva man skal formidle.

Av og til kan det være spennende å formidle noe som for mange innebærer en overraskende nyhet, eller noe som bryter med gjengs oppfatning. Et eksempel var den nevnte historien om at sørlandsikonet Pider Ro ble dømt for utukt. Et annet eksempel var da jeg publiserte kilder om Håvard Hedde på statsarkivets nettsider i 2008. Den populære og norgeskjente setesdølen hadde et vanskelig liv og pådro seg tukthusstraff. Denne historien vakte oppmerksomhet i landsdekkende medier siden den bare delvis hadde vært kjent på Agder inntil da.

Når det så gjelder det ubehagelige, kan jeg ta et eksempel som gjelder trakassering. Den første politikvinnen i Norge ble ansatt ved Kristiansand politikammer i 1910. Snart ble den dyktige Mathilde Henriksen utsatt for graverende ubehageligheter fra en mannlig kollega. Politikvinnen anmeldte kollegaen, og Norge fikk – så langt jeg kan skjønne – sin første virkelig store rettssak knyttet til trakassering av en kvinnelig arbeidskollega. Dommen ble felt i 1913. Mathilde Henriksen vant saken, og kollegaen fikk fengselsstraff og måtte betale en klekkelig erstatning.

Mathilde Henriksen hetses i anonymt sirkulære i 1912.²

Jeg publiserte denne saken med kilder på statsarkivets nettsider sommeren 2010. Da var det 100-årsjubileum for ansettelse av Norges første politikvinne. Rettssaken, som jeg gravde fram fra arkivene våren 2010, og som blant annet inneholder en tvilsom kjærlighetshistorie og intime brev, vakte interesse hos ukebladet *Hjemmet*. Bladet hadde tilfeldigvis et intervju med Mathilde Henriksen i 1911, det året bladet begynte å komme ut på norsk. I *Hjemmet* 47/2010 kom en reportasje om rettssaken med gjengivelse av mye av det som jeg hadde funnet. Reportasjen kunne da bli lest av ukebladets 700 000 lesere. Det er vel og bra at stoffet som vi formidler, når ut til mange. Imidlertid vil vi jo at leserne av stoffet skal skjønne hvor det kommer fra. Haken i dette tilfellet var at *Hjemmets* reporter, som ikke var i kontakt med meg, fullstendig unnlot å oppgi hvor primærkildene finnes, eller at historien fra primærkildene stammer fra nettsidene til Statsarkivet i Kristiansand. Slik *Hjemmets* presentasjon framstår, må leserne ha fått det inntrykket at det var bladet eller reporteren som hadde foretatt arkivundersøkelsene. Dette kan man si er et eksempel på andres misbruk av våre opplysninger om historie – til egen vinning. Redelighet innebærer kreditering. Men kanskje er populærformidlet stoff – i likhet med mye annet – spesielt utsatt for fri bruk til andres inntekt når det ligger på Internett, og særlig når stoffet ligger på offentlige etaters nettsider. Man skulle likevel tro at profesjonelle skribenter, forfattere og utgivere respekterte vanlige kjøre- og høflighetsregler.

2. Statsarkivet i Kristiansand, Kristiansand politikammer, Justisd. 53/1913, pakke 893.

Med hensyn til prioritering lar vi oss nok av og til styre av hva som blir jubilert til enhver tid. Et eksempel på hva som skal feires i 2011, er Roald Amundsens vellykkede sørpolekspedisjon. Medlemmene av ekspedisjonen gjorde forberedelsene sine i Kristiansand og Flekkerøy-området sommeren 1910. I 2007 publiserte jeg en presentasjon av dette på statsarkivets nettsider, noe som også førte til fyldig avisomtale. I 2011 kommer Arkivverket til å formidle arkivkilder om Amundsen. I dette tilfellet kan man, om man vil, rette søkelyset mot at Sørlandets betydning for ekspedisjonens forberedelser er neglisjert i polarlitteraturen. Dermed er dette et eksempel på at historie gjennom arkivdokumentasjon kan bidra til å profilere en by eller bygd.

Rundt 1886 skjedde det noe alvorlig i Arendal. Da den økonomiske depresjonen satte inn fra 1880-årene, ble det problemer for rederne og næringslivet ellers. Særlig store problemer ble det for Arendals Privatbank. Denne kredittbanken hadde lånt ut mye penger med dårlig sikring. Axel Herlofson var banksjef fram til konkursen i 1886. Han gikk også selv konkurs. På grunn av uregelmessigheter og bedrageri ble Herlofson dømt til seks års fengsel. Dommen ble felt i underretten hos byfogden i Arendal i 1887. Før rettsaken prøvde Herlofson å rømme ut av landet, men han ble arrestert i Kristiansand. Grunnen til den strenge dommen var at Herlofsons graverende økonomiske disposisjoner hadde påført banken en så stor krise at de utløste det såkalte «arendalskrakket». Krakket førte til at mange bedrifter gikk konkurs, familier ble ruinert og Arendals storhetstid tok slutt, og konsekvensene ble enorme for deler av Aust-Agder i mange tiår framover.

Man skal sannsynligvis lete lenge etter en økonomisk katastrofe av tilsvarende dimensjoner, hvor en enkeltperson har så mye skyld, i norsk historie. Likevel er det påfallende å se at denne saken og denne mannen i liten grad er omtalt i historiske framstillinger. Dersom det er slik at forfattere eller de som har bevilget penger til historieprosjektene, har unnlatt å formidle dette av frykt for negative reaksjoner i lokalsamfunnet eller for ikke å sette et lokalsamfunn eller en etterslekt i et ugunstig historisk lys, så er dette et eksempel på bevisst skjuling av historisk informasjon. Det er først i de aller seineste årene at episoden er omtalt på Internett og knyttet direkte til Herlofson og dommen mot ham. Kanskje bør arkivarene av og til bidra til å rette opp skjevheter eller oppfatninger ved å formidle kilder som kan gi mer balansert kunnskap om historiske temaer.

hi 11 Krom 80 ym. 11
 med sin fæderlige Høiherredømmes forfatningsanføjer
 hi Statskongen kongen Krom 1211-80 ym.
 om andet forfatningsanføjer at her fra
 frem oplyst alle spørgsmål for med kongen.
 Thi kjendes for Ret!
 Danket af Axel Herlofson for for. Derbydtes
 med Krets-lop 21.8.8 og lop 21.8.828 og 29 af Krets
 lop 6.8.11 at prof. at her hi Stogard i 6-vek-
 det samt off. at her fra sit Amt hi for det.
 part og sit Amt hi for det i Nord
 Herredstiftelse. Resten er med sin

Dommen mot Axel Herlofson 1887.³

Et annet emneområde som godt kunne prioriteres mer, ikke bare i formidlingsammenheng, men også i forskning, er minoritetene. To av de nasjonale minoritetene i Norge er jøder og romani (tatere). I Agder-arkivene finnes det mye informasjon om begge gruppene. Merkelig nok har ingen gitt seg i kast med å forske i Agder-jødernes historie før helt nylig. I slutten av 2010 utkom boka *Jakten etter jødene på Agder*.⁴ Men boka gir informasjon bare fra andre verdenskrig. Kanskje forskere hittil ikke har funnet temaet Agder-jødernes historie interessant nok, selv om det omfatter så dramatiske fenomener som forfølgelser og antisemittisme? Kanskje man har trodd at det ikke finnes så mye kildemateriale i arkivene, eller at det ikke har bodd noen jøder på Agder før andre verdenskrig?

Arkivene gir opplysninger om ikke bare jødiske menn, men også jødiske kvinner og barn. I 1939 prøvde en familie i Kristiansand å få en jødisk gutt til Norge fra Sveits. Det var mange som prøvde å flykte fra kontinentet til Agder på den tida. Et fotografi av gutten ligger ved søknaden. Som regel ble det avslag på slike søknader. Det ble det også for denne gutten.

3. Statsarkivet i Kristiansand, Arendal byfogd, Domsprotokoll 1882–1888, 6, s. 546.

4. Thomas V.H. Hagen, Gro Kvanvig og Roger Tronstad (2010), *Jakten etter jødene på Agder: Fortellinger om det sørlandske holocaust*. Kristiansand: Stiftelsen Arkivet.

Underkjend Ida Fein tillæder sig hermed at
 meddele, at den inden 9de Mars 1910 anmeldte Pariserbazaren
 for idg. af et gebruk og bedes dermed, indskrives af Arendals
 Handelsregister.
 Arendal den 26 April 1911
 Ida Fein.

Registreret idg.
 Arendals Magistrat den 27 April 1911
 Emil Høy.

Den jødiske kvinnen Ida Fein melder at forretningen Pariserbazaren i Arendal er opphørt, i 1911.⁵

I arkivene finnes også informasjon om jøder som drev forretningsvirksomhet på Agder, blant dem kvinner. En av dem var Ida Fein, medlem av en familie som rundt 1910 var bosatt i Arendal. Der var hun styreformann i to firmaer. I arkivene finnes for øvrig mye informasjon om handelsvirksomheten som familien drev rundt om på Agder. Noen av familiemedlemmene ble drept i Auschwitz under andre verdenskrig.

Av og til kan valg av tema til populærformidling bli påvirket av hva som er «i vinden», uavhengig av jubileum. Nylig nedsatte regjeringen et utvalg som skal kartlegge konsekvenser av norsk romanipolitikk. Utvalget skal gjennomgå skriftlige og muntlige kilder på området. Dette omfatter blant annet arkivundersøkelser og gjennomgang av forskningsmateriale og historiske dokumenter. Det kan være gunstig å benytte slike anledninger – på samme måte som jubileer – til å formidle aktuelle kilder fordi det da kan være lettere for oss å få oppmerksomhet og flere lesere.

5. Statsarkivet i Kristiansand, Arendal byfogd, Bilag til firmaregister B 3, 1908–1915, Kd-0009.

Konklusjon

Vi arkivarer har både regelverk og andre hensyn å ta før vi velger hva som skal formidles. Jo tettere man legger seg opp mot de juridiske og etiske grensene for hva som kan formidles, og jo mer man prioriterer stoff om hendelser og fenomener som har vært oppfattet som pirrende, uortodokse, ubehagelige, unormale, kriminelle eller unasjonale, desto mer spennende blir stoffet for folk flest og for mediene. Jeg må innrømme at jeg syns nettopp disse kategoriene kilder og historier er de mest spennende å benytte ved populærformidling. Det viser seg da også at både publikum og presse responderer mer på slikt stoff.

Det er svært mye å øse av når vi skal velge kilder, temaer og vinklinger. Kanskje det likevel ikke er så viktig å problematisere hva som bør prioriteres, men at det er mangfoldet som er det viktigste?

Hva var det Henrik Wergeland sa i den siste strofen av «Archiv-Visen»?

Archivaren

– Gud bevar'en! –

elsker da sit Støv.

Han i det jo finder

Norges Hædersminder.

I sin Kjælder

boer han heller

end blandt Rankens Løv.

Wergeland har helt rett i at arkivarer syns det er spennende å arbeide i en støvete kjeller. Der kan vi daglig vasse rundt i nærkontakt med historiske kilder og velge blant ukjente godbiter på øverste hylle i stedet for å være blant «rankens løv».

Iscenesatt sjøfartshistorie på sørlandske sommerfestivaler og spel

Berit Eide Johnsen

Nordmenns bevissthet om å tilhøre en sjøfartsnasjon har vært på retur de siste tiårene, i takt med skipsfartens minkende betydning for sysselsettingen. Det er langt mellom sjøfolkene i dag, og de fleste vil heller karakterisere Norge som en oljenasjon. Men også oljeaktivitetene i Nordsjøen er maritime næringer, og den allmenne interessen for kystkultur og maritim historie er fremdeles betydelig. Utover 1900-tallet, og frem til i dag, er den maritime kulturarven i økende grad blitt iscenesatt og brukt – og kanskje misbrukt? – som en del av turismeprodukter og turismesatsinger. Det vi kan observere, er at sørlandskystens maritime historie, de maritime kulturminnene og kystlandskapet – både det materielle og det immaterielle – blir brukt innen den kulturbaserte turismen og opplevelsesøkonomien på Sørlandet.¹

I denne artikkelen vil jeg rette søkelyset mot bruken av den maritime historien på sørlandske sommerfestivaler og spel. De siste årene har nemlig flere lokale arrangementer inkludert iscenesettelser av hendelser fra Agderregionens sjøfartshistorie. Jeg vil særlig ta for meg to festivaler som har hatt stor suksess på Sørlandet de siste årene: Kaperdagene/Kapernatten i Farsund og Kjæmpestaden i Arendal. Jeg vil også trekke inn spelet *Bataljen*

---

1. De siste årene har jeg publisert en rekke artikler med fellestema *resirkulert maritim kultur og endret bruk av sørlandskystens landskap*. Se Johnsen 2002, 2004, 2005a, 2005b, 2008a, 2008b og 2010.

i *Homborsund* og Tordenskioldsdage i Frederikshavn i analysen. Sistnevnte festival har vært den viktigste inspirasjonskilden for Kjæmpestaden. For å sette mine casestudier i perspektiv vil jeg innlede med en kort oversikt over sørlandske festivaler og spel innenfor rammen av norske festivaler og spel.

Hovedproblemstillingen er: Hva er motivet for å iscenesette sjøfartshistorien på sommerfestivaler og spel? Hvordan skiller de seg fra museene i formidlingen av sjøfartshistorien? For å belyse dette vil jeg se på hvem som iscenesetter historien, hva drivkreftene og inspirasjonen er, og hvem publikum/målgruppen er. Jeg vil videre se på hvilke deler av sjøfartshistorien som iscenesettes, hvorfor og hvordan dette gjøres, og hvordan historiens *bruk* og *budskap* endrer seg over tid, selv om disse refererer til den samme historiske hendelsen.

Min tese er at fortidens historie og kultur stadig blir «resirkulert», iscenesatt og tolket på nye måter som svar på nåtidens endrede økonomiske, sosiale og kulturelle utfordringer. Veksten i den maritime kulturarrivturismen på 1990- og 2000-tallet kan sees i lys av lokalsamfunnenes jakt på identitet og selvmarkering. Historiske iscenesettelser skaper tilhørighet til et sted. Men de kan også være en respons på (relativ) økonomisk deprivasjon og befolkningsmessig og industriell tilbakegang. Lokale og regionale krefter kan konstruere et sted som noe unikt og «oppfinne» historier som understreker identitet, for å fremme økonomisk og kulturell vekst og styrke konkurransekraften vis-à-vis nabobyer. De historiene som iscenesettes for dette formålet, kan til en viss grad – men bare innenfor visse rammer – løsrives fra den faktiske historien og det autentiske. Historie kan også iscenesettes for andre formål, for eksempel – slik jeg skal vise et eksempel på – for å skape internasjonale nettverk og forståelse på tvers av landegrensene. En tese er også at iscenesettelsene av sjøfartshistorien er eksempler på en postmoderne livsstil og opplevelsesturisme, og at de lokale presentasjonene er en respons på globaliseringen og internasjonaliseringen av opplevelsesindustrien.

For å tolke historiene som iscenesettes, vil jeg gjøre nytte av teorier om episke strukturer og eventyrfortellinger, både tradisjonell, strukturalistisk eventyranalyse og moderne teorier om *storytelling*, *story living* og *city branding*. Jeg vil også trekke inn teorier om turismen i det postmoderne, globale samfunnet. Videre vil jeg drøfte forholdet mellom fiksjon og fakta

i tilknytning til teorier om *oppfunnet tradisjon* («invention of tradition») og *autentisitet*.

Metodisk bygger analysen på observasjon. Den bygger også på kvalitative intervjuer med sentrale personer bak Kjæmpestaden samt fotografier, avisartikler, prosjektbeskrivelser og andre typer skriftlige kilder.²

Sørlandske sommerfestivaler og spel

Hva er en moderne festival? En vid og generell definisjon er: «Festspill eller større festligheter som gjentas med jevne mellomrom, for eksempel årlig, som oftest med kulturelt eller kunstnerisk tilsnitt».³ En ytterligere presisering kan være: «Offisielt arrangement som varer minst to dager med større og mindre kulturarrangementer: utstillinger, forestillinger og underholdning» (Antonsen 2005 og Aust-Agder Fylkeskommune 2006:16).

Norske festivaler kan grovt sett deles i to: musikkfestivaler og kultur(arv) festivaler, eller kanskje tre dersom man regner de religiøse festivaler for en egen kategori. Sistnevnte har en sterk stilling på Sørlandet. Kanskje kan også sportsfestivaler regnes som en egen kategori? Men én og samme festival kan godt inneholde flere eller alle disse elementene. Kategorisering er problematisk og kan være gjenstand for diskusjon.

Ordet *festival* var i Norge lenge ensbetydende med Festspillene i Bergen, som ble grunnlagt i 1953, inspirert av Edvard Griegs Musikkfest i Bergen i 1898. I 1961 fulgte Molde opp med Norges første jazzfestival.⁴ Men Kalvøyafestivalen, etablert i 1971, regnes likevel av mange som alle norske musikkfestivalers mor, selv om Forumfestivalen samtidig ble etablert i Arendal. Selvsagt var det Woodstock (1969) som var den store inspirasjonskilden. Mange rockefestivaler ble etablert i Norge de følgende årene. Sommeren 2007 trakk over 150 norske rockefestivaler over en halv million publikummere. I mange år var Quart Festivalen (etablert 1991, konkur 2009) Sørlandets desidert største, men i dag er Høvefestivalen (etablert 2007) den desidert viktigste på Sørlandet, og den er en av Norges største

2. Jeg var i 2006 til stede på Kapernatten i Farsund og Kjæmpestaden i Arendal, og i 2007 på Tordenskioldsdage i Frederikshavn.

3. Oppslagsord «Festival». Lastet ned 10.09.2007 fra Wikipedia.

4. Nettstedet <http://www.norge.se/culture/music/festivals/festivals.htm>. Lastet ned 10.09.2007.

rockefestivaler.⁵ Den eldste musikkfestivalen i regionen er Kirkefestspillene i Kristiansand, etablert i 1971.

Mange norske festivaler har et historisk «spel» som hovedattraksjon. *Spelet om Heilag Olav (Stiklestadspelet)* fra 1954 er det eldste (Orre 2006 og Christiansen 2007).⁶ I 2005, 100 år etter unionsoppløsningen, ble ca. 90 ulike historiske spel oppført i Norge. Men allerede året etter var antallet falt til 50. Et stort antall var basert på middelalderhistorie.⁷ Her er handlingen ofte lagt til en *brytningstid*: overgangen fra hedendom til kristendom eller overgangen fra katolisisme til protestantisme. Men også tiden for dannelsen av nasjonalstaten og 1814 med grunnloven og Napoleonskrigene er populær. Det samme er etablering av industri (glassverk og jernverk) og Norges industrialisering (Weisser 2007). De fleste historiske spelene kan karakteriseres som naturalistiske og tradisjonelle.⁸ Plottene er vanligvis universelle, men vektlegger romantikk og individuelle konflikter. Det som gjør disse spelene så unike, og samtidig så typiske for vår tid, er deres sterke stedstilknytning. *Spelet om Heilag Olav* kan bli oppført bare på Stiklestad.

På Sørlandet er flere spel blitt oppført de senere årene, dels som enkeltstående arrangementer, dels i forbindelse med festivaler. Det mest kjente er kanskje *Spelet om Kråka*, forestillingen som Agder Teater setter opp annet hvert år i Kråkevika i Spangereid (Lindenes kommune), sist i 2010.⁹ Sagnet om fattigjenta Kråka som ble dronning av Danmark, henter sitt materiale fra folkevandringstiden. De fleste spel er imidlertid blitt oppført bare ett

5. De 10 største festivalene solgte til sammen over 300 000 billetter. Quart Festivalen hadde 57 000 besøkende 2006 og solgte godt under 30 000 billetter i 2007. Hovefestivalen solgte 50 000 billetter i 2007 («Tidenes festivalsommer», *Fædrelandsvennen*, 06.08.2007).

6. www.stiklestad.no Lastet ned 10.07.2007.

7. I Sverige er Medeltidsveckan på Gotland en av de største og eldste festivalene. Middelalderen var også i Sverige den mest populære destinasjonen for tusenårsskiftets «tidsresenärer», med 43 arrangementer ifølge en oversikt fra 1998 (Gustafsson 2002:17).

8. Avisdebatten og diskusjonen rundt Stein Wings oppsetning av *Spelet om Heilag Olav* og andre spel i august 2007 viser at arrangører har ønske om og vilje til nytenkning og eksperimentering, men at dette lett kommer i konflikt med ønsket om kontinuitet og tradisjon, og at mange også foretrekker tradisjonelle oppsetninger (debatt i *Adresseavisen* og *Aftenposten* i august 2007). Bentein Baardsons mer tradisjonelle oppsetning av *Spelet om Heilag Olav* i 2010, som gikk tilbake til røttene med bruk av opprinnelig manus fra 1961, ble derimot kritisert for å være «utdatert» og en «snill og tannløs hyllest» (Gullestad 2010).

9. *Spelet om Kråka* i regi av Agder Teater, spilt første gang i 2000, deretter i 2002, 2004, 2006, 2008 og 2010 på Spangereid i Lindenes kommune.

eller noen få år for så å bli nedlagt. Åmli kommune oppførte i fem år fra 1997 det lokalhistoriske *Spelet om Inger og Knut*. Et spel om Hans Nielsen Hauge ble i noen år oppført på Herefoss i Birkenes kommune, og i juni 2007 også på en øy utenfor Lillesand. I Høvåg (Lillesand kommune) satte Agder teater i 2009 og 2011 opp *Jernbyrden*, forfatteren Rune Belsviks dramatisering av Gabriel Scotts roman av samme navn. Meningen er at også dette spelet skal oppføres annet hvert år. Det handler om Jan Vibe, som slo seg ned i Høvåg på Kristian Lofthus' tid, på slutten av 1700-tallet, og det spilles på akkurat samme sted som romanens handling utspiller seg på. I 2005 ble *Bataljen i Homborsund* oppført på Homborsund fyr. Dette spelet vil bli nærmere omtalt nedenfor. Selv om det er blitt oppført flere spel på Sørlandet de siste årene, kan spelene ikke sies å være et like sentralt trekk ved landsdelens kulturliv som festivalene.

Sørlandets festivaler

Festivalene ble som nevnt over populære i Norge særlig fra 1970-tallet. På Sørlandet – som i resten av Norge – vokste antallet festivaler sterkt utover 1980- og 1990-tallet og akselererte ytterligere etter årtusenskiftet. Mer enn 320 000 mennesker besøkte 43 små og store festivaler på Sørlandet i 2005 (Antonsen 2005).¹⁰ Besøktallet oversteg dermed antall innbyggere i de to Agder-fylkene.¹¹ Bare Kristiansand hadde 13 festivaler mellom mai og september dette året. I 2007 ble det, ifølge en rapport fra Agderforskning, arrangert 94 festivaler på Sørlandet, temmelig likt fordelt på kunstheter (45) og kulturfestivaler (49) (Hjemdahl et al. 2007). Nær 80 prosent (74 av 94 festivaler) ble arrangert langs kystlinjen, med størst festivaltetthet i de hvite sørlandsbyene, der det flere steder er tilløp til dannelser av «festivalklynger». Arendal og Kristiansand skilte seg ut, med henholdsvis 15 og 28 festivaler det året. Over halvparten av festivalene er blitt etablert etter 2000. Det dreier seg om en «festivalisering» av landsdelen.¹² Den største gruppen

10. 43 festivaler når arrangementer innen idrett og kristenliv ble holdt utenfor.

11. Agderfylkene hadde til sammen 278 876 innbyggere 01.01.2010 (tall fra Statistisk sentralbyrå).

12. De 94 festivalene i rapporten (alle arrangert i 2007 og 84 av dem også arrangert i 2006) er «alle arrangementer som definerer seg selv som festival, uansett sjanger, tema, størrelse eller lengde» (Hjemdahl et al. 2007:7, 24, 26, 39, 111 og 168–169).

er musikkfestivaler, og de fleste arrangeres om sommeren, med pop, rock, metal, blues, jazz, country, roots, swing, bluegrass, folkemusikk, klassisk musikk, korps og korsang.¹³

Sørlandet har også flere idrettsarrangementer/idrettsfestivaler og kristne musikkfestivaler for ungdom. Øygospel (etablert 1984), som arrangeres i mai på Flekkerøy ved Kristiansand, og Skjærgårds Music & Mission Festival (etablert 1981), som arrangeres i juli på Risøya ved Tvedestrand, er representative eksempler. Sistnevnte samler hvert år opp mot 20 000 deltakere og er blitt karakterisert som Norges største kristne sjekested (Anthonsen 2010).

Sørlandet har en rik flora av historie- og kulturarvfestivaler. Blant disse kan nevnes Matfestivalen (Ose, Setesdal), Utvandrerfestivalen (Kvinesdal) og American Festival (utvandrerfestival, Lista i Farsund kommune). Her finner vi også en lang rekke *maritime* kulturarvfestivaler: Risør Shantyfestival, Risør Trebåtfestival, Tvedestrand Kystkulturuke, Kjæmpestaden (Arendal), Mandal Skaldyrfestival, Kaperdagene/Kapernatten (Farsund) og Laksefestivalen (Flekkefjord). Mange av disse festivalene ble etablert på 1970- og -80-tallet. De bygger på tradisjonelle maritime elementer, som reker, hummer, krabbe og laks, treseilskip og trebåter, 1600-, 1700- og 1800-tallets skipsfart, handel og migrasjon, vann, tradisjonell musikk og folkløse.¹⁴

Sørlandet har altså mange maritime kulturarvfestivaler. Jeg skal i det følgende se nærmere på Kaperdagene/Kapernatten i Farsund og Kjæmpestaden i Arendal, to av festivalene som retter søkelyset mot den lokale maritime kulturen og historien.

13. I Agderforsknings undersøkelse ble 1/3 av festivalene (31 av 94) karakterisert som musikkfestivaler. 59 prosent (55 av 94) ble arrangert om sommeren (Hjemdahl et al. 2007:28 og 83).

14. For oversikt over 94 festivaler arrangert på Sørlandet i 2007 viser jeg til Hjemdahl et al. 2007:330–331.

Kaperdagene/Kapernatten i Farsund og Kjæmpestaden i Arendal

De siste årene er Farsund blitt kjent som Kaperbyen (Johnsen 2010:55–56).¹⁵ *Kaperspillet* ble oppført for første gang i 1996 og oppføres årlig under Kapernatten midt i juli.¹⁶ Spillet bygger på en historisk hendelse: Den 13. september 1810, under Napoleonskrigen (1807–1814), da Danmark-Norge i allianse med Frankrike var i krig med Storbritannia, ble den norske kaperen «Popham» kapret av et engelsk krigsskip. Fire dager senere ble skipet, nå under navnet «Oldenburg», sett utenfor Loshavn. Kaperen «Veiviseren», ført av kaptein Tønnes Jansen fra Farsund, gikk ut og klarte å kapre skipet tilbake. Slik ble Kapernattens iscenesettelse av disse hendelsene gjengitt av en tilskuer – en journalist fra *Farsunds avis* – som opplevde kaperdramaet 25. juli 2006:

Det smalt fra geværene og det dundret fra kanonene sent tirsdag kveld. [...] Flere tusen mennesker var kommet til byen for å få med seg det populære kaperspillet. [...] De fikk med seg at kaperne fra Farsund tok seg om bord i «Adella» [...],

15. Kaperbyen, Kaperdagene og Kapernatten refererer til kaperfarten, som er blitt karakterisert som «legalisert sjørøveri»: Kaperfarten var – bortsett fra i to perioder – tillatt under hele krigen 1807–1814. Med hjemmel i kaperreglementet kunne skip utstyrt med kanoner kapre fiendtlige (det vil si britiske) skip. Priseretten dømte om det var «god prise». Ca. 1/3 av landets private kaperi ble utøvd fra Kristiansand (se Tønnessen 1955).
16. I 2010 ble Kaperdagene arrangert fra torsdag 8. til lørdag 10. juli og Kapernatten tirsdag 13. juli.

og kjempet mot engelskmennene med sverd og lanser. Da de kom til brygga ved Torvet hadde de utmanøvrert britene, og de kastet like godt den skrikende britiske kapteinen på sjøen. Publikum fulgte ivrig med og blitzene haglet fra folkemengdens mange kamera. For de minste var det en del delte meninger om de blodige, snerrende britene og enkelte barn ble så redde at de trengte en liten forklaring etterpå – at «blodet» var bare ketchup...[...] Før kaperspillet [...] var det opptog gjennom byen med korpsmusikk og mange flotte utkledd – både store og små. [...] Det var nemlig mange som deltok i opptoget, gjennomført utkledd i tidsriktige klær med melkespann og kurver under armen. (Abrahamsen 2006)

Initiativtakeren til *Kaperspillet* er Helene Evanger, en ildsjel uten formell historiefaglig kompetanse, som ofte blir presentert som kona til distriktslegen i Farsund. Hun har i alle år vært, og er fremdeles i dag, primus motor for arrangementet. Enkelte år trekker *Kaperspillet* opp mot 7 000–8 000 tilskuere til småbyen Farsund, sentrum i en kommune med 9 400 innbyggere.¹⁷ Publikum er i høy grad lokalbefolkningen og utflyttere – men for anledningen hjemvendte – fra byen og distriktet. De lokale er i flertall, selv om også turister hører til målgruppen.

Stiftelsen Kjæmpestaden ble formelt etablert i 2004 med bred politisk støtte og sterkt kommunalt engasjement. Festivalen er siden 2005 blitt arrangert i Arendal, Aust-Agders fylkeshovedstad, som har drøye 40 000 innbyggere.¹⁸ Mens Kaperdagene og Kapernatten er svært dominerende i Farsunds festivaltilbud,¹⁹ er Kjæmpestaden – som eneste historiske kulturarrivfestival i Arendal – mer et supplement til rundt 14 andre små og store festivaler og arrangementer, blant annet Arendal internasjonale barnekulturne, Sørlandets båtmesse (salgsmesse for fritidsbåter), Internasjonalt marked, Arendal korfestival, VM i offshore / Norwegian Grand Prix (båt-race), Canal Street (jazzfestival) og Hovefestivalen.

17. Innbyggere i Farsund 01.01.2010: 9 410 (Statistisk sentralbyrå).

18. Innbyggere i Arendal 01.01.2010: 41 655 (Statistisk sentralbyrå). Kjæmpestadens hjemmeside: <http://www.kjempestaden.no>. Lastet ned 02.07.2010.

19. Den andre festivalen som arrangeres i Farsund, er Nordsjøfestivalen. Denne internasjonale festivalen, som vektlegger tradisjonsmusikk (konsert, kurs og seminar), ble arrangert 26.–29. august 2010 og solgte ca. 1 400 billetter.

Navnet Kjæmpestaden refererer til et ironisk dikt som ble publisert i bladet *Spidskugelen* i 1887, året etter det store økonomiske sammenbruddet som for alltid fratok Arendal plassen som Norges viktigste seilskipsby. Men det er ikke Arendalskrakket og nedgangsperioden som er tema for festivalen – tvert imot. Gjennom trebåt- og kostymeparade, travle markeder og «god, gammeldags auksjon», vertshus, soldatleir, tablåer, musikk og andre former for underholdning, historiske omvisninger og store seilskip på havnen – blant dem ofte flere fra de nordiske nabolandene – er det Arendals stolte maritime fortid og velstanden tidligere på 1800-tallet som iscenesettes og gjenskapes. På Kjæmpestadens hjemmeside står at det «vil [...] være ulike arrangementer med en felles idé: å gjenskape vår egen historie, med alle dens fasetter». Videre heter det:

På begynnelsen av 1800-tallet var Arendal en internasjonal by. Byens innbyggere hadde en utstrakt kontakt med andre nordiske land, og med det øvrige Europa. Sjømenn og handelsfolk på reise tok med seg hjem inntrykk og lærdom som påvirket vårt levesett. [...] En sommerhelg vil Arendal sentrum bringes tilbake til 1800-tallet. [...] Havna og byfjorden vil være full av yrende liv. (www.kjempe-staden.no 14.07.2010)

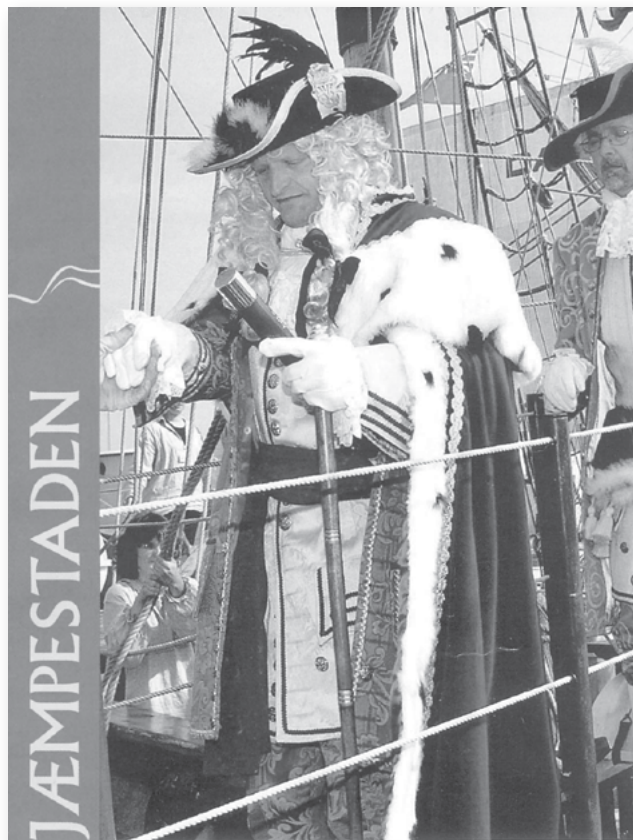
Lokale innbyggere oppfordres til å «leke turist i egen by», og sammen med tilreisende blir de invitert til drømmesamfunnet Arendal, til å ikle seg tids-riktige kostymer: som allmue eller overklasse, bønder, fiskere, gruvearbeidere eller tjenere.

I sankthansuken 2005 og 2006 ble også skuespillet *Det store kornopprøret* oppført som friluftsforestilling på en flytende scene i Arendals indre havnebasseng, Pollen, som en del av festivalen. Begge årene var dette skuespillet Kjæmpestadens hovedattraksjon, viktigste begivenhet og den altoppslukende aktiviteten for prosjektet. Publikumsantallet var omkring 3 500 i 2005 og vel 1 000 i 2006 (et lavere antall var naturlig fordi mange hadde sett forestillingen året før). Totalt var det mellom 5 000 og 10 000 som besøkte festivalen hvert av disse årene. Kjæmpestadens hovedmålgruppe er Arendals innbyggere, selv om prosjektbeskrivelsen fra 2004 også nevner turister, konferansedeltakere og næringslivet som målgruppe (Arendal kommune 2004a). Kjæmpestaden blir vanligvis arrangert like før skoleferien starter

(18.–20. juni i 2010), noe som begrenser deltakelsen fra tilreisende.

Kjæmpestaden har vyer og ideer om en mangslungen utvikling basert på kulturhistorien. Prosjektet strever fremdeles med sin form, funksjon og økonomi, men i løpet av de årene prosjektet har eksistert, har det etablert mange muligheter. Målet var opprinnelig å oppføre én ny teaterforestilling hvert år eller hvert annet år, og stadig fornye repertoaret. Selv om bare én teaterforestilling er realisert til nå, er ikke denne ideen oppgitt. De siste årene er flere konserter blitt oppført i Pollen, og hele Arendal er blitt tatt i bruk som én stor scene med flere små forestillinger. Og mange ideer til «gode historier» foreligger: slaveskipet «Fredensborg» (som forliste utenfor Arendal på 1700-tallet), jerngruvene rundt Arendal, Arendalsfeltet, skipsverftet Bratteklev og skipsfarten på 1800-tallet, båtbyggingen (tre og plast), industripioneren Sam Eyde og Eydehavns industrihistorie, gamle trehus/arkitektur, skalldyr, håndverk, villtulipanen og den lokale matkulturen (Litangen 2006). Mens vikingtid og middelalder er særlig populært på andre norske festivaler og spel, er det 1800-tallets velstand i industri og skipsfart som er i fokus i Arendal.

Selv om arrangørene har sett seg ut skipsfartens storhetstid som et hoved-

KJÆMPESTADEN

Opplev KJÆMPESTADEN 16. – 18. juni 2006

- det smeller i Pollen
- det myldrer på markedet
- kaperdrama på fjorden
- historien lever

**Danskekongen kommer – Kommer du?
Bli med på tokt i Arendals historie!**

Scene fra skuespillet *Det store kornopprøret* som ble spilt i Pollen i Arendal i St. Hans-uken i 2005 og 2006. Bildet er fra 2006. (Foto: Berit Eide Johnsen)

tema for Kjæmpestaden, har selve skuespillet *Det store kornopprøret* ikke mye med dette å gjøre. Den historiske bakgrunnen er Napoleonskrigen 1807–1814 og kapertiden – akkurat som i Farsund. Kaperdramaet i Arendal er lagt til 1813. Om sommeren var kornhandelen mellom Nord-Jylland og Sør-Norge stengt på grunn av engelske kryssere, «men-of-war», heter det i skuespillet. Resultatet var hungersnød og fra slutten av juni opprørstilstander i Arendal. Slik hadde situasjonen også vært tidligere under krigen – det er nok å referere til Ibsens dikt om Terje Vigen. Det var umulig å skaffe nok korn. Mange rodde som han eller seilte til Danmark etter korn. Og mange ble tatt av fienden og sendt i *prisonen*, det vil si engelsk fangenskap. Første året festivalen ble arrangert, i juni 2005, kom skipet «Marylin Ann» fra Frederikshavn i Danmark «med korn til sultne og lidende folk i Arendal».

Men selve kapertiden og hungersnøden er bare bakteppe for skuespillets drama – et kjærlighetsdrama. Den unge og fattige Henrik Teriesen (hvis far sitter i prisonen fordi skipet hans ble kapret på hjemveien fra Danmark med korn) legger merke til hvordan vanlige folk i Arendal lider, og bestemmer seg for å seile til Fladstrand (det nåværende Frederikshavn) til tross for at de engelske krysserne stenger Skagerrak (Johnsen 2008b). Samtidig registrerer Henrik hvordan overklassen holder store ball og selskaper. Han forelsker seg i overklassepiken Margrethe. Mens de fattige og sultne klarer å nedkjempe kjøpmennene, brødrene Dedekam, og får dem til å åpne kornmagasinene, klarer Henrik å krysse Skagerrak fra Danmark med korn. Han krysser også de sosiale barrierer og vinner Margrethe.

Et karakteristisk trekk ved spillene i Farsund og Arendal er at det dreier seg om lite fredelige deler av sjøfartshistorien. Det samme er tilfellet med *Bataljen i Homborsund* (se nedenfor) – og mange andre spel. Som i det typiske spelet er det brytnings- og overgangsperioder med dramatiske hendelser som iscenesettes. Men det dreier seg også om estetikk. «Kapret publikum i stemningsfull kapernatt» var overskriften i *Fædrelandsvennens* reportasje fra Kapernatten 2010 (Tvedt 2010). Journalisten fremhevet både den spesielle atmosfæren, magien og den nydelige sommernatten i tillegg til «ekte sjøslag, kanoner [og] kruttøyk». Også skuespillene i Kjæmpestanden og i Homborsund ble oppfattet som stemningsfulle.

Isenesettelser av sjøfartshistorien – historisk korrekt?

Hvordan blir de historiske hendelsene gjenfortalt og iscenesatt i Kaperspillet i Farsund? De ulike presentasjonene på Internett er stort sett korrekte med hensyn til fakta. Her et utsnitt fra *Ditt Distrikt*:

Dagens Kaperspill tar utgangspunkt i en autentisk hendelse i september 1810 da den norske kaperen «Popham» ble tatt av et engelsk krigsskip. Noen dager senere erobret kaperen «Veiviseren» skipet tilbake, og denne hendelsen gjenskapes i havnebassenget i Farsund, i det kvelden går over i sommernatten. Med soldater, kanoner, bål og røyk blir man ført 200 år tilbake i tiden. «SS Adella» fra Mosvolds rederi har rollen som det kaprede norske skipet, nå under engelsk kommando,

og snart tordner kanonene. Etter en vellykket kapring, tas seilfartøyet til land ved Torvkaia og fangene føres til prisonen. Da dukker også den lokale legen opp og må foreta et inngrep med handkjerra som operasjonsbord.²⁰

Men hjemmesidene forteller bare en del av den spennende historien, som flere faghistorikere har dokumentert grundig (Tønnessen 1955:586 og 594).²¹ Det som vektlegges, er det som knytter kaperne «Popham» og «Veiviseren» og besetningene deres til Farsund og Lista med uthavnene Loshavn og Eikvåg. De fleste av mannskapet var hjemmehørende i disse uthavnene. Men også følgende er fakta:

- Kaperen «Popham» (et lite skip på vel fire tonn med én kanon og et mannskap på tolv) var registrert i Kristiansand, der alle eierne var hjemmehørende.
- Kaperen «Den veivisende Paquet» var også med på gjenerobringen av «Popham», sammen med «Veiviseren» (som hadde et mannskap på mellom 20 og 30 sjøfolk). «Den veivisende Paquet» var registrert på Lista utenfor Farsund og eid av folk fra dette distriktet, men på det aktuelle tidspunktet ble den ført av Knud Ellingsen fra Brekkestø ved Lillesand. Mannskapet bestod av mellom 30 og 40 sjøfolk. Ingen annen kaper har noensinne vært så berømt som denne, hevdet Joh. N. Tønnessen i sin doktoravhandling om kapertiden (1955:604). Likevel er den utradert fra kaperspillet. Er årsaken at kapteinen, det vil si helten, ikke var fra Farsund eller Lista?

Presentasjonen på Internett utelater altså viktige deler av de faktiske historiske hendelsene. Men hvordan ivaretar selve *fremførelsen* det historiske?

Lokalavisen *Farsunds Avis* og regionsavisen *Fædrelandsvennen* har gjennomgående positive omtaler av Kapernatten (Støle 2004, Preus-Olsen 2007, Spjelkaviknes 2007 og Roksvåg Pedersen 2007). Flere ganger har imidlertid

20. Kaperspill i havnebassenget i Farsund (*Ditt Distrikt*). Lastet ned 8.07.2010 fra <http://www.ditt-distrikt.no/aktiviter/8207/Kaperspill-i-havnebassenget-i-Farsund>.

21. Se særlig Tønnessen 1955, «Tillegg: De norske kapere og deres priser». Her omtale av kaper nr. 19 «Veiviseren», nr. 72 «Popham» og kaper nr. 160 «Den veivisende Paquet».

Dramatisk scene fra *Pollen* i Arendal under Kjømpefesten i 2006. (Foto: Berit Eide Johnsen)

historikere kritisert *Kaperspillet* for å være for dramatisk og for lite realistisk. Helene Evanger, kvinnen bak *Kaperspillet*, har avfeid kritikken:

De er i sin fulle rett til å mene det, men jeg har brukt min kunstneriske frihet til å dramatisere *Kaperspillet*. Jeg tror ikke folk flest hadde likt det dersom kaperne og britene hadde kommet inn til torget arm i arm og med ballonger i hendene. (Fjellstad 2006)

I Farsund er formålet liv og røre i byen mer enn historisk rekonstruksjon og korrekthet, hevder hun. «Jeg tenkte at en måtte få til noe som kunne lage liv i byen om sommeren» (Fjellstad 2006).

Farsunds byhistoriker, Olav Arild Abrahamsen, er blant dem som har kommentert det historisk ukorrekte ved kaperdramaet og pekt på tids-

forvirring, stilforvirring og stedsforvirring (Abrahamsen 2007:382–384). Galeasen «Adella», som brukes i rekonstruksjonen av den historiske hendelsen fra 1810, er motordrevet og fra en langt senere tidsperiode. Arma-daen av småfartøyer som stevner mot fregatten, består av både robåter, nordlandsfæringer og tjue fots snekker med vindskjerm og åtte hesters Marna (båtmotor produsert i Mandal). Publikum og deltakere opptrer i «tidsriktige klær fra 1800-tallet», men også kostymer fra andre perioder og «tidløse» antrekk. De kostymekledde deltakerne inkluderer over 200 personer fra lokalsamfunnet som stiller med dugnadsinnsats, men også *Christianssand Artillerie Compagnie* og *Arendal Borgerlige Militaire av 1805*, her som i Kjæmpestaden Arendal og i Tordenskiolds By Frederikshavn.

Heller ikke festivalen Kjæmpestaden i Arendal bærer preg av å tilstrebe historisk korrekthet. De besøkende inviteres til å forestille seg Arendal for 200 år siden, men både historiske fakta og kulisser er lite tidsriktige. Selv om Arendals gamle trearkitektur fungerer som «en autentisk scenografi rundt scenen for skuespillet», ifølge stiftelsens årsberetning, er skipene mye yngre, og kostymene er fra alle tenkelige perioder, eller rene fantasikostymer i «historisk» eller «autentisk» stil. Da folk i kostymer, akkompagnert av *Arendal Borgerlige Militaire av 1805*, «fikk kjenne luktene av tauverk og blankskurt dørk, og fikk en smakebit av hvordan det var å leve og arbeide på en seilskute på 1800-tallet» (Arendal kommune 2005), brydde de seg trolig lite om at fullriggeren «Sørlandet» vitterlig er bygd i 1927 og aldri har seilt som et kommersielt handelsskip.

Hvordan forholder det seg med skuespillet *Det store kornopprøret*? Både festivalavisen fra 2007 og Kjæmpestadens hjemmeside forteller at hungersnøden var så stor i løpet av sommeren 1813 at vanlige folk samlet seg 30. juni for å storme kornmagasinene i Arendal. Dette er historisk korrekt og veldokumentert. Men her stopper de historiske fakta. Selv om flere av skuespilletts rollefigurer bærer historiske navn, er kjærlighetshistorien fri fantasi. Mange vil mene at forfatterne har tatt seg vel store kunstneriske friheter, sett på bakgrunn av at dette tross alt markedsføres som et historisk drama.

I starten av dramaet introduserer en guttestemme: «Det er Sankt Hans 1813. [...] Rederne i byen oppfordrer skipperne om å angripe engelske skip. Kaperfarten, det aksepterte sjørøveri, gjør rederne enda rikere, blokaden tettere og nøden større blant allmuen som opplever at det er stor forskjell

på fattig og rik» (Asdal og Berg 2005:2). Men dette skurrer. Kaperfarten var nemlig forbudt i Danmark-Norge mellom 11. februar og 25. august 1813 (Tønnessen 1955:401). Det var altså ingen kaperfart i juni 1813 da begivenhetene fant sted.

I Arendal som i Farsund lever historiene sitt eget liv uavhengig av de historiske realitetene. De har også funnet sin særegne form.

Moderne, romantiske eventyrfortellinger

Både Arendals byspill *Det store kornopprøret* og *Kapernatten* i Farsund er bygd opp som klassiske eventyr og klassiske romanser. Slike fortellinger har både mål og moral: Det gode seirer over det onde til slutt, og i fortellingen ligger det helt fra starten en klar forventning om nettopp dette. Forklaringen ligger i selve *fortellingen*, i romansens intrige.²²

Hva kjennetegner det klassiske eventyret? Alle eventyr har en struktur og et plott, skrev eventyrforskeren A.J. Greimas, inspirert av Vladimir Propp.²³ Greimas påpekte at eventyrene har en klar begynnelse, et midtpunkt/høydepunkt og en avslutning, og at det er en situasjon med sosial og moralsk orden både før og etter at eventyret har utspilt seg. I eventyrets fokus er hendelsene mellom disse to punktene, når hovedpersonen(e) prøver å gjenetablere balanse. I korte trekk er eventyrets struktur slik: Helten konfronteres med en uholdbar tilstand/ubalanse, han tar skjebnen i sin egen hånd, nedkjempes midlertidig av fienden og klarer å reise seg igjen/vinne.

Den enkle strukturen gjenfinnes i byspillene både i Farsund og Arendal: Heltene blir innledningsvis konfrontert med nød og krig i Norge: I Arendal er det kornmangel, og i Farsund er et skip kapret av fienden. Ved første øyekast fortoner situasjonen seg som håpløs, og heltene er tilsynelatende sjanseløse. Men situasjonen endrer seg. I Arendal kjemper Terie med de britiske *men-of-war*, og allmuen kjemper mot overklassen for å få korn

22. Narrative strukturer og temaer i historiske sagn fra krigen 1807–1814 analyseres i Johnsen 2008b.

23. Propp 1985, «Introduction». Vladimir Propps *Morphology of the Folktale* utkom første gang på russisk i 1928 og ble oversatt til engelsk først i 1958. Propp fant at ulike personer – roller eller karakterer – forekom i eventyrene, men at handlingene fulgte et mønster. Han påviste 31 elementer som alltid forekom i samme rekkefølge, selv om alle elementene aldri forekom i ett og samme eventyr, bare en del av dem (Aarseth 1976:108). Greimas' vanligste funksjoner var: forlate hjemmet, test/reaksjon og kamp/seier.

fra magasinene. I Farsund drar lokale helter til sjøs for å gjenerobre det tapte skipet. På slutten er balansen gjenopprettet: Det lykkes Terie å krysse Skagerrak med korn fra Danmark, og han har som Askeladden i eventyret vunnet Margrethe. Allmuen har fått korn. I Farsund er skipet blitt kapret tilbake, og fienden er blitt straffet. I disse romantiske dramaene seirer det lyse og gode, mens det mørke og fiendtlige nedkjempes. Disse forventningene ligger i det romantiske plottet allerede fra starten – publikum får det de forventer: en lykkelig slutt.

Turismen i det postmoderne samfunnet, oppfunnet tradisjon og autenticitet

I det postmoderne samfunnet er den maritime fortiden *gjenoppfunnet*. Postmodernismen forutsetter et brudd med fortiden, hevder Kevin Meethan i sin analyse av turismen i det globale samfunnet (2001:25). Normer, standarder og hierarkier er ikke lenger korrekte eller ukorrekte, men annerledes og diversifiserte. Modernismen er blitt erstattet av en resirkulering av fortiden og andre kulturer, og resultatet er blitt en tilstand av «hyperreality» der forskjellen mellom de originale gjenstandene og kopiene er blitt visket ut, slik at alt flyter fritt: Grensene mellom det virkelige og det uvirkelige, det sanne og det falske, og det moralske og det umoralske er borte (Meethan 2001:28). Globalisering og postmodernisme er nær sammenvevd. Men en globalisert økonomi leder ikke nødvendigvis til homogene globale kulturer – heller det motsatte. Lokale tradisjoner kan sees i denne sammenheng.

Begrepet *the invention of tradition* ble introdusert av Eric Hobsbawm i 1983. Ideen er at ulike grupper plukker opp rester av fortiden og tilpasser dem til nåtidige ønsker, behov og visjoner. Hobsbawm uttrykte det slik: Referanser til en – i hovedsak kunstig – historisk fortid er en respons på nye situasjoner. Han konstaterte følgende:

«Invented tradition» is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past. (Hobsbawm og Ranger 1983:1)

Han hevdet også at objekter frigjøres for full symbolsk og rituell bruk først på det tidspunktet de ikke lenger er forbundet med praktisk bruk. Han understreket forskjellen mellom vitale, aktive og levende samfunn og iscenesatt autenticitet. I det øyeblikk samfunnene blir pittoreske, trer nye krefter i sving, krefter som skiller seg fra de opprinnelige. Begrepet *staged authenticity* – iscenesatt autenticitet – i forbindelse med turisme ble introdusert av Dean MacCannell i 1976 (1976:91–107). Turistene opplever ofte ikke det virkelige liv, men må nøye seg med iscenesettelsene.

Agderkysten var i århundrer preget av sjøfart, skipsbygging, maritime håndverk, trelasteksport og fiske. Kommunikasjon langs kysten og over hav og kontakt med fremmede land og folk er tydelige linjer i historien. Men etter en lang oppgangsperiode, som startet i 1820-årene og nådde sitt høydepunkt rundt 1875, ble de maritime næringene rammet av krise og tilbakegang fra slutten av 1870-tallet. De raske sosiale og økonomiske endringene i siste del av 1800-tallet og utover 1900-tallet presset frem nye metoder for å etablere – og bevare – regional identitet og tilknytning til den stolte og velstående fortiden. Hobsbawm formulerte det slik:

Quite new, or old but dramatically transformed, social groups, environments and social contexts called for new devices to ensure or express social cohesion and identity and to structure social relations. [...] This required new methods of ruling or establishing bonds of loyalty. (Hobsbawm og Ranger 1983:263)

Utover 1900-tallet ble den maritime sørlandskulturen – som opprinnelig var knyttet til arbeidsliv og næringsutøvelse – i økende grad tilpasset fritiden og tatt i bruk som opplevelsese- og turismeprodukter.

Er *Kaperspillet*/*Kaperdagene* og *Det store kornopprøret* / *Kjæmpestaden* eksempler på at Farsund og Arendal har oppfunnet en «uhistorisk» historie med til dels kunstige og inautentiske tradisjoner for å nå moderne mål? Etter min mening er svaret langt på vei ja. I begge byene er den tradisjonelle sjøfarten et tilbakelagt stadium, og dermed frigjort for symbolsk og rituell bruk. «Passende» sjøfartshistorier, som bare delvis er historisk korrekte, blir fortalt og iscenesatt. Historiene skaper kontinuitet med fortiden, samtidig som de understreker verdier som er viktige i dag, eksempelvis lokalpatriotisme. Farsund har med sin kaperprofilering rendyrket denne strategien,

mens Arendal – gjennom sine mange og mangeartede festivaler – har en mer diversifisert strategi.

At historiens *bruk* og *budskap* endrer seg over tid, selv om de refererer til den samme historiske hendelsen, er et hovedpoeng i Pertti Anttonens artikkel «Transformations of a murder narrative» (Anttonen 1997).²⁴ Sagnet forteller at biskop Henrik, som skal ha kristnet Finland, ble myrdet av en finsk bonde vinteren 1156. Denne historien har holdt seg levende opp gjennom århundrene, men er stadig blitt påvirket av samtidens rådende mytologiske (inkludert religiøse), retoriske og politiske normer og har gjennomgått «betydningsforskyvninger» underveis. Historisk autentisitet er her av underordnet betydning for mange, hevder Anttonen (1997:4). På slutten av 1900-tallet (en periode preget av tap av identitet og historie på grunn av flukten fra landsbygda, men også fornyet interesse for røtter og kulturell kontinuitet) ble fortellingen reformulert og sterkere knyttet til lokalsamfunnet og dets strategi for å forme sin identitet. Morderen ble ikke lenger sett på som en kriminell, men tvert imot en som forsvarte lokalsamfunnet:

Instead of representing backwardness, paganism and hardheadedness, the murderer is now regarded as a freedom fighter and a defender hero, who stood up for the local community and its values as well as his own property and fought against foreign control and oppression, foreign culture, foreign religion, and a foreign intruder. (Anttonen 1997:20)

Som tidligere vist er verken Kapernatten eller Kjæmpestaden med *Det store kornopprøret* historisk rekonstruksjon for historiens egen del. Det dreier seg ikke om faghistorikernes presise beskrivelser og analyser, men *den folkelige oppfatningen av historien*. Danske forskere bruker uttrykket «erindringens og glemslens politik» og hevder at man alltid vil omgås fortiden på en ytterst selektiv måte, og at seleksjonen vil bli styrt av nåtidige interesser og forhold. De bruker begrepene *erindringsfællesskaber* og *erindringsarbejde* i sine analyser (Jensen et al. 1996, Bryld og Warring 1998:20).²⁵ Fortellin-

24. Også omtalt og drøftet i Eriksen og Selberg 2006:244–246.

25. Johnsen 2008b drøfter den folkelige fortellertradisjonen med utgangspunkt i prisonfangerens fortellinger som historiske sagn.

gene i *Kaperspillet* og *Det store kornopprøret* er eksempler på lokalmiljøets erindringsproduksjon. Nåtiden påvirker presentasjonen av fortiden.

I en analyse av kulturarvturisme i Robin Hood County, som ligger i Nottingham i England, konstaterer også Peter Lyth at historisk autentisitet er av underordnet betydning. Kulturarv er ikke historie, men heller den aktuelle bruken av historien. I dag er man ikke nødvendigvis opptatt av hva som er autentisk eller historisk korrekt; heller presenterer man fortiden for publikum i en form som er tilpasset dagens behov og forhold. «Heritage fulfils the postmodern passion for collecting and consuming individual 'experiences' exceptionally well», skriver han (Lyth 2006:3). Men er autentisitet viktig i diskusjonen om kulturarvturisme? spør Lyth. Han foreslår en mer fleksibel tilnærming til historisk korrekthet, mer i tråd med et postmoderne syn på sannheter og realiteter.

Cato Litangen, forfatteren av *Levende historie: Et forprosjekt for Samfunnsbyggingsprosjektet i Arendal*, et prosjekt knyttet til Kjæmpestaden, oppfordrer folk til å «leve historien», og særlig sjøfartshistorien (2006). Han spør retorisk: Har vi ikke forstått at gullet ligger i anekdotene, nå, på vei inn i opplevelsesøkonomien? På veien dit må vi tilpasse den autentiske historien til det som passer maskeradene i vår tid. Autentisitet må vike for det estetiske – det er den estetiske *storyliving-en* vi er ute etter, ikke sannheten slik man finner den i de faktiske gamle tingene.

Men vil historikere være med i dette sammensuriet, gi slipp på sine sannheter til fordel for maskeraden? spør Litangen retorisk. Ikke uten videre – og ikke fullstendig: «Vi må passe på at ikke selve historien blir forringet, og der vi jukser litt klargjør vi at vi jukser», forteller en museumspedagog ved Aust-Agder kulturhistoriske senter, ifølge Litangen (2006:16).

Sabeltannifisering av Sørlandet?

Slik jeg ser det, har de offentlige museene et helt annet utgangspunkt og et annet formål enn festivalene og spelene. Derfor kan ikke Vest-Agdermuseet Kristiansand uten videre bli med på de ideene som ble presentert av Agderforskning i rapporten *Grensesprenging i vasskanten. Forprosjekt om eit maritimt opplevingssenter i Nodeviga for Vest-Agder-museet* (Grønstad og Hjemdahl 2010). I tråd med det som karakteriseres som moderne

museumstrender, foreslår rapporten å utvikle et maritimt opplevelsessenter i Nodeviga på Odderøya, like ved Kvadraturen i Kristiansand.²⁶ Under tittelen *MoMAP, Modern Museum of Arctic Pirates*, er ideen å etablere et «kapersenter». «Kystkultursenter og museum som tek for seg livet langs norskekysten finst det mange av», hevder forfatterne, og det samme gjelder båtavdelinger og båtmuseer. Derfor vil det være vanskelig å skille seg ut og være grensesprengende med et slikt tradisjonelt konsept (Grønstad, og Hjemdahl 2010:11).

«Kvifor ikkje eit kapermuseum i Nodeviga?» spør Grønstad og Hjemdahl og argumenterer for å lage en «kaperspissing» som også kan samvirke med Kaptein Sabeltann i Dyreparken så vel som kaperbyen Farsund (2010:31–32).

Vi meiner at det er få andre tema som ber i seg det same potensialet som kaper-temaet. Marknadsføringsmessig finst allereie ideen om ein pirat i regionen, og dette vil gjere det mykje lettare å hevde ein kaperidentitet for regionen. (Grønstad, og Hjemdahl 2010:36)

Men som de selv skriver: Kulturhistoriestemmene – min egen inkludert – kan lett argumentere for at dette blir for snevert.²⁷ Kapertemaet er dessuten allerede overrepresentert i landsdelen. Kanskje kan vi snakke om en *sabeltannifisering* av Sørlandet. I Kristiansand dyrepark planlegges en «sjørøverby» med 160 ferieleiligheter til 150 millioner kroner. Etter planen skal Abrahamn med sjørøverskip og -helter stå ferdig til sesongstart 2012 (Martinsen 2010). Et betimelig spørsmål blir da: Vil barn som besøker både kapermuseet i Nodeviga og sjørøverbyen i Dyreparken, klare å skille mellom den «virkelige» *historien* på museet og *røverhistoriene*? Dette er imidlertid ikke de eneste – og viktigste – innvendingene. Jeg vil også argumentere for at et opplevelseskonsept som skissert i rapporten ikke er i tråd med primæroppgavene til et offentlig museum. Å skape en «kaperidentitet» for Sørlan-

26. Vest-Agder-museet Kristiansand, som nå er lokalisert på Kongsgård ved Kristiansand sentrum, er planlagt flyttet til Odderøya like ved Kvadraturen. En museumshavn er tenkt plassert i Nodeviga.

27. Jeg er styremedlem i det interkommunale selskapet Vest-Agder-museet, der Vest-Agder-museet Kristiansand er en underavdeling.

det bør ikke være museets oppgave.²⁸ Et viktig prinsipp i ICOMs *museums-etiske regelverk* er at museumssamlingene – og formidlingen av dem – skal avspeile kultur- og naturarven i det samfunnet som de stammer fra.²⁹ Det er altså de autentiske samlingene som skal stå i sentrum – forvaltningen og formidlingen av disse. De offentlige museene har et samfunnsansvar som er prinsipielt annerledes enn opplevels- og underholdningsproduktene: «Museer har plikt til å anskaffe, bevare og utvikle samlinger som bidrag til å sikre samfunnets naturarv, kulturarv og vitenskapelige arv. Disse samlingene utgjør et viktig felles kulturgode.» Museene trenger selvsagt ikke å være kjedelige av den grunn, men de «må vise respekt for originalens integritet». Slike hensyn trenger ikke festivalene og spelene å ta, heller ikke temaparker som Vikingland (Spangereid i Lindesnes) og Bronseplassen (Høvåg) eller Dyreparken med Kaptein Sabeltann og den planlagte Abrahamn.

Museenes oppgave er altså å ta vare på og formidle sentrale sider av samfunnets historie. Både *Det store kornopprøret* og *Kaperspillet* har helt klart beveget seg bort fra den faktiske historien og over i den fiktive eventyrtellingen. Er det likevel grenser for hvor langt bort fra det autentiske iscenesettelsene kan bevege seg? Den levende historien kan nok nærme seg maskeraden og anekdotene – men ikke gå *for* langt i den retningen. For at troverdigheten og tilknytningen til stedet skal ivaretas, må tydelige historiske referanser være til stede.

Drivkreftene og motivene bak iscenesettelsene

Festivalene og spelene må analyseres innenfor en moderne politisk, økonomisk, kulturell og sosial ramme. Globalisering og internasjonalisering virker inn på lokale og regionale strategier.

Iscenesettelse av historiske hendelser kan ha mange formål. Da spelet *Bataljen i Homborsund* ble oppført på Homborsund fyr (mellom Lillesand og Grimstad) sommeren 2005, var formålet å fremme internasjonalt

28. For en kritisk drøfting av kaperlandsdelen Sørlandet, se Johnsen 2010.

29. Denne og følgende henvisninger til The International Council of Museums' (ICOM) museums-etiske regelverk: http://www.icom-norway.org/icom_regel_web.pdf. Lastet ned 07.07.2010.

samarbeid og etablere et europeisk ungdomsnettverk innenfor teater og musikk (Kaalaas 2005).

Spellet baserte seg på en virkelig hendelse. Sommeren 1640 ble Jacob Jostsson Ulff, gjestgiveren på Sanden (Lillesand), brutalt myrdet på brygga like nedenfor huset sitt sammen med en eldre mann. Krigene herjet ute i Europa, men Danmark-Norge klarte å holde seg nøytralt. Den 22. juli 1640 la en kaper fra Dunkerque i Frankrike til i Homborsund på jakt etter et hollandsk handelsskip. Men hollenderen – med 30 kanoner og 100 mann om bord – viste seg å bli for mye for den lille franske kaperen, og mannskapet stakk selv skipet sitt i brann og stakk av i to robåter til Sanden for å søke beskyttelse. Mens de franske kapergastene var i ferd med å by frem en del våpen for salg der, hørte de bråk fra landsiden. Mot dem kom en gjeng sjøfolk fra det hollandske skipet. De var rasende fordi de trodde Jacob og de andre på Sanden var i ferd med å hjelpe franskmennene. Snart smalt det skudd, og to ble altså drept av hollenderne. Alt dette vet vi fordi det ble tatt opp vitnemål på Sanden en uke senere.

Da dramaet ble iscenesatt på Homborsund fyr sommeren 2005, skrev *Agderpostens* journalist: «Vår blodige historie kan fredag gjenoppleves på Homborsund fyr» (Ballestad 2005). Og tre dager senere, etter premieren: «Resultatet er en kraftig og stilfull forestilling som får oss til å føle at vi var der da det skjedde» (Skinneemoen 2005).

Selv om manusforfatteren Sylvi Kleiva Ugland selvsagt hadde som mål å gi publikum en god teateropplevelse, var det egentlige formålet med spelet altså ikke historisk rekonstruksjon for historiens egen del. EU-prosjektet (knyttet til organisasjonen Ung i Europa) var organisert som et europeisk ungdomsprosjekt som hadde som mål å bygge fredsskapende nettverk blant ungdom innen kultur på tvers av grenser. Det involverte profesjonelle artister så vel som unge under utdanning, mer enn 70 personer fra fire land: 15 fra Dunkerque i Frankrike, 10 fra Gouda i Holland, 10 fra København i Danmark og resten fra lokalmiljøet. Rollefigurene som de fikk spille, var både franske kapere, hollandske orlogssoldater, danskekongen og hans hoff og norske bønder. Selvfølgelig var også et par kjærlighetshistorier lagt inn i spelet: Ingerid fra Homborsund skulle snart gifte seg med felespilleren Andreas fra Lillesand, men bryllupsforberedelsene ble avbrutt av stormaktspolitikken, som plutselig satte lokalsamfunnet på hodet. Og ondskapen måtte vike da

orlogskapteinens datter forelsket seg i gårdsgutten fra Homborsund. Disse rollefigurene, uten rot i de historiske realitetene, hadde et universelt budskap: Kjærligheten overvinner alt, også de europeiske stormaktskonfliktene. På den måten fikk et blodig krigsdrama et fredsperspektiv.

Hovedformålet til stiftelsen Kjæmpestaden er, ifølge statuttene, å «fremme historien som identitetsskaper for byens befolkning. Stiftelsen skal arbeide for at Arendals kulturelle historie og historiske identitet brukes i profilbyggende arbeid og opplevelsesbasert næringsutvikling» (Arendal kommune 2004b). Arendals internasjonale og maritime tradisjoner og nordisk samhandling skal vies særlig oppmerksomhet. En årlig historisk festival er ett av virkemidlene som blir brukt for å «skape interesse for en ny opplevelsesbasert industri i regionen». Stiftelsen skal også «legge til rette for å skape nye nettverk for samhandling mellom kultur og næringsliv både lokalt og i nordisk sammenheng».

Ifølge Cato Litangen er Kjæmpestaden et opplevelsesprosjekt, unnfanget av moderne ideer om formidling og virksomhetsutvikling basert på lokal kulturarv (Arendal kommune 2004a og Litangen 2006:2). Han utformet forprosjektet med en klar referanse til den såkalte *opplevelsesøkonomien*, hvor markedet krever gode historier, og hvor produktutviklingen er forbundet med evnen til å fortelle disse historiene innenfor en kommersiell eller popularisert ramme.³⁰ Han definerer *levende historie* som at *folk i samtiden* kan delta i en historisk hendelse eller prosess. Publikum oppfordres til *storyliving*, til lek på historiens premisser. Man har dermed dradd fortellingene ut av historiebøker og bort fra de fysiske levningene. «Rollespillet gir oss anledning til å kjenne identiteten bruse i blodet», hevder han. Dette er ikke død historie – slik den graves frem av arkeologer, vernes av antikvarer eller forstås av forskere. Kjæmpestaden er et historisk spill med utkledd familiefedre og -mødre i hovedrollene. Denne leken samler seriøse folk til lek med våpen, som *Arendal Borgerlige Militaire av 1805*, «en forening med mange menn i gamle uniformer» (Litangen 2006:7–8).

Marianne Woie, prosjektleder for Kjæmpestaden inntil 2006, understreket at arrangementet er et identitetsprosjekt med klart fremtidsperspektiv. Da hun ble bedt om å oppgi noen nøkkelord, nevnte hun både autentisitet /

30. For en drøfting av festivaler i relasjon til opplevelsesøkonomien, se Aronsen 2006:17 og 35 ff.

den autentiske byen, den åpne og internasjonalt orienterte byen, identitetsbygging, optimisme, røtter, kystkultur og fremtidsperspektiv. Et hovedmål er å gjøre Arendals innbyggere oppmerksom på deres rike sjøfartshistorie. Festivalen er del av en strategi for å etablere Arendal som regionens kulturby, ikke gjennom å konkurrere med, men å kontrastere nabobyene Tvedestrand (Bokbyen) og Grimstad (Dikternes by – Ibsen-/Hamsundagene).³¹

Tordenskioldsdage og det danske drømmesamfunnet

Kjæmpestaden, som har et nordisk perspektiv med markedsmessig konsentrasjon omkring Skagerrakregionen, er et slags tvillingprosjekt til Tordenskioldsdage i Frederikshavn nord på Jylland. Ideen til Kjæmpestaden ble hentet derfra til Arendal i 2003.³² Sommeren 2004 seilte 70 personer fra Arendal til Frederikshavn for å delta på Tordenskioldsdage og søke ytterligere inspirasjon der. Men hva var det folkene fra Arendal opplevde? Hva var det som overbeviste dem om at Arendal trengte et byspill og en historisk festival? Det var naturlig for meg å reise sørover til Frederikshavn sommeren 2007 for å lære mer om Kjæmpestadens inspirasjonskilde.

I Tordenskiolds By Frederikshavn, et «Storyliving® Community», har idéartillerist Jan Michael Madsen siden 1998 oppfordret deltakerne til å *leve historien* gjennom «Full Scale Storyliving®». ³³ Den norskfødte Peter Wessel Tordenskjold (1691–1720) kjempet mot svenskene under Den store nordiske krig. Hvert år markeres året 1717 og ett av hans viktige sjøslag i området, selv om ingen med sikkerhet vet om sjøhelten noen gang virkelig besøkte Fladstrand (som Frederikshavn den gang het) under denne krigen. Tordenskioldsdage hadde i 2007 ifølge hjemmesiden 25 000 besøkende, men det totale antall deltakere var nok atskillig lavere, anslagsvis

31. Intervju med prosjektleder Marianne Woie, Arendal kommune, 14. 09. 2006.

32. Unni Ramsvatn, leder av Nordisk Informasjonskontor i Arendal (Foreningen Norden), fikk ideen da hun på familietur til Danmark i 2003 opplevde Tordenskioldsdage i Frederikshavn (Stiftelsen Kjæmpestaden 2006:3).

33. Tordenskiolds By <http://www.tordenskiold.dk/index.php?zmpage=dsspage&dsspage=45> 10.07.2007.

5 000–8 000.³⁴ Med åtte–ti historiske skip (men bare tre eldre enn 1900: fra 1888, 1891 og 1897!) og opp mot ett tusen personer kledd i historiske kostymer gjenskapes dramatiske øyeblikk fra krigen. I 2007 ble den spektakulære friluftsforestillingen «Drømmen om Hvide Ørn» for første gang oppført to kvelder på rad. Her som i Farsund og Arendal spiller romantikk og estetikk en viktig rolle, mens historisk korrekthet og historisk rekonstruksjon er underordnet. Dette er nemlig det moderne drømmesamfunnets måte å leve historien på, slik Rolf Jensen beskrev det i boken *The Dream Society* (1999).³⁵

«The sun is setting on the Information Society with the computer as an icon», skrev Rolf Jensen. Grensene mellom arbeid og fritid vil etter hvert bli visket ut, og følelsesmessige aspekter vil vokse i betydning. I sin andre bok fra 2003 om drømmesamfunnet, *Heartstorm*, skrev han at markedet for eventyret – de gode historiene – vil bli større (Jensen

Tordenskiold

en søhelt

et byprosjekt

et eventyr

Hvad dølen nøler I efter?

Tag med tilbage til 1717 - Store nordiske Krig
- og oplev et enestående søslag!

34. Anslag ved selvsyn og samtaler med andre deltakere. Å beregne deltakerantall er et metodisk problem: Skal de samme besøkende telles på nytt hver dag? Er det betalende eller besøkende? Hva med dem som uansett ville ha besøkt byen/området, uavhengig av festivalen? Ifølge hjemmesiden hadde Tordenskioldsdage i 2010 et deltakerantall på nesten 2000 medvirkende fra Danmark, Sverige og Norge samt 42 000 besøkende fra nesten 20 forskjellige land (<http://www.tordenskiold.dk/oplevelser/tordenskioldsdage/> 16.08. 2010).
35. Jensen 1999:vii, «Introduction» og 189. Rolf Jensen bruker uttrykket *storytelling* i boken. Jan Michael Madsen bruker uttrykket *storyliving* (se Tordenskiolds By <http://www.tordenskiold.dk> 10.07.2007).

2003, Introduktion og s. 12). Ved å fortelle en god historie blir det *generelle* endret til noe *personlig*. I drømmesamfunnet er grensene mellom fakta og fiksjon uklare. En historie kan være sann enten i *hjernen* eller i *hertet*, hevdet han og søkte bedre balanse mellom «brainstorm» og «heartstorm» (Jensen 2003:19 og 198). Folk vil etterspørre «storytelling» på fritiden, men ikke *alle* typer historier og eventyr. Nå dreier det seg ikke lenger om status, luksus og prestisje. I drømmesamfunnet dreier det seg om romantikk, følelser og sjarm (Jensen 1999:37–38 og 174). Dette vil koste langt mer enn materielle goder, for eksempel transport. Den gode historien skal dekke tre behov: identitet (menneskelig eksistens og verdi), utdanning (kultur og kunnskap) og mening med livet (Jensen 2003:23).

Jensen analyserte verden som en temapark. Land, byer, regioner og store virksomheter vil i det 21. århundre lansere temaer, hevdet han (1999:42 og 61). I fremtiden vil de systematisk sette merkelapper på seg selv – det som i reklamespråket kalles *branding*. Storbritannia er *Cool Britannia*, London *Swinging London* og New York *The Big Apple*. De har allerede fått status som temaparker (Jensen 2003:29 og 173). De forteller historier. Folk besøker byene for å ta del i historien, for å bli beriket, beruset og påvirket. Byen selv – innbyggerne og de historiske attraksjonene – hjelper til. Men de besøkende finner selv opp sine plott, de skriver sine egne manuskripter.

På hjemmesiden til Tordenskiolds by har Jan Michael Madsen lagt ut flere essays om ideene bak prosjektet. Dette er et utdrag fra ett av essayene:

TORDENSKIOLDS BY – er drømmesamfundet i folkelig udfoldelse

Med den ene fod i drømmesamfundet er Tordenskiolds-projektet præcis den form for emotionelle værdi, der ikke er en selvfølge. Og for de byer som for sent lægger vægt på et synligt udtryk for fællesskab, historisk samhørighed eller lign., vil Frederikshavn blive interessant som en prototype på en by hvor man var pioner på området. Frederikshavn præsenteres allerede på diverse faglige konferencer, som et eksempel på en by, hvor det lykkedes at få kultur og erhverv til at gå hånd i hånd og udleve og lege stedets erhvervsarv i farvestrålende historisk antræk.³⁶

---

36. Tordenskiolds by Frederikshavn (<http://www.tordenskiold.dk/index.php?zmpage=dsspage&dsspage=99> 10.07.2007).

Tordenskiolds by forteller den gode historien – den levende historien. Det er dette som har inspirert Arendal. At historier fra kapertiden blir fortalt og dramatisert som underholdning i lokalsamfunnet, er ikke noe nytt. Slike historier er tradisjonelt blitt fortalt igjen og igjen i familiesammenhenger og i lokalsamfunn og er blitt publisert i lokalaviser (Johnsen 2008B). Men dagens fortellersituasjon, det postmoderne drømmesamfunns *storytelling* og *Storyliving*®, er en nyskaping.

Festivaler og kulturarvturisme i det postmoderne samfunn

Peter Lyth peker på kommersialisering og merkevarebygging som typiske elementer i den nye kulturarvturismen i det postmoderne Storbritannia. I tillegg nevner han følgende elementer som karakteristiske for livsstils- og opplevelsesturismen (Lyth 2006):

- en sterk understrekning av det lokale, av stedets historie
- en understrekning av det vanlige, det dagligdage, noe som gjør det mulig for vanlige mennesker å oppleve og å leve seg inn i kulturarven
- opplevelse og deltakelse: Den besøkende har en mer aktiv rolle enn for eksempel en tradisjonell museumsbesøkende

Dette gir også mening i en analyse av iscenesatt historie og kulturarv på Sørlandets sommerfestivaler. Kommersialisering og merkevarebygging er langt fra fremmedord. Langs hele sørlandskysten posisjonerer byene og stedene seg: Kaperbyen Farsund posisjonerer seg mellom *Hollenderbyen* Flekkefjord (med *Laksefestivalen*, 12 000 besøkende), Amerika-utvandrerbygda Kvinesdal (med *Utvandrerfestivalen*, 5 000 besøkende) og Mandal med *Skalldyrfestivalen* (40 000 besøkende). Arendal søker sin identitet som kultur- og festivalby mellom *Bokbyen* Tvedestrand (med *Kystkulturuka*, 4 500 besøkende) og *Dikternes by* Grimstad (med fem festivaler, blant annet *Ibsen-/Hamsundagene*, 2 500 besøkende; tall fra Antonsen 2005).

Den maritime fortiden er et viktig element i identitetsbyggingen på Sørlandet – både på individnivå og på steds- og regionnivå. Festivalenes lokale tilknytning er åpenbar – den postmoderne eventyrfortellingen *om* stedet

utspiller seg på stedet. *Kaperspillet* kan bare spilles i Farsund, og Kjæmpestaden med det store kornopprøret er ingen andre steder enn Arendal. Dagligliv og hendelsene i relasjon til vanlige innbyggere understrekes i begge byene.

Arendal er Kjæmpestaden, Farsund Kaperbyen, Kvinesdal Utvandrerbygda (det samme er for øvrig også Lista i Farsund kommune med sin American Festival) og Grimstad Dikternes by. På arrangementene på disse stedene er publikum i høy grad til stede som *deltakere* – ikke bare som tilskuere. På hver sin måte – som egentlig ikke er så forskjellige – har de tilpasset seg drømmesamfunnet. Folk kommer også til disse byene og stedene for å finne opp sine egne historier. Lokalbefolkningen er «turister» i sitt eget lokalmiljø og opplever kanskje de vante omgivelsene på en uvant måte. Byene og stedene er scener hvor deltakerne får inspirasjon, hvor de blir beriket, beruset og påvirket. De ikler seg roller og går inn i temaparken. Det er *Storytelling*. Det er eventyr, romantikk og følelser. John Urry fremhevet *the tourist gaze* – turistens blikk – i sin innflytelsesrike bok fra 1990 (2003). Men dagens turist nøyer seg ikke med å *iakttta*. *Deltakelse* og *involvering* er mer dekkende. Tidligere ble turismen betraktet som selve motsetningen til hverdagslivet. I det postmoderne samfunnet eksisterer ikke lenger denne klare dualismen mellom turismen og hverdagslivet, det ordinære og det ekstraordinære (Wollan 2009:8–9). Siden de fleste deltakerne på festivalene er fra lokalmiljøet, går dagliglivet og iscenesettelsene over i hverandre.

Festivalene samler folk og gir en følelse av helhet og fellesskap, konstaterer Gjermund Wollan i analysen av festivaler og turisme som «performing places» (2009:30). Picard og Robinson beskriver festivalene som «celebratory events» – fester der man kommer sammen om felles opplevelser (2006:1, 9). Begrepet *liminalitet* er ofte brukt i festival- og turismeanalyser: det å tre inn i en frisone hvor bindingene til hverdagslivet og de sosiale skillelinjene er opphevet (Picard og Robinson 2006:11 og Wollan 2009:32).

«Lekende identitetsarbeid» er et kjennetegn ved det senmoderne, vestlige samfunn og et karakteristisk trekk ved moderne festivaler (Eriksen og

Selberg 2006:96–97 og 116–119).³⁷ Deltakerne kan ta på seg ulike – kortvarige – identiteter og gå inn i – og ut av – en «ikke-hverdag», hvor den normative sosiale virkeligheten prøves ut, bekreftes og settes på spill. Globalisering og stor mobilitet, både sosialt og geografisk, bidrar til at det senmoderne menneskets identiteter kan være mange, skiftende og flyktige, konstaterer Anne Eriksen. Man kan godt uttrykke identiteter ved å minnes fortiden og beskrive kulturarven. I sin avhandling om Medeltidsveckan på Gotland beskriver Lotten Gustafsson denne «ikke-hverdagen» som «den förtrollade zonen». Ulike tider, rom og identiteter gestaltes i leker og iscenesettelser innenfor rammen av festivalen. Besøkende kan «kliva rakt in i historien» eller «föras 600 år tillbaka», skriver hun. «Den iscenesatta dåtiden öppnar dörren för upplevelser vid det möjligas gräns: att erfara en väsensskild verklighet i en annorlunda kropp» (Gustafsson 2002:14 og 16 ff.).³⁸ Og forestillingene om middelalderen endres stadig og lades med nye betydninger. Medeltidsveckan gjør ikke alltid krav på å være historisk korrekt og er det heller ikke.

Hvordan skal man tolke lekens tilbakekomst blant voksne mennesker, spør Gustafsson og konstaterer følgende:

I leken är det inte bara möjligt att gestalta en efterlängtd värld utan också att ge den realitet. [...] Drömmen om tidsresan bekräftar avståndet till tidigare generationer men också föreställningen om att det går att överbygga det. Medeltidslekarna upphäver ock revolterar mot tanken på det förflutna som något evigt förlorat. [...] Historien lyfts in i nuet och riktas mot framtiden. (Gustafsson 2002:256–257)

Fremtidsperspektivet kopler Gustafsson til den voksende regionalismen. Med referanse til Svante Beckman hevder hun at nasjonens store beret-

-
37. «Lekende identitetsarbeid» er et kjennetegn ved det senmoderne, vestlige samfunn og et karakteristisk trekk ved moderne festivaler. Deltakerne kan ta på seg ulike – kortvarige – identiteter og gå inn i – og ut av – en «ikke-hverdag», hvor den normative sosiale virkeligheten prøves ut, bekreftes og settes på spill. Globalisering og stor mobilitet, både sosialt og geografisk, bidrar til at det senmoderne menneskes identiteter kan være mange, skiftende og flyktige, konstaterer Anne Eriksen og Torunn Selberg.
38. Medeltidsveckan på Gotland ble etablert i 1984 og arrangeres årlig i begynnelsen av august. En grunnleggende idé er å skape en fullskala illusjon av middelalderens liv med Visbys særegne miljøer og minnesmerker som kulisser.

ninger holder på å brytes opp i et mylder av lokal kulturarv (Gustafsson 2002:258–260).³⁹ Mens nasjonen i økende grad er blitt forbundet med nasjonalisme, rasisme og fremmedfiendtlighet, er regionen blitt den viktigste basen for identifikasjon og forestilte fellesskap. For dette er en form for identitetspolitikk. «The explanation for the recent proliferation of festivals is complex, but in part relates to a response from communities seeking to re-assert their identities in the face of a feeling of cultural dislocation brought about by rapid structural change, social mobility and globalisation processes», konstaterer Picard og Robinson (2006:2). Men i prosessen skjer det også en «kulturell kolonisasjon»: Vektleggingen av 1800-tallets sjøfartskultur på Sørlandet og middelalderen i Visby på Gotland skjer nemlig på bekostning av andre minner, andre tidsperioder og andre steder, for eksempel landsbygda. På Sørlandet dreier det seg i høy grad om 1800-tallets sjøfartshistorie. Hvorfor?

Hvorfor sjøfartshistorie? Hvorfor krigen 1807-1814?

Agderkysten har i århundrer vært preget av de maritime næringene. Arendal var på 1800-tallet Norges – og i en periode Skandinavias – ledende sjøfartsby med en betydelig seilskipsflåte. Ingen by hadde en periode så stor tonnasje i forhold til folketallet som Farsund. I dag er kystkulturen og den maritime historien en viktig del av sørlandingers identitet. Derfor kan det være nærliggende for sørlandsbyene å ty til en rik sjøfartskultur i dagens merkevarebygging og identitetsskapende arbeid. Ikke uten grunn ble Tall Ships' Races i Kristiansand fra 30. juli til 1. august 2010, med 80–90 seilskuter på havnen, en gedigen folkefest. At maritime fortellinger er populære, kan kanskje også forklares med at sjøfartshistorien har allmenne referanser til autentisitet, en åpen og internasjonal kultur, fremtidsoptimisme, røtter og kystkultur – viktige og positive verdier i merkevarebyggingen.⁴⁰ Generelt

39. 1990-tallets interesse for middelalderen i Sverige var for eksempel koplet til drømmene om EU og fornyede kontakter mellom regionene rundt det befridde Østersjøen.

40. Disse stikkordene ble nevnt i et intervju med prosjektleder for Kjæmpestaden Marianne Woie, Arendal kommune, 14. september 2006.

kan økt vektlegging av lokal kultur og en velkjent historie tolkes som et svar på – kanskje en protest mot – økende globalisering.

Men hvorfor bruker Farsund og Arendal *historier fra krigen 1807–1814* i sin identitetsbygging og markedsføring? Hva er det med historiene fra akkurat denne perioden som fremdeles har appell? Hva vekker interesse 200 år etter hendelsene?

- I likhet med kriger og konflikter fra vikingtid og middelalder, men i motsetning til for eksempel andre verdenskrig, ansees Napoleonskrigen i dag som en *ufarlig* krig som de fleste ikke har negative følelser for – tvert imot. Historier fra Napoleonskrigen kan gjenfortelles og iscenesettes som underholdning uten å støte noen. I Arendal har blant annet det økonomiske krakket i 1886, som la skipsfarten i grus og avslørte den lokale banksjef Herlofsons store økonomiske underslag, vært foreslått som tema for byspill. Men til tross for den åpenbare dramatikken vil dette sannsynligvis virke støtende for familien og splittende i Arendal, og derfor ikke tjene hensikten.
- Krigen 1807–1814 er en *velkjent krig*. Mange sørlendinger kjenner til – og har til og med sin familiehistorie knyttet til – Napoleonskrigen, kapertiden og prisonen. De fleste kjenner Terje Vigen, som rodde til Danmark etter korn.
- Dramatiske historier fra krigen 1807–1814 egner seg for visualisering: som skuespill og rekonstruksjon av militære kamper og sjøslag. Publikum kan delta – de kan iscenesette seg selv i ulike roller.
- Eventyrfortellingene fra krigen 1807–1814 vektlegger tradisjonelle verdier, røtter og historie. De kan enkelt bygges opp som romanser med helter og skurker og spille på allmenne følelser som hat, kjærlighet og savn. Publikum kan lett kjenne seg igjen. Ikke all lokal, autentisk historie inneholder disse elementene. Ikke alle historiske fortellinger lar seg tilpasse en eventyrstruktur slik at de egner seg for iscenesettelse. 1800-tallets økonomiske fremgang og skipsfartens velstandsperiode, eller Arendal som gruvesamfunn, lar seg kanskje ikke dramatisere og iscenesette uten at man legger inn et oppdiktet drama?

Nåtids- og fremtidsperspektiv

På sørlandske sommerfestivaler og spel tar deltakerne de kollektive minnene i bruk for å kople seg selv til tidligere generasjoners historiske hendelser og heldedåder. Fiende- og offerroller utkrystalliserer seg og omforhandles (Gustafsson 2002:260). Budskapet i de moderne iscenesettelsene eller eventyrfortellingene om de lokale heltene og deres bragder under Napoleonskrigen kan – på et overordnet nivå – tolkes som sørlandsbyenes fremtidige seier over en tenkt «fiende», eller snarere gunstige posisjonering overfor en «konkurrent» i dag. Det kan for eksempel være seier i konkurransen mot nabobyer, seieren over trusselen om tap av arbeidsplasser, nedgang i folketallet eller økonomisk stagnasjon. Iscenesettelsene av de historiske hendelsene har altså referanser til dagens situasjon, og de har et fremtidsperspektiv mer enn et historisk perspektiv.

I festivalenes dramaer seirer alltid helten (det vil si byen) til slutt. Målet trenger likevel ikke å være å utkonkurrere nabobyene, men heller å vise handlingskraft, å vokse og å utvikle seg ved å kontrastere dem og skape supplerende fortrinn. I Frederikshavn understrekes likhetstrekkene med Tordenskjold, som var «en handlingens mand». Fladstrand «vokste sig hurtig stor og stærk på fiskeri [...]. Ikke sådan at den udkonkurrerede de langt ældre købstæder Skagen og Sæby, for de har deres stærke sider på andre områder». ⁴¹

Gjennom Kjæmpestaden har Arendal oppfunnet en moderne suksesshistorie med et eventyrplott: På 1800-tallet var Arendal virkelig Kjæmpestaden med en blomstrende skipsfart. Men fra 1886, året for Arendalskrakket, gikk det nedover. Situasjonen er heller ikke uten problemer i dag. Arendal tapte for eksempel kampen om lokaliseringen av Universitetet i Agder til Grimstad. ⁴² Grimstad har fremdeles et blomstrende shippingmiljø, Arendal ikke i samme grad. Og Grimstad vender seg nå sterkere mot Kristiansand, der Universitetet i Agders hovedcampus, flyplassen, ferjehavna, togstasjonen og Sørlandets regionale senter er lokalisert. «Hva

41. Brosjyre utgitt av Tordenskioldsdage 2006: «Tordenskiold. Hva dælen nøler I efter?».

42. Høsten 2010 ble Arendal avviklet som campus for Universitetet i Agder (UiA). I en informasjonsavis for UiA i anledning feiringen av det nyetablerte universitetet i september 2007 la Arendals ordfører «ikke skjul på sin skuffelse over at det ble vedtatt kun to campus – én i Grimstad og én i Kristiansand» (UiA 2007:12).

skal vi med Arendal?» spurte regionavisen *Fædrelandsvennen* på lederplass høsten 2007 og konkluderte: På grunn av arbeidsmobiliteten, bosetningsmønsteret og næringsetableringene ligger midtpunktet i Agderbyen i Stor-Kristiansand og mot Lillesand.⁴³ Men lillesøster Arendal slår tilbake, sist med Hovefestivalen, som danket ut Quart Festivalen i 2007. Arendal er villig til å kjempe for fremtiden.

På et overordnet nivå handler historien om Arendal, et tidligere velstående maritimt samfunn som nå står overfor nye utfordringer. På dette nivået forteller iscenesettelsen publikum: Gå ut og kjemp for byen din! Bare da vil vi klare å gjenerobre fortidens gloriøse posisjon. Dette er først og fremst et budskap fra lokale til lokale. Målgruppen, og hoveddelen av både deltakere og tilskuere på festivalen, er følgelig lokalbefolkningen. Det er ingen grunn til å ha hjemmesider på engelsk, noe de heller ikke har.

Dette viser at maritime iscenesettelser kan brukes i mange sammenhenger og som svar på ulike behov. Historikere har flere ganger kritisert *Kaperspillet* for å være for dramatisk og for lite realistisk.⁴⁴ Det er på samme grunnlag lett å kritisere Kjæmpestaden. Men kritikken viser bare hvordan den faghistoriske erkjennelsen og den folkelige fortellermåten og erindringen kan komme i et spennings- eller motsetningsforhold til hverandre. Fortellingene har kanskje fjernet seg langt fra de historiske realiteter. Men som *gode historier* lever de videre.

Avslutning

I denne artikkelen har jeg rettet søkelyset mot bruken av den maritime historien på sørlandske sommerfestivaler og spel. Etter å ha gitt en oversikt over sørlandske sommerfestivaler og spel generelt har jeg særlig tatt for meg de to festivalene Kaperdagene/Kapernatten i Farsund og Kjæmpestaden med forestillingen *Det store kornopprøret* i Arendal.

---

43. *Fædrelandsvennen* 27.09.2007:2 (leder). «Det er mulig at seilskuter og trelasthandel knyttet sammen Arendal, Froland og Grimstad historisk, men de trossene er kuttet og seilene låret for lengst.»

44. Omtaler i lokalavisen *Farsunds Avis* og regionavisen *Fædrelandsvennen* i forbindelse med arrangementet. Se tidligere note.

Min konklusjon er at veksten i den maritime kulturarvturismen de siste tiårene klart kan tolkes som en strategi innen stedsutvikling og stedsmarkering. Selv om temaet både i Farsund og Arendal er fortiden, og i særdeleshet krigen 1807–1814, er iscenesettelsene av sjøfartshistorien styrt av nåtidige behov og fremtidsperspektiver. Jeg har tolket de historiske iscenesettelsene på sommerfestivalene i de to sørlandsbyene som en respons på trusselen om (relativ) økonomisk deprivasjon, befolkningsmessig og industriell tilbakegang og generelt behov for stedsmarkering i dag. Analysen har vist at de historiene som presenteres, inneholder flere faktiske feil og mangler. Men ambisjonen til arrangørene er ikke historisk rekonstruksjon, heller ikke historieformidling i seg selv, selv om en tydelig forbindelse til de faktiske historiske hendelsene synes å være viktig. Iscenesettelsene er til en viss grad – men bare innenfor visse rammer – løsrevet fra den faktiske historien og det autentiske. De kan karakteriseres som «oppfunnet tradisjon». Lokale og regionale krefter har «oppfunnet» historier som understreker identitet, som ledd i *city branding*, for å fremme økonomisk og kulturell vekst og styrke konkurranseevnen vis-à-vis nabobyer. Historiene som iscenesettes for dette formålet, er bygd opp som klassiske eventyrfortellinger. Samtidig er de eksempler på moderne *storytelling* og *storyliving*. Jeg har også analysert de to festivalene som eksempler på postmoderne livsstils- og opplevelsesturisme og som reaksjoner på globalisering og internasjonalisering av turismen.

Innledningsvis ble norske festivaler forsøksvis delt inn i musikkfestivaler, kultur(arv)festivaler, religiøse festivaler og sportsfestivaler. Men dette er bare én måte å kategorisere på. Alternativt kan man skille mellom tradisjonelle og (post)moderne, norske – og sørlandske – festivaler. Da vektlegges forholdet mellom publikum og de opptredende, forholdet mellom det autentiske og kopiene og forholdet til tiden. Uklar historisk tidsforståelse, diffuse grenser og rolleblanding og liten opptatthet av det ekte og historisk korrekte er karakteristisk for det postmoderne. Den tradisjonelle museumsbesøkende er aldri i tvil om sin rolle og aldri i tvil om museumsgjenstandenes ekthet. Den tradisjonelle konsertpublikummer er aldri i tvil om hvem som er deltaker, og hvem som er tilskuer, hvem som hører hjemme på scenen, og hvem som skal sitte i salen. I den postmoderne totalopplevelsen på festivalen, derimot, er grensene mellom fortid og nåtid,

mellom deltakere og tilskuere, mellom det autentiske og det inautentiske og mellom det virkelige liv og iscenesettelsen i høy grad visket ut.

Litteratur

- Abrahamsen, O.A. (2007) *Farsund bys historie, bind III. Fra rederby til industrikommune*. Farsund: Farsund kommune 2007.
- Abrahamsen, V. (2006) «Dramatisk kapernatt». *Farsunds Avis*, 27.07.2006.
- Anthonsen, I. (2010) «Skjærgårdstreff for 30. gang» (*Skjærgårds Music & Mission*). *Fædrelandsvennen*, 7.07.2010.
- Antonsen, K. (2005) «Festival i sør – mer enn Quart». *Fædrelandsvennen*, 30.07.2005.
- Anttonen, P.J. (1997) «Transformation of a Murder Narrative: A Case in the Politics of History and Heroization» *NORVEG Årgang 40*. Nr. 2–1997.
- Arendal kommune (2004a). *Kjæmpestaden*, prosjektbeskrivelse 26. oktober 2004. Arendal: Arendal kommune.
- Arendal kommune (2004b) *Vedtekter for Stiftelsen Kjæmpestaden*. Arendal: Arendal kommune.
- Arendal kommune (2005) *Årsmelding for Stiftelsen Kjæmpestaden*. Arendal: Arendal kommune.
- Aronsen, M. (2006) *Quart 06 – mer enn musikk. Verdiskaping og ringvirkninger*. Rapport 1. november 2006. Kristiansand: Agderforskning. http://www.agderforskning.no/reports/pro06_8aquartrapport06.pdf lastet ned 10.07.2007.
- Asdal, F.A. og Berg, Ø. (2005) *Det store kornopprøret*, skuespill. Arendal: Kjæmpestaden.
- Aust-Agder fylkeskommune (2006). *Kultur – en sentral kraft i samfunnsbyggingen. Strategisk plan for kulturformidling i Aust-Agder*. Arendal: Aust-Agder fylkeskommune 2006. VEDLEGG. <http://www.aa-f.kommune.no/dialog.aspx?action=file&fileid=2013> lastet ned 10.07.2007.
- Ballestad, A.G. (2005) «Historisk teater i Homborsund». *Agderposten*, 20.07. 2005.
- Bryld, C. og Warring, A. (1998) *Besættelsestiden som kollektiv erindring*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Christiansen, A. (2007) «Venter på Olav Digre». *Aftenposten*, 15.07.2007.
- Eriksen, A. og T. Selberg (2006) *Tradisjon og fortelling. En innføring i folkloristikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Fjellstad, A. (2006) «Klar for kveldens spill». *Farsunds Avis*, 25.07.2006.
- Grønstad, L. og K.M. Hjemdahl (2010) *Grensesprenging i vasskanten. Forprosjekt om eit maritimt opplevingsssenter i Nodeviga for Vest-Agder-museet*. Agderforskning Prosjektrapport nr. 3/2010.
- Gullestad, F.H. (2010) «Jesus-camp på Stiklestad». *Aftenposten*, 24.07.2010.

- Gustafsson, L. (2002) *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Nya Doxa.
- Hjemdahl, K.M., E. S. Hauge og E. Lind (2007) *Festivaler på Sørlandet. Kultur i kraftformat*. FoU-rapport nr. 4/2007. Kristiansand: Agderforskning.
- Hobsbawm, E. og T. Ranger (red.) (1989) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICOMs museumsetiske regelverk. http://www.icom-norway.org/icom_regel_web.pdf lastet ned 07.07. 2010.
- Jensen, B.E., C.T. Nielsen og T. Weinreich (red.) (1996) *Erindringens og glemslens politik*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Jensen, R. (1999) *The Dream Society. How the Coming Shift from Information to Imagination Will Transform Your Business*. New York: McGraw-Hill.
- Jensen, R. (2003) *Heartstorm. The Dream Society 2. Fra reklame til storytelling*. København: JPBøger/Jyllands-Postens Erhvervsbogklub.
- Johnsen, B.E. (2002) «Med lua i handa? Ferierende og fastboende gjennom hundre år». I: J.P. Knudsen og H. Skjeie, *Hvitt stakitt og fiberoptikk: Regionale myter – regional makt*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Johnsen, B.E. (2004) «Turistene kommer! Feriegleder og sommerminner fra Justøya på 1900-tallet». I: A.J. Økland (red.), *Det var en gang. Årsskrift for Vestre Moland og Lillesand Historielag*. Lillesand: Vestre Moland og Lillesand Historielag.
- Johnsen, B.E. (2005a) «The villages and out ports of Sørlandet in Southern Norway: Maritime history and heritage staged for tourists». I: R. Marcet i Barbe, C.A. Brebbia og J. Olivella: *Maritime Heritage and Modern Ports*, International Conferences on Maritime Heritage and Modern Ports. Southampton, Boston: WITPRESS 2005.
- Johnsen, B.E. (2005b) «Resirkulerte hvite seil. Maritime minner i møte med turismen». I: H.C.G. Johnsen, T. Dragseth, H.K. Lynggård og O. Johannessen (red.), *Metaforenes tyranni? Samtids- og fremtidsbilder i Norge 2005. En essaysamling*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Johnsen, B.E. (2008a) «Images of Sørlandet: The Skagerrak Coast of Norway. Representations and stereotypes, and the fight against them». I: Auvo Kostiaainen og Taina Syrjämaa (red.), *Touring the Past. Uses of History in Tourism*. Discussion and Working Papers No. 6. The Finnish University Network for Tourism Studies (FUNTS). Savonlinna.
- Johnsen, B.E. (2008b) «Prisonfangerens fortellinger. Narrative strukturer og temaer i historiske sagn om sjøfolks opplevelser under krigen 1807–1814». *Heimen* 1–2008. Trondheim: Landslaget for lokalhistorie.
- Johnsen, B.E. (2010). «Skippere, sommergjester og Sabeltann. Sørlandske stereotypier fra 1800-tallet og fram til i dag». I: Johnsen, B.E. (red.), *Sørlandsk kultur. Mangfoldet og motsetningene*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Kaalaas, P. (2005) «Kledd for batalje i Homborsund». *Fædrelandsvennen*, 16.07. 2005.
- Knudsen, J.P. (2004) «De nye uthavnene». *Kronikk i Fædrelandsvennen*, 19.05.2004.

- Litangen, C. (2006) *Levende historie: Et forprosjekt for Samfunnsbyggingsprosjektet i Arendal* (utredning). Arendal: Arendal kommune.
- Lyth, P. (2006) «Selling history in an age of industrial decline: Heritage tourism in Robin Hood county». Paper på XIV International Economic History Congress, Session 48: *Attractions and Experiences: The Uses of History in Tourist Development*. Helsinki, 21st–25th August 2006.
- MacCannell, D. (1976) *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.
- Martinsen, J.R. (2010) «Sov i Sabeltanns suite». *Fædrelandsvennen*, 25.05.2010.
- Meethan, K. (2001) *Tourism in Global Society: Place, Culture, Consumption*. Basingstoke, Hampshire [UK] og New York: Palgrave.
- Orre, A. (2006) «Millioner på spel». *Aftenposten*, 30.07.2006.
- Picard, D. og Robinson, M. (red.) (2006). *Festivals, Tourism and Social Change. Remaking Worlds*. Toronto: Channel View Publications.
- Preus-Olsen, G. (2007) «Kaperdagen regnet bort». *Farsunds Avis*, 16.07.2007.
- Propp, V. (1985) Theory and History of Folklore. *Theory and History of Literature*, Volume 5. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Roksvåg Pedersen, T. (2007) «Kaperstemning i oppholdsvær». *Farsunds Avis*, 19.07.2007.
- Skinemoen, M.E. (2005) «Blod, hat og kjærlighet». *Agderposten*, 23.07. 2005.
- Spjellkaviknes, S. (2007) «Leve kaperspillet». *Farsunds Avis*, 19.07.2007.
- Stiftelsen Kjæmpestaden (2006) *Kjæmpestaden – på tokt i Arendals historie. Historiske festdager i Arendal 16.–18. juni*. Festivalavis publisert av stiftelsen Kjæmpestaden (etablert 28. januar 2005).
- Støle, T.A. (2004) «Tusenvis på Kaperspillet». <http://www.fedrelandsvennen.no/nyheter/lister/article219310.ece>, lastet ned 13.07.2004.
- Tvedt, S. (2010) «Kapret publikum i stemningsfull kapernatt». *Fædrelandsvennen*, 14.07.2010.
- Tønnessen, J.N. (1955) *Kaperfart og skipsfart 1807–1814*. Oslo: Cappelen.
- Universitetet i Agder (2007). *Universitetsbyene. Informasjonsmagasin fra universitetsbyene Arendal, Grimstad og Kristiansand*. Arendal, Grimstad og Kristiansand kommuner.
- Urry, J. (2003) *The Tourist Gaze*. London, Thousand Oaks og New Delhi: Sage Publications.
- Weisser, A. (2007) «Vi fråtser i historiske spel i sommerferien». *Fædrelandsvennen*, 23.07.2007.
- Wollan, Gjermund (2009) *Festivaler og turisme som Performing places. En sosio-kulturell analyse*. Høgskolen i Nord-Trøndelag. Rapport nr 59. Steinkjær.
- Aarseth, A. (1976) *Episke strukturer*. Oslo: Universitetsforlaget.

Utvalgte nettsteder, festivaler og spel

Kaperspillet, Farsund: <http://www.lista-farsund.no/aktiviteter/kaperspill.htm>, lastet ned 01.07.2006.

Kaperdagene, Farsund: <http://www.lista-farsund.no/handel/handel.html>, lastet ned 01.07.2006.

Kjæmpestaden, Arendal: <http://www.kjempestaden.no>, lastet ned 14.07.2010.

Tordenskiolds By Frederikshavn: <http://www.tordenskiold.dk>, lastet ned 10.07.2007, og <http://www.tordenskiold.dk/oplevelser/tordenskioldsdage/>, lastet ned 16.08.2010.

Spelet om Heilag Olav (Stiklestadspelet): www.stiklestad.no, lastet ned 10.07.2007.

Festivaler: <http://www.norge.se/culture/music/festivals/festivals.htm>, lastet ned 10.09.2007.

Kaperspill i havnebassenget i Farsund: *Ditt Distrikt*, <http://www.dittdistrikt.no/aktiviter/8207/Kaperspill-i-havnebassenget-i-Farsund>, lastet ned 8.07.2010.

«Based on a true story»

Filmen Yohan – Barnevandrer och sörländsk filmturism i jämförelse med svenska berättelsedestinationer

Per Strömberg

Based on a true story – baserad på en verklig historia – brukar vara en vanlig fras i amerikansk filmproduktion i syfte att framkalla en air av äkthet i filmfiktionen. Historisk bakgrund och verkliga händelser fungerar som en tablå och narrativ utgångspunkt för fiktionen. Men det kan också vara ett stilistiskt grepp för att konstnärligt frigöra sig och distansera sig från de verkliga händelserna. Spänningsfältet mellan fakta och fiktion har alltid varit en produktiv utgångspunkt inom de fria konsterna, men även för de etablerade historievetenskaperna.

Detta gäller i synnerhet filmproduktion. Film är ett slagkraftigt medium som har en synnerligen god egenskap att skapa engagemang, inlevelse och reflexivt förhållande till historia. Filmer med historiska teman är en väl etablerad genre inom filmproduktion. De är också en väsentlig utgångspunkt för filmturism som på senare år fått allt större aktualitet och uppmärksamhet inom regional utveckling och turismforskning. Platsspecifika historier utgör en outtömlig kulturell resurs för filmberättelser och en narrativ fond för inspelningsmiljöer. Samtidigt kan platser uppmärksammas med spelfilmens hjälp. Film är bara ett av flera medium där historiska berättelser kan användas som geopolitisk ammunition för platsskapande. Filmturism är med andra ord en annan sida av historiebruk.

Det existerar ett alltmer förtätat ekonomiskt samband mellan filmproduktion, historiebruk och de reella eller symboliska landskap där dessa berättelser utspelar sig. Regionala institutioner och turistorgan uppmunt-

rar, faciliterar, medfinansierar och stöttar filmproduktioner som baserar sig på platsspecifika historier. Västra Götalands-regionen i Sverige har haft en stor ekonomisk betydelse för både framväxten av Film i Väst och filmatiseringen av Jan Guillous böcker om tempelriddaren Arn. Filmens imaginära världar påverkar i hög grad verklighetens platser.

Under 2008 genomförde Agderforskning ett kulturbaserat näringsprojekt kopplat till familjefilmen om de historiska barnvandringarna på Sörlandet, som hade premiär i 2010: *Yohan – Barnevandreren*. I denna artikel presenteras några av de erfarenheter som förvärvades under projektet, där jag själv medverkade som projektledare. Samtidigt kommer jag att placera in projektet i den kontext som här inledningsvis skisseras upp, och jämföra näringsprojektet med tre svenska exempel på berättelsedestinationer som är baserade på film- och litteratur: Arn-turismen i Västergötland samt Astrid Lindgren-turismen och Vilhelm Moberg-turismen i Småland.

Det finns flera trådar i artikeln som relaterar till den överordnade problemställningen, nämligen på vilka sätt filmbaserad kulturarvsturism kan spela en roll för historieförmedling i synnerhet och för regional näringsutveckling i allmänhet. Finns det ett motsatsförhållande mellan dessa två funktioner av historiebruk? Artikeln kommer också att belysa metodologiska problemställningar förbundna med kulturbaserad näringsutveckling som använder sig av aktionsforskning. Här kommer jag i första hand problematisera forskarrollen inom aktionsforskning.

I takt med att film- och litteraturturism har blivit en alltmer uppmärksammad och lönsam form för turism har även forskningen om densamma tilltagit och utvecklats till ett specifikt forskningsfält. J. Cohens artikel «Promotion of Overseas Tourism through Media Fiction» (1986) hör till de tidigaste exemplen på forskningsområdet. Sedan dess har teori- och metodutvecklingen haft en långsam progression med en handfull framträdande artiklar under 1990-talet, exempelvis Tooke (1996) samt Riley, Baker och Van Doren (1998). Under 2000-talet har forskningen intensifierats. Till den internationellt sett mest inflytelserika och överskådliga litteraturen på senare år räknas *Film-Induced Tourism* (2005) av Sue Beeton. I den sammanfattar hon de senaste 20 årens forskning och beskriver filmturismens fasettmässiga karaktär och dess ekonomiska, kulturella och miljömässiga effekter och konsekvenser. Förutom akademiska forskningsskrifter har en

rad institutionella utredningar producerats, t.ex. *Stately Attraction. How Film and Television Programmes Promote Tourism in the UK* (2007) av det brittiska filmrådet. Den svenska rapporten *Filmturism i fokus?* (2006) är ett nordiskt exempel inom samma genre.

Däremot finns det lite litteratur som tar upp metodologiska problemställningar vid utveckling av filmturism på praxisfältet. Här får man förlita sig på allmän metodologisk litteratur. Ett undantag med fokus på litteraturturism är Dieter K. Müllers artikel «Unplanned Development of Literary Tourism in Two Municipalities in Rural Sweden», som problematiserar turismplaneringen av berättelsedestinationer.

Yohan-filmens narrativa lager

Filmen *Yohan – Barnevandrere* rymmer i sitt sammanhang flera lager av berättelser baserade på dess förhistoria, tillblivelse och handling. I första hand bygger Yohan-filmen på de historiska barnvandringarna som ägde rum på Sörlandet från mitten av 1800-talet fram till 1910, då utvandringen till Amerika sköt fart. Under våren samlades barn i åldrar mellan 7 och 16 i flockar för att vandra från de inre delarna av Vest-Agder till den östra delen av Agder för att valla getter, slå hö, underhålla stallet, bistå matlagningen och utföra andra lättare sysslor på de rikare gårdarna på «Austlandet». I stora drag följde barnvandrarerna järnvägens sträckning fram till centralorten Kristiansand och sedan vidare österut. De äldre barna fungerade som vägvisare för de yngre och hade ett visst ansvar för dem. De historiska fakta som utförligast beskriver barnvandringarna, härstammar från hembygdsforskaren Gabriel Øidne från Konsmo. Han har spelat en nyckelroll i kunskapsförmedlingen av de historiska barnvandringarna. Hans magisteruppsats (ref. saknas) från 1950-talet utgör kanske det bästa underlaget för historieskrivningen (*Barnevandringene* 2008; se även Kubens 2008:6–12).

Under de senaste decennierna har barnvandringarna återigen kommit i ljuset. Denna gång handlar berättelsen om den bortglömda historien om barnvandringarna. År 1970 uppfördes ett minnesmärke föreställande en «gjetargut», en getpojke, i Konsmo centrum. I en dokumentärfilm från 1981 skapade journalisten Lodin Aukland en samlad bild av barnvandringarna. Sedan dess har intresset successivt ökat tack vare eldsjälur och engagerade

lokalhistoriker som velat lyfta fram historien från det förgångna. Det var skam att sända i väg sina barn på barnarbete. Därför har det också varit en skambelagd historia. Thyra Ågedal från Konsmo har varit en av personerna som på senare år engagerat sig för barnvandrararnas historiska öde. Ågedal kom i kontakt med regissören Grete Hynnekleiv från Penelope Film, som initierade ett dokumentationsarbete under 1990-talet. Regissören intervjuade bl.a. några av de sista barnvandrararna i USA (Kubens 2008:11). En annan viktig händelse för det nydanade intresset för barnvandringarna var när det norska kungaparet för första gången besökte Konsmo 1998. Till detta tillfälle hade värdarna arrangerat en liten ackompanjerad föreställning om barnvandringarna som spelades upp för kungaparet (Versland 1998). Detta lilla arrangemang, men även tillkomsten av spelfilmen drygt 10 år senare, illustrerar en annan berättelse än de historiska barnvandringarna, nämligen landsbygdens engagemang för en bortglömd historia på en bortglömd plats och dess försök att fylla den vita fläcken på kartan med en historisk identitet.

Engagemanget och efterforskningsarbetet mynnade sedermera ut i en semifiktiv filmberättelse om barnvandrararen Yohan som på grund av fattigdom tvingas lämna sitt hem tillsammans med sin yngre syster och bege sig till en herrgård utanför Grimstad för att arbeta för en sträng godsägare under sommaren. Huvudrollskaraktären Yohan får uppleva och utstå många äventyrliga vedermödor längs vägen. Filmen följer en enkel amerikansk *feel good*-dramaturgi där Yohans karaktär utvecklas under berättelsens gång. Filmen kan beskrivas som ett kollage sammansatt av olika historiska händelser som också utspelar sig i de inre delarna av Agder. Men den är också inspelad på andra platser utan koppling till de historiska barnvandringarna, t.ex. på Odderøya i Kristiansand.

De olika berättelserna om de historiska barnvandringarna slutar inte vid filmfiktionen utan har även fortplantat sig i lokalpressen. Inspelningen av Yohan-filmen har varit kantad av skandaler, och lokalpressen har fyllt spaltmeter med braskande rubriker om barnarbete i filmproduktionen: «Ulovligt barnarbeid i norsk film» (Side2 2008); «Her er sjokkrapporten om Yohan» (Vindslund 2008a); «Yohan-filmen gransket av Arbeidstilsynet» (Øygarden 2008); «Varsleren fikk sparken» (Vindslund 2008b) etc.

Lokalpressen lät således filmens tema bli en ironisk utgångspunkt för tidningarnas verklighetsbeskrivelser.

Filmvetaren Vivian Sobchack (1997) hävdar att binära oppositioner som myt och historia inte längre är hållbara i vår medierade verklighet. Hon lanserar begreppet *palimpsestisk historisk medvetenhet* för att beskriva ett sätt att tänka på det förflutna som kombinerar och sammanbinder förmodade motsatser som myt och historia. De har egentligen alltid varit närmare förknippade med varandra än vad akademien velat erkänna (Jönsson 2004:13).

Palimpsest är en handskrift, vanligtvis på pergament, ibland på papyrus, vars text skrapats och tvättats bort och ersatts med en ny. Metaforen illustrerar hur lager av fakta och fiktion lyser igenom och står i dialogisk förbindelse med varandra. Min poäng här är att demonstrera hur fakta och fiktion kommunicerar med varandra inom ramen för en spelfilm och hur de historiska barnvandringarna också utgör grunden till en rad nutidsrelaterade berättelser. De historiska barnvandringarna omtolkas till en mix av fakta och fiktion på film samtidigt som filmens tema blir utgångspunkten för verklighetsbeskrivningar i media.

Förprojekt kring filmbaserad kulturarvsturism i inre Agder

När filmproduktionen kom igång, väcktes förhoppningar hos den engagerade lokalbefolkningen i inre Agder att den särpräglade historien om barnvandringarna också skulle kunna sätta fokus på denna undanskymda del av regionen och generera turistbesök. Detta ska ses mot bakgrunden av en växande tilltro till kulturarvet som motor för regional utveckling. Kulturarvet har de senaste decennierna fått en allt tydligare instrumentell funktion och anses vara en allt viktigare strategisk, pedagogisk och kommersiell resurs (Aronsson 2004; Grundberg 2004). Strävan efter att utveckla kulturnäringarna har allt som oftast tre grundmotiv: (1) identitetsarbete/socialt kapital; (2) näringsliv/sysselsättning samt (3) attraktivitet/befolkning och företag (Svensson och Adolfsson 1995:35).

Att regionala stiftelser som Cultiva i Kristiansand understödjer de s.k. kulturnäringarna (film, konst, design, arkitektur, musik etc.) är bara ett av flera uttryck för denna tendens som också är ideologiskt färgad. I Kris-

tiansand har kulturen blivit en politisk strategi för stadsutveckling (Lysgård 2010:145–49). Detta ligger helt i linje med en generell tendens som accelererat sedan 1970-talet. Konst och kulturarv ska inte längre i första hand vidmakthålla den nationella identiteten eller upprätthålla en offentlig debatt, utan snarare understödja övergången till ett postindustriellt samhälle. Frågan är emellertid om konstens och kulturens frigörande potential behöver stå i ett motsatsförhållande till ett näringsperspektiv.

Det finns inga givna framgångsrecept. En del utvecklingsprojekt inom kulturnäring blir lyckosamma, medan andra fallerar. Under perioden 2008–2009 genomförde avdelningen för kultur och näring på Agderforskning i Kristiansand ett förprojekt med ekonomiskt stöd från VRI Agder (Virkemiddel for regional FoU og innovasjon), som är Norges forskningsråds särskilda satsning på forskning och innovation i de norska regionerna. Satsningen gäller i synnerhet företag inom tre näringsområden: olja- och gasindustrin, IKT-området och kulturnäringarna.

Agderforskning gjorde bedömningen att Penelope Films filmsatsning *Yohan – Barnevandrere* kunde vara en möjlighet för inre Agder att generera filmturism. En projektgrupp sattes samman med ett par representanter för Penelope Film inklusive undertecknad som projektledare för Agderforskning. Förprojektet formulerades utifrån problemställningen: *Hur kan en familjefilm skapa grundlaget för ny näringsutveckling i inre Agder?* Målet med förprojektet var å ena sidan att undersöka på vilket sätt filmsatsningen skulle kunna bidra till regional utveckling genom filmbaserad kulturnäringsturism, och å andra sidan undersöka hur Penelope Film som företag och rättighetsinnehavare skulle kunna tjäna på en sådan satsning genom varugöring (eng. *merchandising*) och PR. På ett reflexivt och metodologiskt plan handlade satsningen om hur kulturarvet kan brukas i näringslivet, men också hur näringen kan brukas för att förmedla kulturarvet. Penelope Film hade vid tidpunkten för projektet varken kunskap eller resurser för att initiera ett dylikt förprojekt.

Kommunerna i inre Agder hade tillsammans med Friluftsrådet i Listerregionen emellertid redan påbörjat arbetet med att lägga till rätta en barnvandringsled genom Vest-Agder. Av de fyra initiativtagande kommunerna (Flekkefjord, Kvinesdal, Audnedal, Hægebostad) har Audnedal kommun

varit speciellt drivande i denna process. Deras ambition har alltsedan filmsatsningen kom igång varit att etablera ett barnvandringsscenter i Konsmo.

Genomföringen av projektet bestod av tre faser med aktionsforskning underliggande forskningsmetodologi. I första fasen företogs en studieresa till svenska film- och litteraturdestinationer i syfte att skaffa kunskap och erfarenhet från liknande fall. I den andra fasen låg fokus på konceptutveckling i samarbete med Penelope Film. Till sist avslutades projektet med en dialogkonferens där representanter för berörda kommuner och regionala turistentreprenörer bjöds in för intresseväckelse, kunskapsförmedling och förslag på framtida samordning och utveckling. Projektet mynnade också ut i en rapport där de olika medverkande aktörerna presenterade de olika delarna av förprojektet.

Filmbaserad kulturturism

Bakgrunden till satsningen på filmturism är de senare årens uppmärksammade framgångsexempel på film- och litteraturbaserad kulturturism. Filmturism har på senare år utvecklats sig till egen genre inom turism. Det finns emellertid en lång tradition att besöka platser som skildras i ord och bild genom konst och litteratur. Under tidigare århundraden var det exempelvis vanligt bland europeiska adelsmän att i uppfostrande syfte göra en *grand tour* till kulturellt ansedda länder som Italien och Frankrike. Rom blev tidigt ett pilgrimsmål för konst- och litteraturintresserade. Via litografiska planschverk, romaner och reseskildringar spreds bilder och intryck av historiska besöksmål i Rom och Paris till dåtidens bildade samhällsklasser.

Ett turistbesök är i mångt och mycket en självbekräftande akt, dvs. ett försök att återuppleva de intryck och föreställningar man redan skapat sig innan avresan. Böcker, film, bilder i resebroschyrer och på Internet skapar attraktion och reslust, men också förväntningar som man som besökare väntas uppleva på plats (Urry 1990). Filmturism är en förlängning av denna tradition, och filmen har på sätt och vis ersatt konstarnas tidigare förmedlingsformer.

Litterära berättelser utgör ofta den bärande bakgrundsnarrationen och utgångspunkten för filmatiseringar. Den täta kopplingen mellan film, his-

toria och litteratur gör begreppet *berättelsedestination* till en användbar term för att beskriva ett bredare spektrum av narrativa platser för turism (Braunerhielm og Heldt Cassel 2009:104). Kriminalromanen har visat sig vara ett framgångsrikt medium för att skapa berättelsedestinationer, t.ex. Wallander-turismen i Ystad, för att nämna ett nordiskt exempel med internationellt genomslag. Det är vanligt att deckarförfattare väljer en reell stad där handlingen återkommande utspelar sig, vilket kan ha positiva sidoeffekter i form av tillströmmande turister (Sjöholm 2010:154). Ett annat aktuellt exempel är den tilltagande Millenium-turismen i Stockholm, som väntas ta ytterligare fart efter lanseringen av den kommande amerikanska filmatiseringen av Stieg Larssons kriminalroman i engelsk översättning, *The Girl With the Dragon Tattoo*.

Turistforskaren Sue Beeton räknar upp olika typer av filmturism som inte bara inkluderar turistströmmar till filminspelningsplatser (on-location), utan också uppbyggda scenerier och inomhusstudior (off-location): studiomiljöer; filmfestivaler (Cannes, Haugesund); filmstjärnemiljöer (Hollywood Boulevard); och temaparker (Universal Studios; Beeton 2005:10f). I några mer utvecklade film- och berättelsedestinationer, såsom Hollywood, förekommer ofta kombinationer av dessa attraktioner, medan det för det mesta rör sig om filminspelningsplatser som attraktioner.

Vi kan också se ett ökat samarbete mellan film- och turistindustrierna, där regioner arbetar med att underlätta för filminspelningsplatser och finansiering. På så vis hoppas länder (t.ex. Island) och regioner framstå som filmvänliga och attrahera nya filminspelningar genom investeringar i infrastruktur och strategisk planering. De landskap och stadsmiljöer som filmen så utspelar sig i, blir således en marknadsföringskanal och skyltfönster mot potentiella besökare i hopp om att göra inspelningsplatser till cineastiska pilgrimsmål (Beeton 2005:12f, 21ff). En framgångsrik film kan ha större värde som marknadsföring än nationella marknadsföringskampanjer sammantaget. Samtidigt letar filmbolag efter nya och oexplorerade inspelningsmiljöer när andra blivit alltför återkommande (t.ex. Bollywood-filmernas förkärlek för alpmiljöer), vilket kan tillfredsställa både turistdestinationer och filmbolagens olika strävanden. Hösten 2010 spelade ett indiskt produktionsbolag exempelvis in en Bollywood-film på Preikestolen utanför Stavanger.

Men det är inte alltid som destinationsutvecklingen sker genom ordnad turismplanering så att det gagnar destinationen som helhet. I en fallstudie över två svenska berättelsedestinationer (Selma Lagerlöfs Sunne och Astrid Lindgrens Vimmerby) pekar turismforskaren Dieter K. Müller i de givna fallstudierna på avsaknaden av en ordnad planeringsmodell som inkluderar fler aktörer än turistentreprenörerna. Turismplaneringen tenderar att bli utlagd på entreprenad till externa, halvprivata destinationsbolag utan demokratisk kontroll (Müller 2006:226f).

Vilka kvaliteter är då avgörande för utveckling av filmturism? I en stor brittisk studie om TV- och filmturism i Storbritannien pekar man på en rad succékriterier inom ramen för rapportens fallstudier. För det första att filmer och TV-program har en stark berättelse, dvs. att filmerna är utpräglad berättelse- och/eller karaktärsdrivna. För det andra att filmen har stor synlighet, vanligtvis stora produktioner med stjärnor som också appellerar till en bred publik. För det tredje krävs en positiv och upplyftande ton i filmen. Filmen bör också vara länkad till mer omfattande och igenkännbara varumärken, dvs. historiska händelser, personer och platser (t.ex. *Shakespeare in Love* (1998), med en ung Shakespeare som huvudrollskaraktär). Det femte kriteriet som presenteras i rapporten, berör scenografin. Filmer i vilken «platsen» – antingen verklig eller fiktiv – spelar en nyckelroll i berättelsen och upplevelsen av rollpersonerna, har överlag haft större succé vad gäller filmturism än de där platsen inte har någon betydelse för handlingen. Filmer som använder historiska byggnader och en särpräglad rural landsbygd som inspelningsplatser, har också visat sig framgångsrika (UK Film Council 2007:4). Slutsatsen är att det måste finnas en fångande berättelse och attraktiva platser att vända tillbaka till som turist.

Lord of the rings-turismen på Nya Zeeland och *Harry Potter*-turismen i Storbritannien är två framträdande internationella exempel på filmturism. Men vi finner även exempel på hur man försöker lägga till rätta för filmturism i vårt nordiska närområde. Filmproduktionen i Norge har traditionellt sett varit mer nationellt inriktad än internationellt. I Norge finns än så länge inte heller möjlighet till skattereduktioner för utländska filmproducenter som t.ex. på Island. Det finns dock en viss filmturism kopplad till Kjer-ringøy i Nordland, där flera norska filmer har spelats in, t.ex. *Benoni og Rosa* (1975); *Telegrafisten* (1993); *Pan* (1995); *Jeg er Dina* (2001). Vi har talat

om framgångsrecepten, men hur skapas en berättelsedestination? Och hur håller man den vid liv?

En studieresa till svenska berättelsedestinationer

Flera svenska berättelsedestinationer har blivit omtalade och profilerade som framgångsexempel. I mitten av maj 2008 reste projektgruppen från Penelope Film och Agderforskning till tre svenska berättelsedestinationer för att studera framväxten av filmbaserad kulturturism: Arn-turismen i Västergötland samt Astrid Lindgren-turismen och Vilhelm Moberg-turismen i Småland. Målet med studieresan var att ta del av erfarenheter från personer som på olika sätt arbetar med kulturturism i relation till film- och litteratursuccéer: entreprenörer inom turistnäringen, lokala eldsjälur, samordnare och personer som arbetar med utvecklingsfrågor. Resan syftade dels till att utbyta erfarenheter och få insikter i kulturturismens svårigheter och möjligheter inom historieförmedling, organisering och turistprodukter, marknadsföring och immaterialrätt, dels till att knyta kontakter för framtida utbyte.

Arn-turismen i Västergötland har varit det mest omtalade framgångsexemplet på filmturism i Sverige under 2000-talet. Den växte fram i kölvattnet av Jan Guillous semifiktiva böcker om tempelriddaren Arn Magnusson. Det visade sig snart att många av läsarna också besökte de historiska platserna som omskrivs i böckerna. På så vis öppnade litteraturen vägen för en traditionell kulturarvsturism i ny tappning. Böckerna mynnade sedermera ut i två filmer, *Arn – Tempelriddaren* (2007) och *Riket vid vägens slut* (2008), som regionen hoppades kunna generera en andra våg av turister. Västra Götalandsregionen arbetar tillsammans med regionens kommuner, entreprenörer och kulturarvsattraktioner utifrån konceptet «I Arns fotspår», där flera *Arn*-relaterade resmål knyts samman. På hemsidan «arnmagnusson.se» och «arnmovie.se» kan man som potentiell besökare leta sig vidare till de attraktioner och aktiviteter med medeltidstematik som föregår i området: historiska platser, guideade turer, medeltidsfestivaler, medeltidsutställningar, restaurang och logi, pilgrimsvandring samt temaparken Medeltidens Värld utanför Götene, dit *Arn*-filmernas kulisser flyt-

«I Arns fotspår» är en del av regionens satsning på film- och litteraturturism.

tades efter inspelningen av filmerna. Under studieresan besökte gruppen läns museet och deras medeltidsutställning, men också några av de centrala historiska platser som omnämns, med hjälp av en certifierad Arn-guide. Slutligen besöktes även Medeltidens Värld i Götene.

Astrid Lindgren-turismen har det gemensamt med Arn-turismen att de båda uppkom spontant och oplanerat. Astrid Lindgren-turismen är jämförelsevis större om man betraktar antalet besökare. Men denna turism har också utvecklats under en längre tid alltsedan de första busslasterna av tyska turister letade sig fram till de platser där man spelade in TV-serien om *Emil i Lönneberga* (1971–73) i början av 1970-talet.

Vimmerby och i synnerhet Astrid Lindgrens Värld har blivit ett epicentrum för ett slags *astridifiering* av det småländska landskapet. Utöver inspelningsplatserna är det främst i Vimmerby som de flesta turistattraktionerna återfinns. Idag genomsyrar Astrid Lindgren till stor del kommunens verksamhet. Hennes sagoberättelser har tagit Vimmerby och det småländska landskapet i besittning. I Astrid Lindgrens upplevelselandskap befinner sig narrationen aldrig långt från det reella landskapet, liksom det småländska landskapet figurerar i hennes barnböcker. Vimmerby är Astrid Lindgren, och Astrid Lindgren är Vimmerby (Strömberg 2009:133). I Småland besökte studiegruppen ett par av filminspelningsplatserna, det biografiska museet Astrid Lindgrens Näs, som ligger intill föräldrahemmet, temaparken Astrid Lindgrens Värld, Pippis Hotell samt Björkbackens Karaktärshotell.

Tredje berättelsedestinationen under studieresan gick till sydöstra Småland, där Emmaboda kommun och enskilda aktörer har gjort försök att skapa en turistnäring med utgångspunkt i kulturarvet efter utvandringarna till Amerika samt de biografiska platser som relaterar till författaren Vilhelm Moberg. Moberg har skildrat utvandringarna i en trilogi utgiven på 50-talet som sedermera mynnade ut i två filmer av Jan Troell, *Utvandrarna* (1971) och *Nybyggarna* (1972).

I Emmaboda kommun har ideella entreprenörer bildat en ekonomisk förening i syfte att skapa en småskalig allians kring utvecklingen av destinationens småföretagsverksamhet. Föreningen arbetar utifrån konceptet *Utvandrarnas väg*, som ska samla entreprenörer efter vägsträckan från Emmaboda-trakten ned till Karlshamn vid kusten. På *Utvandrarnas hus* i Växjö har man också tagit fasta på Vilhelm Moberg i sin verksamhet som emigrations- och släktforskningsinstitut.

Erfarenheter från studieresan

Studieresan gav goda insikter i destinationsarbetets olika nivåer. Men någon given succéformel var svår att urskönja. Eva Maria Friberg är en av de auktoriserade Arn-guiderna i Västergötland och driver firman Arn Tours, som erbjuder paketresor med Arn-tema. Hon sammanfattar berättelsedestinationernas dilemma på ett bra sätt; de är «svåra att skapa och lätta att stjälpa» (intervju med Eva Maria Friberg, Arn-guide, 12.05.2008).

Flera av berättelsedestinationerna i de nordiska länderna har i hög grad vuxit fram under lång tid. De har tillkommit tillfälligtvis tack vare lyckliga omständigheter och inte av medveten planering utifrån givna succékriterier. Exempelen visar också att berättelsedestinationer inte bara är beroende av bok- och filmsuccéer utan även av uppföljare.

Av de tre valda berättelsedestinationerna är kanske Astrid Lindgren-turismen den som förefaller mest livskraftig på lång sikt, inte minst tack vare Astrid Lindgrens internationellt etablerade författarskap. Alla tre har olika förutsättningar. Två essentiella förutsättningar för framgång har vi redan berört, att destinationen är beroende av en litterär och filmatisk publiksuccé för att kunna bli en berättelsedestination och att filmen måste motsvaras av en lika attraktiv miljö på destinationen. Erfarenheten från studieresan visar samtidigt att de brottas med en rad underliggande problemställningar som inte nödvändigtvis är av näringsmässig art, och utmaningar som är så pass utpräglade att de kan sägas vara generella för berättelsedestinationer.

Den första problemställningen är kopplad till historieförmedling, nämligen det s.k. *faktion-problematiken*. *Faktion* kommer från engelskans neologism *faction* och beskriver gränlandet mellan fakta och fiktion, mellan uppdiktning och verkliga händelser och personer. Som inledningsvis nämdes har detta spänningsfält alltid varit en produktiv utgångspunkt för berättande: tempelriddaren Arn Magnusson, Emil i Lönnerberga, Karl Oskar i utvandrartrilogin och barnvandrarerna Johan är alla semifiktiva figurer baserad på verkliga personer.

Jan Guillou menar att Arn som historisk person aldrig har funnits, men att en liknande person av den digniteten bör ha existerat. I verklighetsbaserade fiktionsberättelser fungerar den historiska kontexten som en trovärdighetsingivande bakgrund till berättelsen. Men det finns också risker med den semifiktiva historieförmedlingen, i synnerhet risken för historieförvanskning och förvirring.

Varnhems kloster i Västergötland är en av huvudattraktionerna för Arnturismen. Här mötte projektgruppen tre äldre damer som arbetar som guider i Varnhems klosterkyrka. De menar att turister har haft vissa svårigheter att hålla isär fakta och fiktion. Men de intygar samtidigt att Guil-

lous berättargrepp har spelat en fundamental roll för publikflödet (intervju Varnhems kloster 13.05.2008).

Per: *Ni arbetar som guider här? Hur förhåller ni er till böckerna och filmen [om Arn]?*

De tre damerna: [...] Vi pratar inte så mycket om Arn. Vi pratar om den riktiga historien. Så frågar någon, så svarar man på det. Sedan finns det ju Arn-guider, speciella Arn-guider. Vi försöker ju hålla oss till fakta. Men när den femtionde personen frågar: Var är Arns grav? Då tänker jag en dag, då hittar jag på någon plats. [Skratt.]

Per: *Kan ni se någon fördel i att Jan Guillou har skrivit de här böckerna?*

De tre damerna: Jaa, naturligtvis. Det är väl många som vill ha av den kakan.

Faktion-problematiken blev också extra tydlig vid besöket på Västergötlands museum, där projektgruppen i samtal med en anställd kunde skönja ett informellt akademiskt skyttegravskrig mellan dom som hade tagit ställning för eller emot att bruka Arn i museiverksamheten. Till faktion-problematiken hör också *platsproblematiken* vid attraktionsutveckling. Inom filmturismforskning (Beeton 2005:10–19) talar man om *on-* eller *off-location*. Det är vanligt att göra flera filmtagningar långt ifrån den plats som berättelsen utspelar sig. I dessa fall kan det vara svårt för båda platser att dra nytta av en ev. filmsuccé. Både *Braveheart* (1995) och *Saving Private Ryan* (1998) spelades exempelvis in på Irland, men det genererade ingen turism till inspelningsplatserna utan snarare till det symboliska landskap som filmerna refererar till i respektive handling.

Faktion-problematiken är också knuten till ekonomiska rättighetsfrågor: Vem har egentligen rätten att bruka upphovsrättsskyddade varumärken och figurer – och inspelningskulisser – från film och litteratur för historieförmedling och affärsdriven verksamhet? Vem får bruka namnen Arn, Yohan och Emil? Medeltidens värld i Götene hade långa förhandlingar med Svensk Filmindustri (SF) innan kulisserna från Arn-filmerna kunde köpas loss. Det är av yttersta vikt att den som innehar upphovsrätten, också organiserar rättigheterna så att det blir tydligt för andra hur de kan investera i olika typer av varugöring (eng. *merchandising*) av filmproduktionen.

«Det är väl många som vill ha av den kakan», menade en av damerna i Varnhems kloster. Uttalandet i blockcitatet ovan uppmärksammar den s.k. *sugrörsproblematiken*, dvs. «friåkare» som tjänar på intresset för en film- eller litteratursuccé, men som inte heller är villig eller har möjlighet till att bidra till upphovsinnehavaren eller de gemensamma kostnader som är kopplade till regionalt utvecklingsarbete. På så vis är den också närbesläktad med upphovsrättsproblematiken. När Disneyland i Anaheim uppfördes var det många andra än Disney-företaget självt som tjänade på temaparken, inte minst andra hotellrörelser. Det misstaget gjorde man inte om då Walt Disney World anlades på ett enormt område utanför Orlando i Florida.

Ett sätt att komma till rätta med problemet är bl.a. att instifta olika varianter av certifiering (t.ex. certifierade Arn-guider), men det kan visa sig verkningslöst och kontraproduktivt. Astrid Lindgrens värld ställer sig positiva till att entreprenörer jobbar utifrån Astrid Lindgren-temat. De hjälper till att upprätthålla servicen för turisterna. Om företagen sedan heter *Pippis hotell* eller *Hotell Ronja* gör inte så mycket eftersom berättelsedestinationen som helhet vinner på det (intervju med Mikael Ahlerup, chef för Astrid Lindgrens Värld, 14.05.2008).

Projektgruppen kunde dra flera slutsatser av studieresan för Yohan-projektets vidkommande. För det första att filmen *Yohan – Barnevandrer* var en unik möjlighet för denna del av Agder-regionen, som ligger mellan den turisttöta sörlandskusten och högfjällsområdet, och som vanligtvis hamnar utanför fokus. Förutsättningen var naturligtvis att filmen fick bra genomslag och att den efterföljande turismsatsningen var tidsmässigt anpassad till filmpremiär, men också att berörda kommuner och entreprenörer lyckas samla sig kring en gemensam agenda för att lägga till rätt för infrastrukturen. Det viktigaste för Penelope Films del var att man fick ökad insikt i upphovsrätts- och sugrörsproblematiken.

Men den kanske viktigaste slutsatsen var betydelsen av en organisk framväxt av en berättelsedestination med en anpassad investeringshastighet. Det finns flera exempel på kommuner, t.ex. Medeltidens Värld i Götene, som investerat miljoner i turistattraktioner i hopp om att det ska ge utdelning i form av ökad turism och därmed fler arbetsplatser. Medeltidens Värld har sedermera gått i konkurs och omvandlats till en allmänt hållen temapark under namnet «Äventyrslandet». För att upprätthålla ett intresse

som tjänar berättelsedestinationer krävs också uppföljare som kan etablera och hålla berättelsen vid liv, såsom Millennium-trilogin i Stockholm, de fem Tolkien-filmerna på Nya Zeeland eller ett livslångt författarskap som Astrid Lindgrens.

Metodologiska erfarenheter: aktionsforskarens olika roller

Erfarenheterna från studieresan integrerades i såväl konceptutveckling som den avslutande dialogkonferensen med de lokala aktörerna i inre Agder. Förprojektet kan beskrivas som en förändringsinriktad undersökning, ofta benämnd *aktionsforskning*, där forskaren själv deltar i lösandet av praktiska problem i samarbete med andra med kunskapshöjning som huvudmål. Denna medverkan i praktiskt arbete innebär också en inlärnings- och forskningssituation för forskaren. En grundläggande princip för aktionsforskning är samverkan, att låta de olika parterna utveckla sina synpunkter genom att lära av varandra och att låta andra insikter berika de egna (Andersen 1994:48).

Detta var också huvudsyftet med dialogkonferensen. Målet med en sådan samverkan är att generera någonting mer än summan av respektive bidrag. Forskarens roll som projektledare kan då snarare beskrivas i termer av «mentor», «medlare» och «kunskapsförmedlare» än ett distanserat forskningssubjekt som förväntas frambringa de riktiga svaren. Eftersom förprojektets huvudmål var att gynna kulturbaserad näringsutveckling adderades också ett näringsperspektiv till aktionsforskningens metodologi, vilket inte alltid är vanligt inom akademien och i synnerhet inte inom kulturvetenskaperna. Det kulturbaserade näringsprojektet kan forskningsmässigt beskrivas som en metodologisk mix av tillämpad kulturanalys, samverkan, innovation och entreprenörskap.

Under projektets gång blev projektgruppen tvungen att navigera mellan de narrativa lagren som beskrevs inledningsvis, mellan de faktiska historieskildringarna, lokalbefolkningens identitetsarbete och personliga engagemang och de mediala kontraberättelserna om barnarbete i filmproduktionen. Detta gjorde också rollen som forskare och projektledare mer komplicerad, vilket följande personliga erfarenheter illustrerar:

Min första kontakt med de centrala aktörerna för barnvandringssprojektet från kommunerna i inre Agder var avvaktande. Här kom en kulturforskare till landsbygden, inte bara från utlandet, utan även från regionens centralort, Kristiansand. Som forskare och projektledare var jag kunskapslysten, engagerad och dokumenterade varje detalj i enlighet med akademiska principer för fältarbete med hjälp av kamera och anteckningsblock. Men engagemanget kom ironiskt nog att uppfattas som en typ av «upplevelseindustrispionage».

Bakgrunden till detta var att Agderforsknings förprojekt på grund av olyckliga omständigheter kom att framstå som en konkurrent till det redan påbörjade arbetet med att bereda mark för en barnvandringssled. En tredje part, inbjuden som observatör i förprojektet, såg en chans att driva näringsprojektet vidare och försökte olyckligtvis gå handlingen i förväg. Kontentan av det hela var att förprojektet uppfattades som ett konkurrerande utvecklingsprojekt som försökte ta ett intellektuellt ägarskap över idéerna om en barnvandringssled. En del av denna skepticism berodde också på att förprojektet inkluderade fler kommuner efter den historiska vandringsssträckningen än de fyra ursprungliga västliga kommunerna varifrån initiativet en gång kom.

Faran för konkurrens förde emellertid det positiva med sig att framför allt Audnedal kommun kom på banan och blev alltmer aktiv i sin strävan att göra Kongsdal till centralort för satsningen. Förprojektet skulle egentligen ta utgångspunkt i Penelope Film som filmproducent och rättighetsinnehavare, och först senare involvera andra aktörer från inre Agder i en dialogkonferens. Erfarenheterna från projektet visar emellertid vikten av att kommunicera med de centrala aktörerna på det lokala planet tidigt i processen samt förstå eldsjälarnas betydelse och deras drivkrafter i sammanhanget.

Med tiden byggdes ett förtroende upp med aktörerna i inre Agder. Däremot drabbades projektgruppen av inre konflikter, vilket fick lösas med diplomati och intern medling för att projektgruppen över huvud taget skulle kunna fullfölja sin uppgift. Detta illustrerar aktionsforskarrollens hela bredd, vilken även inkluderar den sociala dimensionen.

Den samlade konklusionen från dialogkonferensen blev att barnvandringssleden också borde nå ända fram till den östliga delen av regionen om

den ska få giltighet, men också att samverkan över kommun- och regiongränserna var en förutsättning för att lyckas med projektet. Deltagarna insåg att fler attraktioner efter leden också stärker turistdestination som helhet.

I samband med dialogkonferensen bildades en arbetsgrupp med uppdraget att samordna och föra arbetet vidare. Agderforsknings förprojekt följdes upp av ytterligare två förprojekt med Audnedal kommun som projektansvarig och med Siv Hemsett från Vest-Agder fylkeskommun som projektledare (Hemsett 2010a, 2010b). Lokalhistoriska föreningar och andra sammanslutningar har därefter kompletterat och fullföljt rönningen av vandringsleden från Kvinesdal till Grimstad. Man har upprättat historiska kartor vilka presenteras på en nystartad hemsida: «barnevandring.no», varifrån marknadsföringen i huvudsak sker utöver de trycksaker som har anskaffats. Det fanns tidigare planer på att avsätta ett större markområde för ett barnvandningscenter i Konsmo i Audnedal kommun. Som ett första steg har kommunen och ideella krafter upprättat ett barnvandningscenter på *Det gamle Posthuset* i Konsmo med hjälp av utställningen till utställningsproducenterna NaturExpo. Här kan man som besökare fördjupa sig i historien om barnvandringarna och filmen om densamma genom text, bild, historiska föremål och rekvisita från filminspelningen.

Avslutande reflexioner

Familjefilmen *Yohan – Barnevandreren* hade premiär den 26 mars 2010. Filmen spelade sammanlagt in ca 15 miljoner norska kronor. Om man mäter succén som en relativ faktor i förhållande till insatsen (42 miljoner) får man betrakta filmen som ett misslyckande. I Agder däremot var filmen välbesökt, och det pekar på det genomslag som de olika narrativa lagren om barnvandringarna har haft på Sörlandet. Filmprojektet har haft stor betydelse för förmedlingen av de historiska barnvandringarna. Samtidigt skulle inte filmen ha existerat utan vare sig den tidigare historieforskningen eller de ideellt engagerade personerna som arbetat för att väcka liv i den förskjutna historien om barnvandringarna.

De narrativa lagren och näringsprojekten knutna till *Yohan*-filmen speglar också olika perspektiv inom kulturarvsprocessen. Enligt historikern Peter Aronsson kan frågor om hur kulturarvet utformas besvaras utifrån

tre olika grundläggande perspektiv: ett pragmatiskt, ett vetenskapligt och ett normativt perspektiv (2005:25).

Han talar för det första om det *pragmatiska perspektivet*. Det innefattar vad människor i allmänhet betraktar som sitt kulturarv utan institutionell och statlig inblandning. De historiska barnvandringarna har blivit en del av kulturarvet på Sörlandet tack vare det ideella och personliga engagemanget från lokalsamhällena. Generellt sett finns det alltid en risk att eldsjälares personliga engagemang i kulturarvsprocessen kommer i konflikt med affärs-mässiga intressen. Det finns exempelvis en upphovsrättslig gråzon mellan filmbolag och de eldsjälar som aktualiserar och frambringat berättelserna ur folkdjupet. Vem har det ekonomiska och intellektuella ägarskapet över berättelserna? Om det problemet finns ännu liten kunskap och därtill få prövade fall och lösningar.

Barnvandringarna är således ett kulturarv som fått legitimitet genom människors intresse och engagemang. Man kan därför tala om en *kulturarvsmobilisering* på det lokala planet. Barnvandringarnas kulturarv har inte blivit värderat och utpekad utifrån institutionella kriterier genom en teoretisk diskussion och kulturhistorisk hållning, som i det *vetenskapliga perspektivet*. Viktiga frågor i det perspektivet är snarare vad som är och har varit betydelsefullt för vilka vi är som kulturella människor.

Det *normativa perspektivet* tar sin utgångspunkt i synen på kulturarvet som riktningsgivande för framtiden. Här kan man tala om samhällsorienterade bevarandestrategier med flera dimensioner gömda inom sig. Samhällsfunktioner – uppfostran, utbildning, attraktions- och identitetsarbete, glesbygdspolitik, sysselsättning och ekonomi – spelar i detta fall större roll för utformningen av kulturarvet än vad som faktiskt har hänt. Det normativa perspektivet innefattar således olika typer av historiebruk, varav kulturnäring bara är en av flera dimensioner av instrumentaliseringen av kulturarvet. Perspektivet rymmer också ett slags inverterad instrumentalisering, dvs. hur näringen – kulturindustri och turism – och kommersiella grepp kan brukas för att lyfta fram kulturarvet. Kommersiella spelfilmer såsom *Yohan* och *Arn* är tacksamma exempel på detta. Förbehållet är att *faktion*-problematiken också kan orsaka historisk förvirring, som exempelvis då turisterna vid Varnhems kloster frågar efter den plats där Arn ligger begravnen.

Agderforsknings utvecklingsprojekt och de påföljande rapporterna om en möjlig filmbaserad kulturarvsturism i inre Agder har kanske i första hand inte haft betydelse och genomslag som näringsprojekt betraktat, utan snarare fyllt en stödjande funktion för identitetsarbetet och kulturarvsmobiliseringen i inre Agder, och därmed också för förmedlingen av kunskapen om de historiska barnvandringarna. I min mening hade projektet inte heller någon direkt näringsnytta för Penelope Film eftersom de inte hade ekonomiska medel att följa upp projektet och förslagen på konceptutveckling kring filmen. Fokus låg på filmproduktionen och nästan ingenting alls på kringverksamheter.

I arbetet med att fylla den vita fläcken på kartan med innehåll och mening har kulturarvsmobiliseringen och den påföljande filmen snarare haft en betydelse på det lokala än det nationella planet. Utvecklingsprojektet har indirekt haft målet att förstärka och tydliggöra platsens historiska ursprung och identitet. Kan man då tala om en «sörlandisering»? På sätt och vis kan man det. Projektet kring barnvandringarna har stärkt Sörlandet som idé genom att tala om de historiska barnvandringarna som ett specifikt sörländskt fenomen. Barnvandringarna har successivt blivit en angelägenhet för denna landsdel, där man också har tagit ett intellektuellt ägarskap över de historiska barnvandringarna. Men det är samtidigt en annan historia om Sörlandet som vi får berättat än den gängse bilden av Sörlandet som en sjöburen, lågkyrklig och saltsmakande blond trähusidyll. Filmen aktualiserar ett negativt kulturarv, vilket också gör filmen till ett samtidsdokument på det sätt som den reflekterar problemställningar som är uppmärksammade och viktiga idag, såsom barnarbete.

Litteratur

- Andersen, Heine (1994) [1990] *Vetenskapsteori och Metodlära. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Aronsson, Peter (2004) *Historiebruk: Att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Aronsson, Peter (2005) «Kulturarvets berättelser – industriarvets mening». I: Annika Alzén og Birgitta Burell (red.), *Otydligt, otympligt, otaligt: Det industriella kulturarvets utmaningar*, s. 17–43. Stockholm: Carlsson.

- Barnevandringene* (2008) [2002] Kopierad skrift med text och tidningsurklipp.
Konsmo: Audnedal kommune.
- Beeton, Sue (2004) *Film-Induced Tourism*. Clevedon: Channel View Publications.
- Braunerhielm, Lotta og Susanna Heldt Cassel (2009) «Berättelsedestinationer. Från Astrid Lindgrens ideallandskap till vandringar i deckarförfattarens fotspår». I: Magnus Bohlin (red.), *Astrid Lindgrens landskap. Hur landskapets kulturarv förändras, förstås, förvaltas och förmedlas*, s. 101–112. Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 69.
- Cohen, J. (1986) «Promotion of Overseas Tourism through Media Fiction». *Tourism Services and Marketing*, s. 229–237. Cleveland: TTRA.
- Dahlström, Margareta et al. (2005) *Film och regional utveckling i Norden*. Stockholm: Svenska Filminstitutet & Nordregio.
- Døvik, Jon, Bjarne Sverkerli og Per Strömberg (2008) *Yohan – barnevandrerene. Hvordan kan en familiefilm skape grunnlaget for ny næringsutvikling i Agder-kommunene?*. Kristiansand: Agderforskning. Prosjektrapport nr. 27/2008.
- Grundberg, Jonas (2004) *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning: Utveckling eller konflikt?*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Univ. i Östersund: ETOUR.
- Hemsett, Siv (2010a) *Rapport forprosjekt. Kulturhistorisk barnevandringscenter på Konsmo*. Kristiansand: Vest-Agder fylkeskommune.
- Hemsett, Siv (2010b) *Rapport forprosjekt. Kulturbasert næringsutvikling i Indre Agder med utgangspunkt i historien om barnevandrerne*. Kristiansand: Vest-Agder fylkeskommune.
- Jönsson, Mats (2004) *Film och historia: Historisk Hollywoodfilm 1960–2000*. Lund: KFS.
- Lysgård, Hans Kjetil (2010) «Kultur og byutvikling: Utfordringer for byplanlegging når kultur blir strategi». I: Jahn Holljen Thon og Roy Tommy Eriksen (red.), *Hvem eier byen. Plan, tekst og historie*, s. 143–157. Oslo: Novus.
- Nielsén, Tobias (2007) *Film utanför filmen. Analys av den audiovisuelle industrien i Stockholm-Mälardalen*. På uppdrag av Film Stockholm, Länsstyrelsen i Stockholm och Filmpool Mitt/Regionförbundet Örebro. Stockholm: QNB Analys & Kommunikation AB.
- Nielsén, Tobias (2009) *Allt räknas*. På uppdrag av Filmpool Stockholm-Mälardalen. Stockholm: QNB Analys & Kommunikation AB.
- Riley R., D. Baker og C.S. Van Doren (1998) «Movie Induced Tourism». *Annals of Tourism Research* 25(4), 919–935.
- Sjöholm, Carina (2010) «Murder Walks in Ystad». I: Britta Timm Knudsen og Anne Marit Waade (red.), *Re-investing Authenticity: Tourism, Place and Emotions*, s. 154–168. Bristol: Channel View.
- Sobchack, Vivian (1997) «The Insistent Fringe: Moving Images and Historical Consciousness». *History and Theory*, vol. 36, nr. 4, 4–20.
- Strömberg, Per (2009) «Astrid Lindgrens upplevelselandskap. Där sagor blir verklighet och där verkligheten blir sagor». I: Magnus Bohlin (red.), *Astrid Lindgrens*

- landskap. Hur landskapets kulturarv förändras, förstås, förvaltas och förmedlas,* s. 127–134. Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 69.
- Svensson, Ronny og Gerd Adolfsson (1995) *Kulturen som drivkraft: Konkreta effekter av nio större kultursatsningar i en region*. Torsby: Heidrun.
- Tooke, N. og M. Baker (1996) «Seeing is Believing: The Effect of Film on Visitor Numbers to Screened Locations». *Tourism Management*, 17(2), 87–94.
- Turismens Utredningsinstitut (2004) *Filmturism i fokus? Kartläggning av filmers påverkan på destinationer och dess betydelse för turismutveckling*. Turismens Utredningsinstitut på uppdrag av Västergötlands museum. Göteborg: Turismens utredningsinstitut.
- UK Film Council (2007) *Stately Attraction: How Film and Television Programmes Promote Tourism in the UK*.
- Urry, John (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.

Internet- och tidningsartiklar

- Kubens, Valerie (2008) «Barn på vandring». *Fædrelandsvennen*, 12.04.2008.
- Side2 (2008) «Ulovligt barnarbeid i norsk film». <http://www.side2.no>, 05.05.2008.
- Versland, Svein (1998) «Kongeparet møtte barnevandrerne». *Fædrelandsvennen*, 26.06.1998.
- Vindslund, Steinar (2008a) «Her er sjokkrapporten om Yohan». *Fædrelandsvennen*, 06.05.2008.
- Vindslund, Steinar (2008b) «Varsleren fikk sparken». *Fædrelandsvennen*, 05.05.2008.
- Øygarden, Kristin (2008) «Yohan-filmen gransket av Arbeidstilsynet». *Fædrelandsvennen*, 05.15.2008.

Intervjuer under studieresan

- Eva Maria Friberg, Arn-guide, 13.05.2008.
- Guider från Varnhems kloster, 13.05.2008.
- Mikael Ahlerup, chef för ALV, 14.05.2008.
- Kjell Åke Hansson, chef för Astrid Lindgrens Näs, 14.05.2008.
- Rein Soowik, ägare av Pippis hotell, 14.05.2008.
- Erkki Lahti, f.d. projektledare för Vimmerbyakademien, 14.05.2008.
- Weronica Stålered, administrativ chef på Emmaboda kommun, 15.05.2008.
- Gunnilla Lilliehöök-Heed, entreprenör och ordförande i den ekonomiska föreningen Utvandrarnas väg, 15.05.2008.
- Ann-Margret Berglund, entreprenör av Vandrarhemmet i Moshult, 15.05.2008.
- Lars Hansson, chef för Utvandrarnas hus, 15.05.2008.

KAPITTEL 9

Oppsummering

Knut Sprauten

Slottspresten på Akershus, Claus Pavels, uttalte seg en gang om et konversasjonsselskap som var i aktivitet i Christiania i 1813, og han var lite imponert: Han så folk som neppe hadde tenkt en eneste tanke om det guddommelige i menneskene eller det høye de burde strebe mot, men fant navn på «flere Jordorme (larver), der krybe i Støvet og aldrig bliver Sommerfugle.»¹ Blant kapitlene i denne boken ser jeg bare sommerfugler. Min oppgave er ikke å gi en kommentar til hvert enkelt kapittel. Den er heller å sveve som en ørn over de ulike landskap som forfatterne har malt fram for oss, og si noe om de områdene som har fanget min oppmerksomhet, og som jeg har fått lyst til å lande på.

Temaene som tas opp i denne boken, er knyttet til spørsmål om hvordan historie blir formidlet, brukt og misbrukt. Vi har sett hvordan historie har tjent som våpen i selvstendighetskamper. Når nasjonalstater er blitt etablert, har man brukt historiens «store fortellinger» til å styrke og fasttømre en forestilling om fellesskap og felles identitet. Historie kan selvsagt også bli brukt til å skape politisk bevissthet og bygge opp selvtillit. Slik formulerte for eksempel statsråd Abraham Berge, en av Venstres strateger på begynnelsen av 1900-tallet, seg da han i et brev til forfatteren Jacob Aaland framførte sine visjoner for hva en bygdebok skal være:

Ja, dette er Norges Historie, eller rettere sagt: Det norske Folks Historie. Slig maa den bli [...] Nu maa demokratiet faa Folkets Sagamænd. Historie og Genealogi har syslet med Adels- og Embedsfamilier. Bondeætternes Saga og Stamtavler maa

---

1. Knut Sprauten: Oslo bys historie, bind 2. Byen ved festningen 1536–1814, 1992, s. 423 f.

frem i Lyset, og det skal nok vise sig at Bondegutterne er kommen af «godt folk». Den er her en Mission, en Opgave for vor Tid af national, kulturel og – politisk Art. Som vi har ment og mener, at Bonden skal styre i Landet, saa er det fordi vi tror, han paa Grundlag af Æt, Aftstamning og i det mangesidige Yrke paa land og Sjø indvunden Intelligens, har Ret til Styret.²

Gjennom lang tid har hovedfortellingen hos oss vært Norge som «vikingland», noe Jonas Frykman påpeker i innledningskapitlet til denne boken. Det er det lett å ironisere over, og jeg skal la det fare. I dag møter oppdragshistorikerne forventninger om at de skal bidra til å profilere og bygge opp en region, en by, ei bygd eller en bedrift, nærmest som en merkevare (såkalt *branding*). En historiker som ønsket å prøve seg som bygdebokforfatter, fikk følgende ord fra rådmannen i kommunen: «Vi vil ha ei bygdebok som kan få dei unge til å bli buande i bygda.»

Stavanger er på vellykket vis blitt omtalt som «hermetikkbyen» og seiere «oljebyen». Trondheim er forsøkt markedsført som vikingby, til stor irritasjon for seriøse historikere. Det er nok denne type irritasjon Berit Eide Johnsen deler når hun så sterkt poengterer at historikerne ikke må bidra til at det bygges en identitet på falske premisser. I sitt kapittel om iscenesatt sjøfartshistorie har hun trukket fram forsøkene på å skape en egen «kapermentalitet» i forbindelse med Kaperdagene i Farsund. Det finnes ikke holdepunkter for å gjøre Farsund til den viktigste kaperbyen, og krigen 1807–14 var vel mer en parentes i byens historie, konkluderer hun, og nevner i samme åndedrag Tordenskioldsdage i Frederikshavn. Tordenskiold har aldri vært der! Men, som hun lakonisk sier, selv om faghistorikerne har høye idealer når det gjelder sitt eget arbeid, og føler seg forpliktet til å si ifra om misbruk av historien, har de ikke kontroll over hvordan den blir brukt.

Jonas Frykman viser en annen interessant side ved festivalsjangeren med sitt eksempel knyttet til Jules Verne-dagene på den kroatisk halvøya Istria. Dette arrangementet kan sees som et bevisst forsøk på å unngå å problematisere kommunisttiden 1945–1991 ved at man griper tilbake til seint 1700-tall og dermed knytter Istria til felles europeisk og habsburgsk

---

2. Formulering som Ola Alsvik har gjort meg oppmerksom på i forbindelse med hans artikkel om *Bygdeboka i hundre*. Se ellers: <http://mangfoldigeminne.no/Members/idapida/Innvandring%20i%20Norge-%20historiske%20avtrykk.pdf>.

historie. Folk kan vie seg til «det forflutna» og slippe å komme inn på det ubehagelige i den nære fortiden, med folkemord o.a. Vi har imidlertid sett mange bevis på at det ikke er så lett å tvinge de historiske realiteter til taushet. Det fikk myndighetene under kommunisttiden i Polen erfare da de prøvde å stoppe all informasjon om Katyn-massakren som ikke var i samsvar med den offisielle versjonen. Da holdt universitetslærere hemmelige, men godt besøkte forelesninger om «forbudte temaer» i polsk historie.

At monumenter og minnesmerker har en voldsom symbolsk kraft, har vi sett mange eksempler på, for eksempel den iscenesatte rivingen av Saddam Hussein-statuen i Bagdad eller stridighetene om Klippemoskeen i Jerusalem. Med utgangspunkt i sine studier fra Kroatia har Frykman vist hvordan monumentene i det offentlige rom har bidratt til å ødelegge eller skjønne «historien». Her har man latt en forenklet og stilisert fiksjon overta for fortellingen om en komplisert historisk prosess. Her finnes det mange monumenter over soldater som kjempet og ofret sitt liv under andre verdenskrig, altså kraftfulle uttrykk for folkets seier over nazismen og den etterfølgende seier for sosialismen, men monumentene mangler ofte konkret tilknytning til omgivelsene. Her finnes det karakteristisk nok ikke et eneste monument over folkemordet på de over tusen personene av italiensk opprinnelse som ble drept under andre verdenskrig. Gjennom en skog av monumenter i det offentlige rom har man altså forsøkt å blokkere tilgangen til visse deler av historien for å styre folks tenkning i den retning myndighetene ønsket. Man har utøvd en form for «symbolsk vold», som Pierre Bourdieu kaller det. Folk har reagert sterkt på denne type symbolsk vold. I mange deler av Øst-Europa er en rekke monumenter som har spilt en slik rolle, blitt profanert, revet og forvist til perifere områder i byene eller plassert på museer i tiden etter kommunismens fall.

Kathrin Pabst tar opp museenes rolle både som formidlere av historie og som samfunnsaktører. Museene er i dag opptatt av å søke dialog, men ønsker også å overraske og utfordre publikum, ta opp tabubelagte emner og skape refleksjon og debatt. Pabst gir svært interessante eksempler på temaer som provoserer og engasjerer: utstillinger om Hitler, Wehrmacht, barnehjemsbarn, seksuelt misbruk av barn plassert i institusjoner, spiseforstyrrelser og så videre. Jeg synes det er fint at museene har gått denne veien, at de legger mer vekt på immateriell kultur, og at de dermed kan

velge temaer som ikke er så sterkt styrt av hva slags gjenstandsmateriale som finnes i deres utstillinger og lagre. En provokasjon kan, etter min mening, være positiv når den bidrar til økt innsikt i temaer som folk bevisst har stengt ute. Men man bør ha en gjennomtenkt holdning til forskjellen mellom provokasjon og bevisst krenkelse.

Museer er viktige formidlere av historie overfor skolebarn. Det har vi hørt av Kirsti Mathiesen Hjemdahl og Bjørn Tore Rosendahl, som skriver om henholdsvis Robben Island Museum utenfor Cape Town i Sør-Afrika og Stiftelsen Arkivet i Kristiansand. Sørafrikanske barn har mangelfull opplæring om sin nære historie i skolen, og skolebøkene tar ikke opp apartheidsystemets behandling av sine politiske motstandere i tilstrekkelig grad. Tidligere fanger på Robben Island blir brukt som «tidsvitner» og kan fortelle om hvordan de hadde det der. Men problemet som kan bli stående uløst, er hvem som skal sette dette i en større kontekst. Hvem skal gi forskningsfortellingene?

For Stiftelsen Arkivet er formidlingen av krigens historie et verktøy for å skape gode holdninger og økt innsikt, slik at de besøkende ser verdien av fred, menneskerettigheter og demokrati. I beskrivelsen av overgripere og deres ofre bestreber stiftelsens ansatte seg på at de ikke skal demonisere overgriperne, men vise at det også er betydelig menneskelig bredde blant dem som var på feil side.

Ellers inneholder denne boken artikler om populærformidling av arkivmateriale (Roger Tronstad), om barnevandrerer Yohan og sørlandsk filmturisme (Per Strömberg) og om historiebruk i forbindelse med 100-årsmarkeringen for 1905 (Olaf Aagedal). Alle disse bidragene har føyd seg sammen til en helhet. Alle handler om de utfordringene vi står overfor når det gjelder formidling av historie ved hjelp av ulike medier og virkemidler. Formidling av historie via monumenter, statuer og festivaler kan innebære en bruk av det offentlige rom som stenger for annen forståelse enn den som er autorisert av myndighetene. Festivalarrangører kan også justere «den historiske sannhet» slik at den blir tilpasset deres formål og blir mer salgbar. Som formidlere ønsker museene og arkivene å skape historisk innsikt og få fram nyanser i hvordan det var å være menneske i den tiden de behandler. Samtidig ønsker de å skape debatt og få oppmerksomhet og publikumstilstrømning. Dermed kan de bli tvunget til å velge populære

temaer i samtiden og en presentasjonsform som har bred appell, i stedet for å gå i dybden og velge nye historiske temaer. Dette kan også være en fare ved formidling av forskning via film og multimedier. Hvis fagfolkene ikke følger arbeidsprosessen tett, kan det bli for mye vektlegging av person og forhold som lett kan dramatiseres. Da risikerer man – for å bruke Frykmans bilde – å reise nye små monumenter som skygger for fortellingen om en komplisert historisk prosess.

Bidragstere

Jonas Frykman, fødd 1942, har varit professor i etnologi vid Universitetet i Bergen (Norge) och i Lund (Sverige). För närvarande är han professor II vid Agderforskning i Kristiansand. I sin forskning har han arbetat med kropp, identitet och vardagslivets villkor i 1900-talets välfärdssamhälle, bl a i böckerna *Den kultiverade människan* (1979), *Modärna tider* (1985), *Dansbaneeländet* (1988), *Försvenskningen av Sverige* (1993) och *I ohälsans tid* (2009). Ett annat område rör minnen och identitet i det krigshärjade västra Balkan, bl a i boken *Minnesmärken* (2007), och teoriutveckling i boken *Being There* (2003). Han har under ett decennium varit redaktör för tidskriften *Ethnologia Scandinavica*.

Kirsti Mathiesen Hjemdahl, født 1967, seniorforsker ved Agderforskning og II-stilling på Universitetet i Agder. Hun er dr.art. fra Universitetet i Bergen, med hovedfag i etnologi. Hjemdahl har forsket mye i skjæringsfeltet kultur, opplevelse, reiseliv, med konkrete studier fra både temaparker, museer og minnesmerker. De seneste forsknings- og utviklingsprosjektene som Hjemdahl leder, er KULNÆR – utvikling av en brukermedvirkende forskning –, VRI-Agder Kultur – et innovasjonsprogram som stimulerer til samhandling mellom næringsliv og forskning – og Arena Usus – en regional næringsklynge bestående av kultur- og opplevelsesnæring, utviklingsaktører og akademia.

Berit Eide Johnsen, født 1955, professor i historie ved Universitetet i Agder. Hun er dr.art. fra Universitetet i Bergen 1998 på en avhandling om sørlandsk skipsfart (utgitt som bok 2001): *Rederistrategi i endringstid: Sørlandsk skipsfart fra seil til damp og motor, fra tre til jern og stål: 1875–1925*.

Ved siden av artikler om kulturhistorie og maritim historie har hun også skrevet boken *Han sad i prisonen: Sjøfolk i engelsk fangenskap 1807–1814* (1993). De senere årene har hun forsket på og skrevet om turismens historie på Sørlandet.

Kathrin Pabst, født 1971, konservator NMF og forskningsleder ved Vest-Agder-museet samt ph.d.-student ved Universitetet i Agder. Hun er mag. art. fra Christian-Albrechts-Universität i Kiel i Tyskland og har jobbet ved flere kulturhistoriske museer i både Tyskland og Norge. Hennes forskning omfatter hovedsakelig sosial- og kulturhistoriske emner i perioden fra 1880 til i dag, og det har resultert i en rekke artikler og noen bøker. De senere år har hovedvekten av forskningen ligget på profesjonsetikk ved kulturhistoriske museer, som også er tema for hennes ph.d.-avhandling.

Bjørn Tore Rosendahl, født 1971, har siden 2005 vært undervisningsleder ved Stiftelsen Arkivet. Han er cand.philol. med hovedfag i historie fra Universitetet i Oslo og har praktisk-pedagogisk utdanning fra Høgskolen i Agder. Han har også erfaring fra Universitet i Agder som koordinator i historiefagdidaktikk ved PPU og som foreleser om mellomkrigstiden for historiestudenter.

Knut Sprauten, født 1948, direktør ved Norsk lokalhistorisk institutt siden 2000, cand.philol. fra Universitetet i Oslo 1974 med historie hovedfag. Hans forskning er i hovedsak knyttet til norsk historie på 1700-tallet. I perioden 1991–2000 ledet han utgivelsen av kildepublikasjoner ved Kjeldeskriftavdelingen ved Riksarkivet. Han har vært lærebokforfatter for videregående skole og medforfatter av en rekke bøker og har skrevet en god del historiefaglige artikler. Blant hans større publikasjoner er følgende: Knut Sprauten (red.): *Å kallast med sitt rette namn. Person- og stadnamn i lokalhistoria* (2002); Gunnar Pettersen og Knut Sprauten: *Regesta Norvegica VII, 1370–1390* (1997); Erik Gøbel og Knut Sprauten: *Kommenteret bibliografi til dansk-norsk historie 1536–1814 især vedrørende centraladministrasjonen* (1997); Anna Tranberg og Knut Sprauten (red.): *Norsk bondeøkonomi 1650–1850* (1996); *Oslo bys historie*, bind 2. *Byen ved festningen 1536–1814* (1992).

Per Strömberg, född 1972, innehar en post doc.-ställning på Senter for opplevelsesøkonomi, BI Kristiansand. Strömberg disputerade 2007 i konstvetenskap på avhandlingen *Opplevelseindustriens turistmiljøer* och har därefter arbetat både som kulturforskare på avdelningen för kultur och näring, Agderforskning, och som studiekoordinator för opplevelsesbasert reiseliv, UiA. Post doc.-projektet har titeln «The Experience Economy of Ready-made Spaces» och behandlar rumsligt återbruk som kulturell innovationsstrategi inom turism, event-industri och handel.

Roger Tronstad, født 1955, cand. philol. med historie hovedfag. Har arbeidet i Arkivverket siden 1981. Er nå førstearkivar i Statsarkivet i Kristiansand og arbeider blant annet med arkivformidling. Har skrevet flere artikler og vært nettredaktør for *Levende historie*. Er medforfatter av boka *Jakten etter jødene på Agder* (2010).

Olaf Aagedal, fødd 1946, sosiolog, forskar ved Kirkeforskning i Oslo. Han er dr.philos. frå Universitetet i Oslo i 2003. Aagedal har særleg forska på religionsosiologiske og kultursosiologiske emne og vore prosjektleiar for fleire prosjekt om nasjonale symbol og nasjonal identitet. Aktuelle publikasjonar frå desse prosjekta er mellom anna *Nasjonal symbolmakt* (2003) og *Slik blir nordmenn norske* (saman med B. Hovland og Å. Brottveit; 2004). Han arbeider no med prosjektet «Grunnlova som nasjonalt symbol».